

1071

ՀԱՄԱՌՕՏ

ՍՏԻՍՏՐԻՏԻՆԻ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԲՆԱԿԱՆ, ԶՍՂԱԳՍԿԱՆ

Ի ՊԵՏՈ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՎԱՐՎԱՐԱՆԱՅ

Ի Ս. ՄԻԶՍՅԻՆԵԱՆԷ

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ն. ՉԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

— 1869 —

21. März. Ge. Anonymus

Ge. Anonymus

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՁԻՍՈՒԹՆԱԿԱՆ, ԲՆԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ի ՊԷՏՍ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԱՅ

Ի Ս. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԷ

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ն. ՁԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

— 1869 —

1071

THE

NEW YORK

LIBRARY

OF THE

NEW YORK

LIBRARY

18

NEW YORK

LIBRARY

18

Աշխարհադրութեան ուսումը Ազգային Գաղութանուն մէջ ընդհանրացած ըլլալը թիչ ժամանակուան մէջ բաղմամբիւ Աշխարհադրութեանց սպառումն յայտնի է :

Աշխարհադրութեանս այս Գ. տաղադրութիւնը վերջի տարիներս սկստահած քաղաքական փոփոխութեանց համեմատ սրտազրուած է :

Թէպէտև Աշխարհադրութեան Ուսումնական մասը առաջ դրուած է , ետքը Բնական և աւելի ետքըն ալ Քաղաքական մասը , բայց նոր սկսող փոքրիկ աշակերտաց համար աւելի աղէկ է որ , նախ Քաղաքական աշխարհադրութեան համառօտ մասը զաս տրուի և ետքը Ուսումնական , Բնական մասը և աւելի ետքը Քաղաքականին տէրութեանց վրայի մատնաւոր ծանօթութիւնները :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

1. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ երկրիս ստորագրութիւնն է, որ կը ստրկեցնէ երկրիս ձևը, մեծութիւնը, շարժումը, ու իր բնական և քաղաքական բաժանմունքը:

2. Աշխարհագրութիւնը երեք մաս կը բաժնուի, Բնաւնական, Բնական, Քաղաքական:

ՄԱՍՆ Ա.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պահման, հաստատուն և շարժուն աստիղք, մոլորակ, արբանեակ և գիսառք:

3. ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ կը ստրկեցնէ աշխարհիս դիրքը և երկնային մարմնոց հետ ունեցած վերաբերութիւնը:

4. Երկնային մարմին ըսելով կը հասկնամք արեւը, լուսինը և աստղերը: Երկիրս, երկինքը և իրենց մէջ եղած ամէն բաները ի միասին ասնելով տիեզերք կըսուին:

Աստղերը կըլլան երկու տեսակ, հաստատուն և շարժուն:

5. Հաստատուն են այն աստղերը, որ արեւուն պէտ իրենցմէ ըլլա ունին, և մեզի կերևան թէ չեն շարժիր և իրենց դիրքը չեն փոխեր: Հաստատուն աստղացիութիւնը անհուն է:

Աստղաբաշխը երկնից հաստատուն աստղերը որոշելու համար համատեղութեանց և կարգերու բաժնած են : Քանի մը խոշոր աստղերը խումբ խումբ առած՝ մարդու կենդանիի և դործիքի անուն դրած են, որոնց կըսուի հաստատուութեան : Երկնից երեսը մեծ ու պզտիկ 117 համատեղութիւն կայ, զլիւստորները 77 հատ են . 30 ը հիւսիսային կողմը, 19 Չողիակոսին վրայ և 35 ալ հարաւային դին : Հասարակածին հիւսիսային 30 համատեղութիւններն են, Մեծ արջ կամ Սայլ, Փոքր արջ : Վիշապ, Կեփէոս, Եզոզ, Պսակ հիւսիսային : Վաճազն կամ Հերակլիս, Քնար, Կարսպ, Կասիոպէ, Պերսէոս, Անդրոմէտ, Եռանկիւն հիւսիսային, Կառաւար, Պեղասոս կամ Մեծ Խաչ, Փոքր ծի, Դիւին, Կետ, Արծիւ, Օձակալ, Օձ, Բերինիկեան գէս, Ընձուղտ, Ազուէս, Փոքր առիւծ, Ճանձ, Մողէզ, Վաճան, Փոքր եռանկիւն, Կերբէրոս :

Չողիակոսին 12 համատեղութիւններն են Խոյ, Յուլ, Երկաւոր Խեցգետին, Առիւծ, Կոյս . Կշիւ, Կարիճ, Աղեղնաւոր. Այծեղջիւր՝ Զրէոս, Զուկն :

Հարաւային 35 համատեղութիւններն են Անտինոոս, Կէտ, Երկդանոս, Նապաստակ, Հայկ կամ Որիոն, Մեծ շուն, Փոքր շուն, Նաւ արգիացոց, Հիդրա, Ըմպանակ, Ազուա, Զիացուլ, Գայլ, Մեղան, Պսակ հարաւային, Զուկն հարաւային, Փիւնիկ, Կուունկն, Սիրամարգ, Հնդիկ, Դրախտահաւ, Եռանկիւն հարաւային, Ճանձիւն, Գետնատիւծ, Զուկն թռչական, Տուրան կամ Սագ Ամերիկոյ, Արուհիդրա, Տորատ կամ Թրաձուկն, Մեծ ամպ, Փոքր ամպ, Նոյի աղաւնի, Միեղջերու, Տարանկիւն, Արաղաղ, Խաչ :

Աստղերը իրենց մեծութեանը նայելով 16 կարգ կը բաժնուին, մինչև 6 երորդ կարգի աստղերը աչքով կերեան, ու միւսները դիտակով : Առաջին կարգի մեծ աստղերը 23 հատ են, չորսը Հիւսիսային դին, եօթը Չողիակոսին վրայ, տասներկուքն ալ Հարաւային դին :

Հիւսիսային չորս մեծ աստղերն են, Արքտորոս՝ Եզոզ համատեղութեան վրայ . Էլ դայիր՝ Քնար համատեղութեան վրայ . Լէֆ՝ գիրը՝ Կարսպի սոյնին վրայ :

Չողիակոսի վրայի մեծ աստղերն են, Ալտէպարան՝ Յուլին ճակտին վրայ . Կաստոր ու Պողիտեւիկա՝ Երկաւորին վրայ . Հոեզիւղոս՝ Առիւծին վրայ . Լէֆ՝ Առիւծին սոյնին վրայ, Կուսին հասկը . Անդարէս՝ կարիճին վրայ, Տոմաւնոս՝ Զրէոսին վրայ :

Հարաւային 12 մեծ աստղերն են, Բիճել կամ Հոիդել՝ Հայկին ճակտոտքին վրայ . Լէֆ՝ Հայկին ու սին վրայ . Հիդրային սիրտը . Սիրիոս՝ Մեծ շունին վրայ . Պրոկիոն՝ Փոքր շունին վրայ . Արաւնար՝ Երիզանոսին վրայ : Կանոպսոս՝ Արգիացոց նաւուն վրայ . Լէֆ՝ Արգիացոց նաւուն վրայ . Զիացուլին ոտքը . Զիացուլին սրունքը . Խաչին ոտքը . Սիրամարգին աչքը :

6. Շարժուն են այն աստղերը , որ իրենցմէ ըյս չունին , արեգակէն կառնեն իրենց ըյսը , և իրենց դիրքը կը փոխեն ու արեգակին շուրջը կը դառնան : Շարժուն աստղերը երեք տեսակ կըլլան , մոլորակ , արդասնակ , գիսաւոր :

7, Մոլորակ են այն շարժուն աստղերը , որ արեգակին շուրջը կը դառնան և անկէ կառնեն իրենց ըյսն ու սաբուլթիւնը : Երկիրս ալ մոլորակ մ'է : Մինչև 1869 իննսուն և ութը մոլորակ յայտնուած է , որոց գլխաւորներն են արեգակէն ունեցած հեռաւորութեանց կարգովը :

Ա. Փայրածո ,	որ 3 ամիսէն արեգակին շուրջը կը դառնայ
Բ. Սրուսնակ ,	» 7½ » » » »
Գ. Երկիր ,	» 12 » » » »
Դ. Հրատ ,	» 18 » » » »
Ե. Լուսնրագ ,	» 12 տարիէն » » »
Զ. Երևակ ,	» 30 » » » »
Է. Ուրանոս ,	» 84 » » » »
Ը. Նեպտուն ,	» 165 » » » »

8. Արբանեակ կըսուին , որ մոլորակաց շուրջը կը պտըտին , և անոնց հետ արեգական շուրջը : Լուսինը երկիրս արբանեակն է : Մինչև հիմա տասն և ութն արբանեակ յայտնուած է :

Երկիրս	1	արբանեակ ունի որ է Լուսինը
Լուսնրագը	4	» »
Երևակը	8	» » և մէկ մանեակ
Ուրանոսը	4	» »
Նեպտուն	1	» »

9. Գլխաւոր են այն շարժուն աստղերը , որ ետև

նին գէսի պէս լուսաւոր սրտ մ'ունին, ատնք ալ ա-
րեւոն շուրջը կը դառնան և անկէ կառնեն իրենց
լոյսը :

Մինչև հիմա 100 էն աւելի գիտաւոր տեսնուած է :
10, Արեգակը, մոլորակները, արբանեակները և
գիտաւորները ամէնքը ի միասին Սրնգակնային կամ Մո-
լորակային դրոսիս կըսուի :

Արեգակը մոլորակային դրոսիեան կեդրոնն է, իր
շուրջը կը դառնան բոլոր մոլորակները արբանեակնե-
րը և գիտաւորները :

Արեգակը երկրէս 1,407,000 անգամ աւելի մեծ
է և երկրէս ունեցած հեռաւորութիւնն է 153,000,000
քիլոմէթր :

Արեգակը իր առանցքին վրայ կը դառնայ 25 օր-
ուան 15 ժամու մէջ, որ իր վրայի բիծերէն հասկցուած
է : Արեւ հաստատուն աստղ է . բայց աստղաբաշխնե-
րէն կարծիք ընող կայ, որ անալ իր մոլորակներով մէկ
տեղ ուրիշ կեդրոնի մը վրայ կը սլաքուի :

Չ. երկրի, Հորիզոն, կողմուք երկրի, Չայտումն
երկրի .

11. Երկիրս կտր է, վտան զի, մարդ մը ընդարձակ
դաշտի մը կամ ծովու մը վրայ գտնուած ատեն հեռուն
գտնուած չնքերուն, լեռներուն, նաւերուն միայն բար-
ձր մասերը կը տեսնայ :

12. Մէկը ընդարձակ դաշտի կամ ծովու վրայ
գտնուած ատեն կը տեսնայ որ իր չորս կողմէն չրջա-
նակի պէս երկինքը երկրիս հետ կալած է, որուն կեդ-
րոնն է իր կեցած տեղը, այս չրջանակը կ'ըսուի հորիզոն :

13. Ամէն չրջանակ 360 հաւասար մասի կը բաժ-

նութի, և մէկ սասին կըսուի աստիճան : Մէկ աստիճանը 60 մանրամասի և մէկ մանրամասն ալ 60 մանրերկրորդի կը բաժնուի :

25°, 36', 12", կը կարդայուի 25 աստիճան, 36 մանրամաս, 12 մանրերկրորդ :

Ուղիղ գիծ մը որ կեդրոնին վրայէն անցնելով երկու ծայրը չըջանակին կը դալի կըսուի տրանսագիտ . որ չըջանակը երկու հաւասար կիսաչըջանակի կը բաժնէ : Մի և նոյն չըջանակի մէջ քաշուած ամէն տրամագիծ երկու շառաւիղ ըլլալով իրարու հաւասար են :

14. Ինչպէս նարնջին վրայի խորտ ու բորտ տեղուանքը նարնջին կլորութիւնը չեն աւելբ, անանկ ալ լեռները և ձորերը երկրի կլորութիւնը չեն աւելբ : վասն զի անոնց բարձրութիւնը և խորնկութիւնը երկրիս ընդարձակութեանը նայելով բան մը չեն : Երկրիս շուրջը 40,000 քիլոմէթրի չափ է (մէկ քիլոմէթրը գրեթէ 1,320 կ . Պոլսոյ մէյմաթ արշընի հաւասար է) : Երկրիս տրամագիծը կամ հաստութիւնը 13,000 քիլոմէթրի չափ է , քանի որ ամէնէն բարձր լեռը 8 կամ 9 քիլոմէթրէն աւելի բարձրութիւն չունի :

15. Հովերու ուղղութիւնը և զանազան քաղաքաց իրարու նայելով ունեցած դիրքը որոշելու համար հորիզոնին վրայ չորս գլխաւոր հէտ կը մտածուի , որ կըսուին գլխաւոր կողմունք երկրի, և են Արևելք, Արևմուտք, Հիւսիս, Հարաւ :

16. Արևելքը կըսուի հորիզոնին այն կողմը ուրկէց արևը կը ծագի (մարտ 9 ին), Արևմուտք՝ ուր արևը կը մտնայ, և ճիշդ Արևելքին դիմացն է :

Երբոր երեսդ Արևելքին դարձնես, ձախ կողմը Հիւսիս և աջ կողմը Հարաւ է :

Այս չորս գլխաւոր կէտերուն մէջ ուրքը չորս կէտեր ալ կը մտածուի , որ կըսուին .

Արևելեան հիւսիս, որ Արևելքին և Հիւսիսին մէջ տեղն է :

Արևմտեան հիւսիս, որ Արևմուտքին և Հիւսիսին մէջ տեղն է :

Արևելեան հարաւ, որ Արևելքին և Հարաւին մէջ տեղն է :

Արևմտեան հարաւ, որ Արևմուտքին և Հարաւին մէջ տեղն է :

Այս ութը կէտերուն մէջ դարձեալ և դարձեալ բաժնելով ընդ ամէնը 32 կողմ կըլլայ, և այս կողմերը ցըցունող ազիւսակին կըսուի հողմնացոյց կամ կողմնացոյց, որ մէջ տեղը շարժական սլաք մը ունի, որուն մագնիսայեալ ծայրը միշտ դէս ի հիւսիս կը նայի :

17. Երկիրս երկու կերպ շարժումն ունի, մէկ մը իր օրական թաւալումը որ իր առանցքին վրայ արևմուտքէն դէս ի արևելք կը դառնայ 24 ժամու մէջ, իր մակերևոյթին ամէն կէտերը յաջորդաբար արեգակին դիմացը գալով գիշեր ցերէկ, առտու երեկոյ, կէս օր և կէս գիշեր՝ վերջապէս օրուան բոլոր դանազան ժամերը յառաջ կուգան. որով մենք կը տեսնանք թէ արևը, լուսինը և բոլոր աստղերը 24 ժամու մէջ երկրիս շուրջը կը դառնան : Մէկ մ'ալ իր տարեկան շարժումը, որ է արեգակին շուրջը մէկ տարուան միջոցին մէջ դառնալը, ամէն օր իր հետքին վրայ մէյմէկ աստիճան յառաջ երթալով, որով գիշերուան և ցերեկուան անհաւասարութիւնը և չորս եղանակաց կանոնաւոր փոփոխութիւնները յառաջ կուգան :

18. Երկիրս արեգակին շուրջը կը դառնայ 365 օրուան 6 ժամու մէջ : Հասարակ տարին 365 օր է, 6 ժամը որ ետ կը ձգուի 4 տարուան մէջ 24 ժամ կամ ամբողջ օր մը ըլլալով՝ ամէն չորրորդ տարին 366 օր հաշուելու սովորութիւն եղած է, որուն կըսուի նահանջ

տարի , որովհետև փետրուար ամիսը հասարակ տարին 28 օր ըլլալով՝ նահանջ տարին 29 օր է , մարտ ամսուն Ս. օրը՝ օր մը ետ կը մնայ . և նահանջ՝ ետ մնալ կը նշանակէ :

Տարին 12 ամիսներու կը բաժնուի , երկրիս արեգական շուրջը մէկ անգամ դարձած ատենը լուսինը երկրիս շուրջը 12 անգամ դառնալուն պատճառաւ :

Երկրիս մտացածիև Քժերը , Կէտերը , Յրջանակները .

19. Ատեղաբաշխը աստղերուն ելլալու ու մտնալու ժամանակները և վրայի քաղաքներուն տեղերը ցըցնելու համար թէ երկրիս և թէ երկնից վրայ մտացածին գծեր , կէտեր և շրջանակներ կերեակայեն , որք են , առանցք , բևեռք , մեծ և փոքր շրջանակներ :

20. Առանցք կըսուի երկրիս կեդրոնին վրայէն անցած գիծը որուն երկու ծայրը երկրիս մակերևոյթը հասած է , և կը մտածուի որ երկրիս օրական թաւալումը անոր վրայ դառնալով կըլլայ : Առանցքին երկու ծայրը բևեռ կըսուին : Առանցքը երկու ծայր ունենալով երկու ալ բևեռ կայ , Հիւսիսային բևեռ , Հարաւային բևեռ :

21. Երկրիս վրայ ութը գլխաւոր շրջանակ կը մըտածուի , չորսը մեծ , և չորսը սղտիկ : Չորս մեծ շրջանակներն են , Հորիզոն , Հասարակած , Միջօրեայ , Թիր Խառարման . ասոնք մեծ շրջանակ կ'ըսուին , վասն զի գունտը երկու հաւասար կիսագնտերու կը բաժնեն :

22. Հորիզոնը երկու տեսակ է , Զգալի հորիզոն , Իմանալի հորիզոն :

Զգալի հորիզոն կըսուի , մարդու մը կեցած տեղին շուրջը երկինքը երկրիս հետ կպածի պէս երևցած կըր շրջանակը :

Իմանալի հորիզոնն կըսուի, մարդու մը կեցած տեղին ամէն կողմէն 90° հեռու եղած շրջանակը, որ գրալի հորիզոնին զուգահեռական է, և գունտը երկու հաւասար մասերու կը բաժնէ, վերին և ստորին կիսագունտ անունով:

Իմանալի հորիզոնը արեղակին լուսինն և աստեղաց ելլալու ու մտնալու սահմանն է: Իմանալի հորիզոնին երկու բևեռներն են Չէնիթ կամ Գագարեակէտ Նատիթ կամ Սուզակէտ:

Չէնիթը ուղղակի մեր գաղաթին վրայ երկնից մէջ գտնուած կէտն է: Նատիթ կըսուի Չէնիթին ուղղութեամբը մեր ոտքին տակէն անցած վարի կիսագրնտին մէջ եղած կէտը:

23. Հասարակած կըսուի այն շրջանակը, որ երկու բևեռներէն իննսունական աստիճան հեռու՝ Արեւելքէն դէպի Արեւմուտք ձգուած է, ու գունտը երկու հաւասար կտոր կը բաժնէ, Հիւսիսային և Հարսուային կիսագունտ: Հասարակած կըսուի այս շրջանակը, վասն զի ասոր տակի բնակիչներուն գիշերն ու ցորեկը գրեթէ հաւասար է:

Գիշերահաւասար կըսուին հասարակածին այն կէտերը, որ ծիր խաւարմանը կը կտրեն, վասն զի արևը աս կէտերուն վրայ հասնելուն պէս՝ երկրիս ամէն կողմը գիշեր ցերէկ հաւասար կըլլայ:

24. Արուեստական երկրադնտին և աշխարհացոյց տախտակներուն վրայ հասարակածին գուգահեռական շրջանակներ քաշուած է, իրարմէ 1° էն մինչև 15° բացութեամբ. որ քանի բևեռ կերթան կը սլզտիկնան:

25. Միջօրեայ կըսուի այն շրջանակը, որ բևեռէ բևեռ ձգուելով՝ հասարակածը կը կտրէ, ու գունտը երկու հաւասար կտոր կը բաժնէ: Արեւելեան և Արեւմտեան կիսագունտ: Միջօրեայ կըսուի, վասն զի, աս

րևը վրան հասնելուն պէս՝ իր տակը եղած քաղաքներուն կէս օր կըլլայ :

Արուեստական երկրադնտին և աշխարհացոյց տախտակներուն վրայ շատ մը միջօրէական գծեր քաշուած են իրարմէ 1° քն մինչև 15° բացութեամբ :

26. Միւր խաւարման կըսուի այն շրջանակը, որ երկրի արեգակին շուրջը ըրած տարեկան շրջանը աւոր վրայ կը դնէ, և հաստարկածը 23½ աստիճան անկիւնով մը կը կտրէ : Միւր խաւարման կըսուի, վասն զի, արեւուն և լուսնի խաւարումները աս գծին վրայ կըլլան :

Միւր խաւարմանը Զոդիակոս ըսուած կամարին մէջ տեղը ձգուած է, որուն վրայ գրուած են 12 կենդանակերպները, որ ամէն մէկուն մէջ երկիրս կամ մեզի երևցածի պէս արեգակը մէյմէկ ամիս կը կենայ :

Գ.ԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊՔ

Կ	Խոյ	Մարտ	9
Յ	Յուլ	Ապրիլ	9
Ս	Երկաւոր	Մայիս	9

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊՔ

Զ	Խեցցետին	Յունիս	10
Պ	Առիւծ	Յուլիս	11
Պ	Կոյս	Օգոստոս	11

ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊՔ

Պ	Կլու	Սեպտեմբեր	11
Պ	Կարճ	Հոկտեմբեր	11
Ղ	Աղեղնաւոր	Նոյեմբեր	10

ԶՄԵՌՆԱՅԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊՔ

Յ	Այծեղջիւր	Դեկտեմբեր	10
Յ	Զրհոս	Յունվար	8
Վ	Զուկն	Փետրվար	6

27. Պնտին գլխաւոր փոքր շրջանակները չորս են, երկու արևադարձ, երկու բևեռական շրջանակ, այսինքն, արևադարձ խեցգետնի կամ Հիւսիսային, արևադարձ այժեղեր կամ Հարաւային, Հիւսիսային կամ արշային բևեռական շրջանակ, Հարաւային կամ հակադարձային բևեռական շրջանակ :

28. Արևադարձ խեցգետնի կըսուի հասարակածէն դէպ ի Հիւսիս 23½ աստիճան հեռու եղած շրջանակը, որ արևը իր տարեկան շրջանին վրայ հոս հասածին պէս դէպ ի Հարաւ կը դառնայ :

Արևադարձ այժեղեր կըսուի հասարակածէն դէպ ի Հարաւ 23½ աստիճան հեռու եղած շրջանակը, որ արևը իր տարեկան շրջանովը հոս հասածին պէս դէպ ի Հիւսիս կը դառնայ :

Բևեռային շրջանակ կըսուին, բևեռներէն 23½ աստիճան հեռու եղած շրջանակները : որ արեգակը արևադարձներուն վրայ եկած ատենը մէյմը մէկը մէյմը միւսը արևը չեն տեսներ, Հիւսիսային բևեռական շրջանակին հակադարձային շրջանակ ալ կըսուի :

Ղայնութեան, երկայնութեան աստիճանք, բևեռական աստեղք, շրջաքնակ, հակաքնակ, հակառնակ .

29. Երկու տեղերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը որոշելու համար երկու տեսակ աստիճան հնարուած է, ղայնութեան և երկայնութեան աստիճանք :

Ղայնութեան աստիճանները միջօրէականին վրայ նշանակուած են . հասարակածէն սկսեալ մինչև բևեռ 90° է, որով երկու կերպ ղայնութեան աստիճան կայ, հիւսիսային ղայնութիւն և հարաւային ղայնութիւն : Ղայնութեան աստիճաններով կը հասկցուի որ տեղ մը հասարակածէն դէպ ի հիւսիս կամ դէպ ի հարաւ քանի

աստիճան հեռու է , կամ երկու տեղ իրարմէ հարաւէն դէպ ի հիւսիս քանի աստիճան հեռաւորութիւն ունին :

Երկայնութեան աստիճանները հասարակածին վըրայ նշանակուած են , առաջին միջօրէին արեւելեան և արեւմտեան կողմերէն սկսեալ մինչև 180° կամ առաջին միջօրէին արեւելեան կողմէն սկսեալ մինչև 360° : Երկայնութեան աստիճաններով կը հասկցուի , որ տեղ մը առաջին միջօրէին քանի աստիճան հեռու է , կամ երկու տեղ իրարմէ արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք քանի աստիճան հեռաւորութիւն ունի :

Երկայնութեան առաջին աստիճանը սկսած կէտին վրայէն անցած միջօրէականը առաջին միջօրեայ կըսուի : Ամէն ազգ իր դիտարանին միջօրեան Ա. միջօրեայ կը բռնէ . ինչպէս Գաղղիայիք Փարիզինը , և Անգղիայիք Արինիչինը առաջին միջօրեայ կը բռնեն :

Հիները Երկաթի կղզւոյն միջօրեան առաջին միջօրեայ կը բռնէին : Աոստանդնուսլոլիս 41° 1' հիւսիսային լայնութեան , 26° 36' արեւելեան երկայնութեան տակ է ըսելով կը հասկցուի որ , Ա. Պօլիս հասարակածէն 41° 1' դէպ ի հիւսիս և Փարիզէն 26° 36' դէպ ի արեւելք է :

30: Երկրիս արեւմուտքէն դէպ ի արեւելք օրական թաւալմամբ կը տեսնուի որ աստղերը արեղաւը ամէն օր երկրիս շուրջը կը դառնան , բայց երկրիս ամէն կողմը մի և նոյն շրջանով չի դառնար , հասարակածը մեծ շրջանով կը դառնայ . իսկ քանի բևեռ երթայ այնքան փոքր շրջանով կը դառնայ , և բևեռները ամենևին չեն դառնար : Բևեռներուն դիմացը եղած աստղերը կը տեսնուի որ ամենևին չեն դառնար . որոնք կըսուին քևեռակաև աստղ . հիւսիսային բևեռին դիմացի աստղը , որ փոքր արջ համաստեղութեան պոչին վրայ է , կըսուի արջային քևեռակաև աստղ , և հարաւային բևեռ

տին գլխացի աստղն ալ կըսուի հակադային բևեռական աստղ :

31. Մէկը հասարակածին վրայ գտնուած աստղը բևեռական աստղը հորիզոնին վրայ կը տեսնայ , և քանի որ դէպ ի բևեռ երթայ բևեռական աստղն ալ հորիզոնէն այնքան վեր բարձրացած կ'երևայ : Հասարակածէն 25° հեռու տեղէ մը բևեռական աստղը հորիզոնէն 25° վեր բարձրացած կը տեսնուի :

Ուստի տեղի մը լայնութեան աստիճանը կրնայ որոշուիլ, նոյն տեղէն բևեռական աստղին հորիզոնէն ունեցած բարձրութիւնը գտնալով :

32. Արեգակը 24 ժամու մէջ երկրիս շուրջը դառնալով 360° տեղ կստնէ , ըսել է 1 ժամու մէջ 15° և 1° ալ և վայրկենի մէջ, եթէ երկու քաղաքներուն ժամերուն տարբերութիւնը գիտնանք , անոնց արևելքէն դէպ ի արևմուտք ունեցած հեռաւորութիւններն աստիճանով կրնանք որոշել . ուստի Ա. միջօրեայ համարուած տեղին վրայ ըստուած ժամացոյց մը ունենալով , բոլոր տեղերուն երկայնութեան աստիճանը կրնայ գրտնուիլ : Տեղի մը ծամը Ա. միջօրէին ժամէն $2\frac{1}{2}$ առաւել առաջ ըլլայ , նոյն տեղին արևելեան երկայնութիւնը կըլլայ $2\frac{1}{2}$ անգամ 15° այսինքն , $37^{\circ} 30'$:

33. Երկրագնատին այն բնակիչները , որոնք մի և նոյն զուգահեռական շրջանակի վրայ՝ բայց իրարմէ 180° հեռու են , շրտրակ կըսուին , որոց եղանակն ու օրուան երկայնութիւնը ու կարճութիւնը իրարու հետ նոյն է , միայն մէկուն կէս օր եղած ստունը միւսին կէս գիշեր կըլլայ :

Այն բնակիչները որ նոյն լայնութեան աստիճանը ռենին մի և նոյն միջօրէականի տակ , բայց հակառակ բևեռի մէջ , կըսուին հակաբճակ , որոնց կէս օրն ու կէս գիշերը մի և նոյն աստեղի մէջ կըլլայ բայց եղա-

նակնին հակառակ է . մէկուն ամառ եղած ատեն միւսին ձմեռ , մէկուն դարուն եղած ատենը միւսին աշուն կըլլայ :

Ս.յն բնակիչները , որ նոյն լայնութեան աստիճանը ունին հակառակ բևեռի մէջ և միջօրէականին ալ հակառակ . իրարմէ 180°, հեռու , կըսուին հակառակայ , որ եղանակնին հակառակ ըլլալով մէկուն կէս օր եղած ատենը միւսին կէս գիշեր կըլլայ , և ութբերնին ճիշդ դէմէդէմ՝ կուգայ :

Գօտիք, Քիչք գետոյ .

34. Երկու արևադարձները և երկու բևեռական շրջանակները երկրագունտը հինգ գօտիներու կը բաժնեն , մէկ այրեցեայ գօտի , երկու քարեխառն գօտի , երկու ցրտային գօտի :

35. Երկու արևադարձներուն միջոյր որ 47° լայնութիւն ունի , այրեցեայ գօտի կըսուի : Արեգակին շառաւիղները այս գօտոյս վրայ գրեթէ ուղղահայեաց դարձնելով սաստիկ տաք կըլլայ : Ս.յս տեղի բնակիչները միայն երկու եղանակ կունենան , մէկը սաստիկ ու չոր տաք , միւսը անձրևային : Յերէկ ատեն իրենց ձգած շուքին նայելով արկաստուերք կըսուին . արեգակը իրենց հարաւային կողմը եղած ատենը շուքերնին դէպ ի հիւսիս կը ձգեն , և Հիւսիսային կողմը եղած ատենն՝ ալ իրենց շուքը դէպ ի Հարաւ կը ձգեն : Տարին երկու օր ալ արեգակը իրենց գլխուն վրայ դըսնուելով ամենեւին շուք չեն ձգեր , և կըսուին անաստուերք :

36. Արևադարձներուն ու բևեռական շրջանակներուն միջոցները , որ 43° լայնութիւն ունին , են երկու քարեխառն գօտիները , մէկը կըսուի Հիւսիսային .

բարեխառն գօտի , միւսը Հարաւային բարեխառն գօտի : Արեգակին շառաւիղները այս գօտիներու վրայ գրեթէ խոտորնակ զարնելով , բարեխառն տարութիւն մը յառաջ կուգայ , և տարւոյն չորս եղանակները կանոնաւոր կերպով իրար կը յաջորդեն : Այս գօտիներուն բնակիչները միաստուերք կըսուին : Որովհետեւ ցերէկ ատեն իրենց շուրջ միշտ դէպ ի բևեռ կը ձգեն :

Հասարակածին վրայ միշտ գիշեր ցերէկ հաւասար կըլլայ , հասարակածէն մինչև բևեռական շրջանակները եղած տեղերուն միշտ գիշերն ու ցերէկը անհաւասար է :

37. Բևեռական շրջանակներուն ու բևեռներուն միջոյր եղած տեղերը , որ $23\frac{1}{2}$ ական աստիճան լայնութիւն ունին , կըսուին ցրտային գօտի :

Այս գօտիներուն վրայ արեգակին շառաւիղները բոլորովին խոտորնակ զարնելով ամբողջ տարին սաստիկ ցուրտ կըլլայ , և ամէն տեղ մշտնջենաւոր սառոյցներով պատած է . և տարին միայն մէկ եղանակ ունին , այն է , յաւիտենական ձմեռ : Այս գօտիներու բնակիչները շրջատուերք կըսուին . վասն զի արեգակը իրենց հորիզոնէն $23\frac{1}{2}$ աստիճանէն աւելի չի բարձրանալով գրեթէ իրենց չորս դին կը պտըտի , և շուբերին ալ իրենց շուրջը կը դառնայ : Բևեռական շրջանակներուն վրայ մէկ ամիս ցերէկ , մէկ ամիս գիշեր , և ասկէ անդին երկու ամիս ցերէկ , երկու ամիս գիշեր , և ասանկ մինչև բևեռին վրայ վեց ամիս ցերէկ վեց ամիս գիշեր կըլլայ : Բևեռին վրայ երկարատեւ գիշերուան ատեն $3\frac{1}{2}$ ամիսի չափ արշալոյս և վերջալոյս կըլլայ , և ամիսէն աւելի ալ լուսին կը տեսնան , և խիստ մութ եղած ատենն ալ Հիւսիսայգ կըլլայ :

38. Երկրագունտն երեք դիրքով կը տեսնուի , Պշրից , Խոսոր և Զուգահեռական :

Գնտին ուղիղ դիրքն ան է , որ երկու բեւոնները ճիշդ հորիզոնին վրայ կըլլան :

Հասարակածին տակի բնակիչները ուղիղ դիրք ունին , որով երկնից ամէն աստղերը կը տեսնան :

Խոտոր դիրք գնտոյ կըսուի , որ բեւոններուն մէկը հորիզոնէն վեր կը բարձրանայ , իսկ միւսը վար կը մնայ :

Հասարակածէն ու բեւոններէն դուրս եղած բնակիչները գունտը այս դիրքով կը տեսնան :

Զուգահեռական կըսուի գնտին այն դիրքը , որ հասարակածը հորիզոնին զուգահեռական է , բեւոններուն մէկը դէպ ի զէնիդ , և միւսը նատիր շտկուած է :

Այս դիրքով կը տեսնան երկու բեւոններուն բնակիչները :

Լուսին . Երևոյթք յուսնի , և Խաւարումն .

39. Լուսինը երկրիս արբանեակն է , անկէ 49 անգամ փոքր է և անոր շուրջը կը դառնայ 29½ օրուան մէջ այսինքն գրեթէ մէկ ամսուան մէջ : Լուսինը երբեմն երկրիս կը մօտենայ և երբեմն կը հեռանայ , բայց անկէ ունեցած միջին հեռաւորութիւնն է 381,000 քիլոմէթր , իր լոյսը երկրիս պէս արեգակէն կառնէ . և մեզի կերևայ տարբեր կերպով որ կըսուի երևոյթք յուսնի :

40. Երբոր լուսինը արևուն և երկրին մէջ գըտնուի , իր մութ երեսը մեզի դարձած ըլլալով չենք տեսնար , և կըսուի նոր յուսնի կամ ծնունդ յուսնի :

Եօթն ու կէս օր ետքը իր լուսաւոր մասին միայն կէսը մեզի կերևայ , որ կըսուի առաջին քառորդ :

Տասնեւհինգ օր ետքը երկիրս արեգակին ու լուսնին մէջ գտնուելով լուսնին լուսաւոր մասը ամբողջ

մեզի դարձած կըլլայ , որ կըսուի շրունն շունն ։

Ասկէ ետքը քիչ քիչ իր լուսաւոր մասը մեզնէ ծածկուելով , քսաներկու երորդ օրը իր լուսաւոր մասին դարձեալ կէսը կը տեսնանք , որ կըսուի վերջին քառորդ ։

Վերջապէս լուսինը դարձեալ իր լուսաւոր մասը բոլորովին արեգակին դարձնելով կը ըմնցնէ իր շրջանը և կըլլայ նոր շունն ։

41. Երբեմն նոր լուսնի ատեն արեգակը , երկիրս և լուսինը մէկ ուղղութեան մէջ կկցնան , որով արեգակին լոյսը մեզնէ ծածկուելով , կըսուի խաւարումն արեգական ։

Լուսնի լրման ատեն ալ երբեմն կը սլատաճի որ արեգակը , երկիրս , լուսինը մէկ ուղղութեան մէջ կցնան , որով երկիրս արգելք կըլլայ՝ լուսինը արեգակէն լուսաւորելու՝ որ կըսուի խաւարումն շունն ։

Սխարհացոյց ասիտակք .

42. Սխարհացոյց տոխտակք կըսուին այն թղթերը կամ տախտակները , որոց վրայ դժագրեալ են երկրիս մակերևոյթը կամ իր մէկ մասը ։

Այն աշխարհացոյցները որ ամբողջ երկրիս մակերևոյթը կը ցըցնեն կըսուին հաւասարած . երբոր երկրիս կտր դիւրը թղթի վրայ ցըցնենք՝ ան ատեն համատարածը երկու կիսագնդերու կը բաժնուի . կիսագնդերուն շուրջը կը դրուին լայնութեան աստիճանները ճիշտ զուգահեռական շրջանակներուն ծայրերուն վրայ և երկայնութեան աստիճանները հասարակածին վրայ կը նշանակուին , որոնց վրայէն կանցնին միջօրէականները , որոնք բևեռներուն վրայ իրար կը միանան ։

Երբոր Երկրիա մակերևոյթը մտկարգակ կերպով ցը-
 ցընենք առանց անոր կոր ձև մը տալու, ան առեն
 համասարածը քառակուսի ձև մը կառնէ, որոյ ձախ
 կողմերը լայնութեան աստիճանները կը դրուին միշտ
 զուգահէտական շրջանակներուն ծայրերը. վերի ու
 վարի կողմերն ալ երկայնութեան աստիճանները կը
 նշանակուին միջօրէականաց ծայրերուն վրայ: Երկրիա
 իրայն մէկ մասը ցնցնող աշխարհացոյցներուն վրայ ըս-
 նութեան և երկայնութեան աստիճանները ճիշտ այս
 կերպով կը նշանակուին. թէպէտև այս վերջի աշխար-
 հացոյցները շատ անգամ կը համատարածներուն
 քաշուվը շինուած են:

43. Ընդհանրապէս ամէն աշխարհացոյցներուն մէկ
 կողմը պզտի չափ մը դրուած է մասնացոյց անունով,
 որոյ միջոցաւ նոյն աշխարհացոյցներուն վրայ տեղերու
 հեռաւորութիւնը կրնայ որոշուիլ հաղարամէթրով.
 Գաղղիոյ հասարակ փարսախով, Տաճկի, Անգղիոյ և
 Վերմանիոյ մղոններով ևայլն: Լայնութեան մէկ ա-
 ստիճանը հաւասար է 25 Գաղղիոյ հասարակ փարսա-
 խի, կամ 111½ հաղարամէթրի, 66½ Տաճկի մղոնի,
 69½ Անգղիական մղոնի, 60 Իտալական աշխարհագ-
 րական կամ ծովային մղոնի, 15 Վերմանական մղոնի:

44. Ամէն աշխարհացոյցներուն վերի կողմը հիւ-
 սիս, վարի կողմը հարաւ, աջ կողմը արևելք և ձախ
 կողմը արևմուտք է:

Արուեստական Երկրագունտ և Երկնագունտ.

45. Երկրագունտը երկրիա բնական ձևը կը ցըցնէ,
 որուն վրայ մտացածին շրջանակները իրօք քաշուած
 են: Երկրիա հասարակածին կողմը ուռեցած և բևեռ-
 ներուն կողմը տափակցած է, անանկ որ բևեռային:

տրամազիծը հասարակածին տրամազծէն 24 մղոն կարճ է :

46. Երկրագունտը կը ներկայացնէ երկիրնքը, որուն վրայ դրուած են հաստատուն աստղերը իրենց վերաբերական դիրքով :

47. Արուեստական գունտը երկու կերպով կը դառնայ, մէկ մը՝ Արևելքէն Արևմուտք կամ Արևմուտքէն Արևելք կը թառալի իր առանցքին վրայ, որուն բևեռները հաստատուած է ընդհանուր կամ պրոպրիէ միջօրէակահին, և մէկ մ'ալ՝ Հարաւէն Հիւսիս կամ Հիւսիսէն Հարաւ ընդհանուր հորիզոնին վրայ :

48. Պղնձէ միջօրէականը 4 անգամ 90 աստիճանի, այսինքն, 360 աստիճանի բաժնուած է, վերին երկու 90 աստիճանները հասարակածէն կըսկսին մինչև բևեռ կերթան, վարի երկու 90 աստիճանները բևեռներէն կըսկսին մինչև հասարակած կերթան. այս միջօրէականին աստիճանները պէտք է որ նայողին աջ կողմը ըլլայ :

49. Ընդհանուր հորիզոնը լայն մակարդակ շրջանակ մ'է, որուն վրայ նշանակուած է, Առաջին՝ երկու շրջանակ 4 անգամ 90 աստիճանի բաժնուած, մէկ շրջանակին մէջի աստիճանները բևեռներէն կըսկսին մինչև հասարակած կերթան, և միւս շրջանակին մէջ հասարակածէն սկսելով մինչև բևեռ կը համբուին, Երկրորդ՝ երկու շրջանակ ալ կայ, որոց մէկուն վրայ Գողթակոսին 12 կենդանակերպները նշանակուած են 30ական աստիճանի բաժնուած, իրենց նշաններովը շնուններովը և պատկերներովը, և միւսին վրայ նոյն կենդանակերպներուն համապատասխանող 12 ամիսները նշանակուած իրենց որերովը. ամիսներուն օրերը նոր տամարի համեմատ գրուած են : Հին տամարը նոր տամարին հաւասարցնելու համար 12 աւելորդներու է : Երրորդ՝ շրջանակ մ'ալ կայ 32ի բաժնուած

Երկրիս կողմերը ցըրնելու համար :

50. Հիւսիսային բևեռին վրայ ծամացոյց մ'ալ հաստատուած է , գնտի գործածութեանը համար : Գատ գնտի վրայ կողմնացոյց ալ կըլայ երկրիս գրիցը համեմատ գունտը շիտկելու համար :

51. Երկնագիտին վրայ երկրագնտին շրջանակներէն զատ նաև կան ուրիշ շրջանակներ՝ ինչպէս Զոդիակոս , Աղիմուր , Յարձրութեան քառորդ : Զոդիակոսը լայն կամար մ'է , որ հասարակածին վըրայէն բովնտի կանցնի ու 12 ամիաներուն թուովը 12 կտոր բաժնուած է , սրոնց վրայ դրուած են 12 կենդանակերպները երեսնական աստիճանի բաժնուած :

Աղիմութ է ան շրջանակը , որ Զէնիթէն ու Նասիրէն անցնելով հորիզոնը երկու հաւասար կտոր կը կտրէ , ասով կիճացոյտի թէ աստղքը միջօրէէն որչափ հեռու է :

Բարձրութեան քառորդը այն սղնձէ բարակ շրջանակն է , որ գնտին վրայ հեռաւորութիւններ չափելու կը գործածուի , մէկ ուղղութեան վրայ 0 էն մինչև 90° նշանակուած է և միւս ուղղութեան վրայ 0 էն մինչև 180° :

Երկրագնտին գործածութեանը լուծուելիք առաջարկութիւններ :

52. Ա. Գնտին միշտաւ քաղաքի մը կամ տեղի մը շայնտրիսեր ու երկայնտրիսեր գտնուի :

Այն բողաքը միջօրէականին տակը բերել , վրայի աստիճանը լայնութիւնն է , միջօրէականէն կտրուած հասարակածին վրայ եղած աստիճանն ալ երկայնութիւնն է : Թէ որ Կ . Պոլիս սղնձէ միջօրէականին տակը բերեմ , կը գտնամ որ 41° լայնութիւն և 26° 38 երկայնութիւն ունի :

Բ. Տեղի մը շայնութեան և երկայնութեան աստիճանները գիտնալով նոյն տեղը գնտիկ վրայ գտնալ :

Երկայնութեան աստիճանը հասարակածին վրայ գտնալով կը լեբեմ՝ նոյն կէտը սղնձէ միջօրէականին տակը , և միջօրէականին վրայ եղած լայնութեան աստիճանին ճիշտ տակն է նոյն տեղը :

Գ. Երկու տեղերու հեռաւորութիւնը գտնալ . Այսպէս կինալ կառնեմ անոնց բացութիւնը և այս բացութիւնը հասարակածին վրայ քանի աստիճան որ կը սրբուեալէ , նոյն տեղերուն հեռաւորութիւնն ալ այնքա՛ն աստիճան է : Եթէ ուզեմ նոյն աստիճանաց թիւը մը զոն կամ փարտախ կընեմ՝ բազմապատկելով 25 ուլ , 60 ուլ և այլն (Թ. 43) :

Բարձրութեան քառորդն ալ տեղերու հեռաւորութիւնն աստիճաններով կընայ որոշել :

Դ. Տեղի մը շայնութեան աստիճանին հասկնալ գտնար շիտիկ : Լայնութեան աստիճանին չափովը բեւօր հորիզոնէն վեր կը բարձրայնեմ :

Ե. Տեղի մը ժամը գիտնալով ուրիշ տեղի մը նոյն տեղնը ժամը քանիև ըլլալը գտնալ : Առաջին տեղը կը բերեմ սղնձէ միջօրէականին տակը և ժամացոյցին սրլարն ալ ծանօթ ժամուն վրայ կը դնեմ . Ետքը գունտը կը դարձնեմ մինչև որ միւս տեղն ալ սղնձէ միջօրէականին տակը գայ , սլարին նշոնալիած ժամն է բնաւածս :

Զ. Որոշալ որ մը ծիր խաւարմանին վրայ արեւակին գտնուած տեղը , և իր իտտորումը կամ հասարակածէն ունեցա՛մ հեռաւորութիւնը , և նոյն օրը արեգակը ո՛ր տեղերուն վրայ ուղղանայաց գտնուիլը որոշել : Ախա կը գտնամ՝ ըստ նոր տամարի հորիզոնին վրայ ամսուն օրը , որոյ զխնացը գրուած է կենդանակերպը և իր աստիճանը , նոյն կենդանակերպը և աստիճանը ծիր խաւար

մանին վրայ կը գտնամ, որ է նոյն օրուան արեգակին տեղը. այս տեղը միջօրէականին տակը կը բերեմ, և ասոր վրայ եղած աստիճանը կը ցըցնէ արեգակին խտտորումը, հասարակածէն ունեցած հեռաւորութիւնը. և գունտը կը դարձնեմ, միջօրէականին այս աստիճանին տակէն անցած քաղաքներուն՝ արեգակը նոյն օրը կէս օրուան ատեն գագաթնահայեաց կըլլայ :

Է. Տեղի մը օրը և ժամը գիտնալով, արեգակը որ տեղերուն վրայ գագաթնահայեաց ըլլալը որոշել : Արդ զքոնամ նոյն օրուան համեմատ արեգակին խտտորումը, և առաջարկեալ տեղը միջօրէականին տակ բերելով ժամացոյցին սլաքը կը դնեմ առաջարկեալ ժամուն վրայ, և կը դարձնեմ գունտը մինչև սլաքը կէս օրուան վրայ, 12 ին վրայ գոյ, (եթէ առաջարկեալ ժամը արեւելեան է, պէտք է Եւրոպական ժամու վերածել, կամ սլաքը արեւելեան կէս օրին վրայ բերել. արեւելեան կէս օրերը օրացոյցներուն մէջ նշանակուած են). միջօրէականին նոյն օրուան խտտորման աստիճանին տակը գտնուած կէտն է, պահանջեալ տեղը, ուր նոյն օրը նոյն ժամուն արեգակը գագաթնահայեաց կըլլայ :

Ը. Քրոշեալ օր մը տեղի մը արեգակին ծագելու և մտնալու ժամերը. ցիւրնկուան և գիշերուան երկարութիւնը որոշել : Նախ գունտը կը շտկեմ նոյն տեղին ըսյնութեան աստիճանին համեմատ, ետքը կը գտնամ արեգակին նոյն օրուան տեղը ծիր խաւարմանին վրայ, այս կէտը միջօրէականին տակը բերելով կը դնեմ ժամացոյցին սլաքը 12 ին վրայ, և նոյն կէտը արեւելեան հորիզոնին վրայ բերելով զիմացը կը գտնամ հորիզոնէն ելած կէտը և աստիճանը և ժամացոյցին վրայ ալ ծագելու ժամը, և նոյն կէտը արեւմտեան հորիզոնին վրայ տանելով, մտնալու տեղը պիտի գտնամ և ժա-

մայցոյցին վրայ ալ արեւը մարը մտնալու ժամը : Թէ որ արեւը ծագելու ժամը կրկնեմ՝ զիշերուան երկարութիւնը , և արեւը մարը մտնալու ժամը կրկնեմ ցեղեկուան երկարութիւնը կը գտնամ :

Եւ թէ որ արեւուն ծիր խաւարմանին վրայ զըտնուած կէտը արեւելեան և արեւմտեան հորիզոններէն 18° վար իջեցնեմ , ժամացոյցին սլաքը նոյն օրուան արշաղոյսը սկսելուն և վերջաղոյսը վերջանալուն ժամերը պիտի ցըցնէ : Այս կերպը Եւրոպական ժամերով է : Իսկ թէ որ արեւելեան ժամերով յիշեալ գործօղութիւնը կատարել ուզուի , ծիր խաւարմանին վրայ արեւուն գտնուած կէտը նախապէս արեւմտեան հորիզոնին վրայ տանելով ժամացոյցին սլաքը 12 ին վրայ դնելու է , և ետքը գունտը դարձնելով նոյն կէտը միջօրէականին տակը բերելով սլաքը պիտի ցըցնէ կէս օրուան ժամը , և նոյն կէտը արեւելեան հորիզոնին վրայ բերելով սլաքը պիտի ցըցնէ արեւուն ծագման ժամը , արեւելեան կէս օրուան ժամը կրկնելով նոյն օրուան զիշերուան երկարութիւնը կիսմայուի :

Թ. Քաղաքի մը կամ տեղի մի օրը և ժամը գիտնալով , որոշել ուրիշ այն ամէն տեղերը , ուր արեւակը կը ծագի և մարը կը մտնայ , ու կէս օր և կէս զիշեր կըլլայ : Նախ կը գտնամ ծիր խաւարմանին վրայ այն օրուան արեւակին եղած կէտը և կը բերեմ պղնձէ միջօրէականին տակը և որով կորոշեմ խոտորումը , նոյն խոտորման համեմատ բևեռը կը բարձրացնեմ , ետքը նոյն քաղաքը պղնձէ միջօրէականին տակը բերելով սլաքը որոշեալ ժամուն վրայ կը դնեմ և կը դարձնեմ գունտը մինչև սլաքը 12 ին վրայ գայ , ահա այն տեղերը՝ որ պղնձէ միջօրէականին վերի մասին տակն են , կէս օրէ , վարի կէս մասին տակը եղած տեղերուն վրայ ալ կէս զիշեր է , արեւելեան հորիզոնին վրայ

գտնուած տեղերն ալ առաւօտ և արեւմտեան հորիզոնին վրայ գտնուած տեղերն ալ երեկոյ է . և այլն :

Երկնագետին վրայ առաջարկութիւններ :

53. Ա. Արեգակին կամ աստղի մը ուղիղ ելքը և խոտորումը գտնաւ : Արեգակին կամ աստղին տեղը պղնձէ միջօրէականին տակը բերելու է , միջօրէականին տակը եղած հասարակածին ստտիճանը ուղիղ ելք է , և միջօրէականին աստիճանն ալ , որ արեգակա կամ աստղին վրայ է , խոտորումը կը ցըցնէ :

Բ. Քտնալ քաղաքի մը որոշեալ օրուան մէջ աստ մը երբ կելլայ , երբ միջօրէականին վրայ կուգայ , և երկը մտնայ : Նոյն քաղաքին լայնութեանը համեմատ բևեռը կը բարձրացնեմ , և ծիր խաւարմանին վրայ արեգակին տեղը գտնալով կը բերեմ պղնձէ միջօրէականին տակը և ժամացոյցին սլաքն ալ 12 ին վրայ , և անատենը աստղը արևելեան և արևմտեան հորիզոններուն վրայ և պղնձէ միջօրէականին տակը բերելով սլաքը սխտի ցըցնէ աստղին ելլալու մտնալու և միջօրէականին վրայ գալու ժամերը :

Գ. Տեղը և ժամը որոշեալ ըլլալով գտնալ երկնից երեսը , անանկ որ նոյն ժամուս երկնից երեսը տեսանելի աստղերը երևան կըլլան : Գունտը երկնից դրիցը համեմատ կը շիտկեմ , և կը բարձրացնեմ բևեռը տեղոյն լայնութեան համեմատ , և նոյն օրուան արեգակին տեղը պղնձէ միջօրէականին տակը կը բերեմ և ժամացոյցին սլաքն ալ 12 ին վրայ . թէ որ որոշեալ ժամ կէս օրէն առաջ է գունտը դէպ ի արևելք կը դարձնեմ մինչև որ սլաքը որոշեալ ժամուն վրայ գայ , եթէ որոշեալ ժամը կէս օրէն ետք է գունտը դէպ ի արևմուտք դարձնելու է մինչև որոշեալ ժամը միջօրէական

ին տակ գայ, գնտին այս դիրքը նոյն ժամուսն երե-
ւոյթն է նոյն տեղին նկատմամբ :

Երկրագնտին և երկնագնտին վրայ խնդիրք :

1. Գտիր Կ. Պօլսոյ, Լոնտրայի, Փարիզի, Վէն-
նայի, Ֆիորէնցայի ևայլն շայնութեան և երկայնութեան
աստիճանները գնտին միշոցաւ :

2. Գտիր գնտին վրայ այն տեղերը որ ունին արե-
մտեան երկայնութիւն $2^{\circ} 27'$ և հիւս. շայն. $51^{\circ} 30'$.

Սրբեկ. երկայ. $14^{\circ} 2'$ և հիւս. շայն. $48^{\circ} 12'$. Ա-
րեկ. երկայն. $26^{\circ} 36'$ և հիւս. շայն. $41^{\circ} 4'$.

3. Գտիր Տաճկի մղոնով Կ. Պօլսոյ և Քահիրէի հե-
ռաւորութիւնը. Անգղիական մղոնով Լոնտրայի և Փարիզի
հեռաւորութիւնը, ևայլն :

4. Ժխտէ՞ գունտը Կ. Պօլսոյ, Փարիզի, Լոնտրայի
համեմատ :

5. Կ. Պօլիս ժամ 3 ին Լոնտրա, Փարիզ, Բէրլի-
պոյրկ ժամը քանի՞ կըլլայ :

6. Յունվար 5 ին արեգակը հասարակածէն որչափ
հեռու է, և որ տեղերուն վրայ գագարնահայեաց կը գըտ-
նուի :

7. Կ. Պօլիս յուլիս 31 ժամ 6 ին արեգակը ուր գա-
գարնահայեաց է :

8. Գտիր գնտին միշոցաւ թէ օգոստոս 2 ին Կ. Պօ-
լիս արեգակը քանիին կը ժագի, երբ կէս օր կամ իրի-
կուն կըլլայ արևելեան և արևմտեան ժամերով. այսօր
ցերեկուան և գիշերուան երկայնութիւնները որչափ կը
տևեն :

9. Կ. Պօլիս օգոստոս 3 ժամ 4 ին ուր ասուտա,
կէս օր և իրիկուն կըլլայ :

10. Գտի՛ր արեգակին ուղիղ ելքը յուշիս 15 ին և հոկտեմբեր 13 ին :

Տույին ճակտին վրայ Աշտապերանի ուղիղ ելքը ցտի՛ր :

11. Գտի՛ր որ Արիսթին պոչին վրայի Հոնգիդոս աստղը կ'Պոլսոյ հորիզոնէն երբ կը ժագի, երբ կը մտնայ, երբ միջօրէին վրայ կուգայ փետրուար 4 ին :

12. Գտի՛ր որ Հայկին ձախ ոտքին վրայի Քիճեչ աստղը Փարիզի հորիզոնէն երբ կը ժագի, երբ կը մտնայ, երբ միջօրէին վրայ կուգայ ապրիլ 16 ին :

13. Կարին յունվար 18 գիշերուան ժամ 6 ին կամ 3 ին կամ 9 ին երկնից երեսը ի՛նչ դիրքով կերևայ :

14. Վան մարտ 6 գիշերուան ժամ 8 ին կամ 5 ին երկնից երեսը ինչ դիրքով կերևայ :

ԲՆԱԿԱՆ ԱՅԻԱՐՀԱՔՐՈՒԹԻՒՆ

54. Բնական աշխարհագրութիւնը կը սովորեցնէ , առաջին՝ երկրիս վրայի բնական բաժանմունքը , երեւոյթներն ու անոնց ընդհանուր յատկութիւնները . երկրորդ՝ կենդանական , հանքային ու բուսական բերքերը , որոնք երկրիս մէջ կածին կամ կը շարժին :

Ա. ԵՐԿՐԻՍ ԲՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԸ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐԸ ՈՒ ԱՆՈՆՅ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅՍՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

55. Երկիրս կամ հողագունտն երեք գլխաւոր մասի կը բաժնուի , Ֆաւնաք , Զուր և Յր :

Ա. ՅԱՄԱՔ

56. Բոլոր հողագնտիս մակերևոյթին երեք մասը Զուր և մէկ մասը ցամաք է : Ցամաքին այլեայլ կտորները կըսուին Լեռ , Պաշտ , և այլն :

57. Երկրիս վրայի բնական կոնաձև բարձրութիւնները Լեռ , և իրարու կալած լեռները Գօտի կամ Յրայ շերանց կըսուին :

Աշխարհիս ամենէն բարձր շուներն են Ասիոյ Հիմալայայ շուներուն մէջ Տափարակիրի , որ 8,589 մերր բարձր է : Հայաստանի Արարատ կամ Մասիս շուր 5216 մերր բարձրութիւն ունի : Ամերիկայի Անտան շերանց մէջ Նեւադոյ տէ Սորադայ , 6488 մերր : Երոպայի Ալպան շերանց մէջ Սպիտակ շուր , 4313 մերր : Ափրիկէի մէջ Մութիս շուր , 5000 մերր :

58. Հրաբախ կըսուին կրակ ցատքեցնող լեռները , որ ընդհանրապէս ծովեզերեաց տեղուանք կըլլան : Հրաբաբուխին սլատճառը գետնին տակը եղած հանքային նիւթերն են , որ յանկարծակի կը բռնկին , կը հայինն ու սաստիկ ուժով հողը սլատուտելով դուրս կելեն . կիր եղած բարերով բոցով և մութով : Հրաբուխէն դուրս վազած հեղուկը շախա կըսուի :

Հրաբուխները ամէն ատեն չեն բռնկիր , կան ալ որ բողբոլին մարած են , ինչպէս Մասիա լեռան մարած հրաբուխը :

Ծովային հրաբուխ , որ ծովուն տակէն կը բռնկի , որով նոր նոր կղզիներ դուրս կելեն , ինչպէս է Մանդուրին կղզին և քովի կղզիները , որ 1707 ին հրաբուխէ յառաջ եկած են : Բայց 1866 ին Սանդուրին դարձեալ հրաբուխով աներևոյթ եղաւ և քովէն ուրիշ կղզի ելաւ :

59. Քետևաչարժ կըսուի երկրիս մէկ կտորին գող դըղալը , որ շատ անգամ հրաբուխէն կըլլայ կըրակե ուժով դեռնէն դուրս ելած ատենը գետինը կը թոթմէ : Շատ անգամ ալ գետնին տակի կազերէն կըլլայ , որ հողը սլատուտելով դուրս ելլելու ատեննին գետինը կը շարժեն :

60 : Դաշտ կըսուի երկրիս շիտակ ու տափարակ տեղուանքը : Մեծ դաշտերն են Ալուինեայի դաշտերը ուր 10 օտնաչափէն աւելի քարձր խոտ կը բուսնի : Ամերիկայի մէջ Ամազունեաց գետին քովի դաշտերը 1,000 մղոնի չափ տարածութիւն ունին , ու մէջերնին ամենևին քար չի գտնուիր :

Այն դաշտերն , որ անբեր և աւազուտ են՝ կըսուին անապատ , որոց ամենէն մեծն է Սահրա անապատը , որ գրեթէ երկու երեք ամսուան ճամբայ միակերպ դաշտ է : անապատներուն մէջ տեղ տեղ բարեբեր եր-

կիրներ կը դառնաին կզգիի պէս, որոնք Սվասիա կըսուին :

61. Յամարին վրայ եղած խորունկութիւնը կըսուի ձոր, որ երկու լեռանց կամ երկու լեռանց գօտիներուն մէջ կըլլայ :

62. Այր կամ անձաւ կըսուի երկրիս խորունկը կամ լեռանց ժայռերուն մէջ եղած մեծամեծ ծակերը :

Աշխարհիս մէջ ամենէն խորունկ է Սեզդիոյ իրանէ այրը, որ 9,600 ոտնաչափ խորաբիւն ունի : Իւսարիոյ մէջ Թրեստի մօտ Ստեղապերկ այրը ընդարձակութեան կողմանէ անուանի է, 6 մղոնի չափ մեծութեան ունի :

Ետտ տեղ այրեր կան որոց վրայէն կրային շուր մը կը վազէ, մէջի կիրը կը քարանայ ու սառի ձեւով կը կախուի :

Եան այրը Լարոյիի մէջ է, որ շուները և ուրիշ ցատ կենդանիները կը մտնին, վասն զի սառը զետնէն ածխային կազ կըկելով միևն շէ ոտնաչափ քարձր կը մնայ, և որովհետեւ այս կազը մահացու է, անոր համար սառը մէջ կենդանիք չեն ապրիր :

Անուանի է Լաւ. Սկովտիոյ մէջ Ֆիլեկայի այրը որ հովի առնն իսխտ սաստիկ արձագանգ կընէ և ահաւոր ձայներ կը հանէ :

Բ. ՉՈՒՐ

63. Չորը հեղուկ մարմին մըն է, որ սաստիկ տարութեամբ գոլորշի կը դառնայ. իսկ սաստիկ պաշտութեամբ կը սառի :

Չրին և ընդհանրապէս ամեն բանի տարութիւն կըրնայ չափուի ջերմաչափ գործիքով, որ սովորաբար 100 սաստիկանի բաժնուած ապակիէ խողովակ մ'է, մէջի սրն

դիկը տաքութենէն տարածուելով թէ որ 100 երորդ աստի-
ճանը բարձրանայ շորը ետառու աստիճանը կը ցըցնէ ։
Իսկ պատարենէն սեղմուելով թէ որ 0 աստիճանը իշնայ
շորին ստուելու աստիճանը կը ցըցնէ ։

Երեք տեսակ ջուր կայ հասարակ , հանքային ,
Փոփային ։

1°. Հասարակ ջուր

64. Հասարակ կամ անուշ կըսուի ջուրը , որ աղի
չէ և համքային համ չունի , ինչպէս ընդհանրապէս
աղբիւրներուն , գետերուն և լճերուն ջուրերը ։

65. Վազող ջուրերուն սկսած կամ բղխած տե-
ղը ակն , սկուէք , աղբիւր կըսուի ։ Աղբիւրները միշտ
դէպ ի ցած տեղերը կը վազեն , ուրիշ ջրի բերացքներ
յառաջ կուգան ։

Փոքր ջրի ընթացքները առու կըսուին ։ Այն ջրի
ընթացքները որ սաստկութեամբ կը վազեն կըսուին
նեղեղ ։

Գետ կըսուի մեծ ջուրերուն ընթացքը , որ ուղ-
ղակի ծովը կը վազէ . թափած տեղը գետին բերանը
կըսուի ։

Վտակ կամ գետակ կըսուի ջրի ընթացք մը , որ
գետի մը կամ ուրիշ ջրի ընթացքի մը մէջ կը վազէ ։

Այն ջրի ընթացքներն ալ որ ուղղակի ծովը կը
վազեն , բայց դեռ ըսուելու չափ մեծ չեն , վտակ
կըսուին ։

Վտակներուն կամ գետերուն իրար խառնուած
կամ միացած տեղը գետախառնուէք կըսուի ։

Գետերը շատ անգամ շատ մը ճիւղերու բաժ-
նուած ծովը կը թափին ։ Երկու ջրի ընթացքերու և
ծովի մէջ մնացած ցամաքին մասը սեղրա կըսուի , որ
ընդհանրապէս եռանկիւնի ձևով կըլլայ ։

Պետի մը մէջ վաղող ջրի ընթացքները , առուները . վտակները գետակից կըսուին :

Ջրի ընթացքի մը աչ ու ձախ նկերը բսելով կը հասկցուի մարդ ջրին վազած կողմը իր երեսը դարձընելով իր աջ ու ձախ կողմերը :

Պետի մը առաջակը իր աղբիւրներովը , առուններովը և վտակներովը բռնած գետի վայր միջոցն է :

Մովու մը առաջակը կամ գետի վայրը ցամաքի այն միջոցն է , ուրիչ կը վազեն իր մէջ թափող բոլոր ջրի ընթացքները :

Աշխարհիս ամենէն մեծ գետերը Սևերիկայի մէջ են		
Միսիսիքի Անգո . Սևերիկայի մէջ	երկայն .	մղան 3560
Քաղաքնաց գետը Սևերիկ . մէջ	»	» 3080
Օպի գետը Սիպերիոյ մէջ	»	» 2320
Ներոս գետը Սիբիրիկէի մէջ	»	» 2310
Քանգէս գետը Հնդկաստանի մէջ	»	» 1608
Քանուր գետը Եւրոպայի մէջ	»	» 1496
Եփրատ գետը Հայաստանի մէջ	»	» 1492

Պետեր կան որ իրենց ընթացքին մէջ տեղէ մը գետնին տակը կանցնին , և ուրիչ տեղէ մը դուրս կերնեն : Պետեր ալ կան որ ոսկիի հանքերու մէջէ անցնելով իրենց բերած սուտղն ալ ոսկիի հետ խառն է : Ինչոյէս Զայրէ ու Կամպիա գետերը :

Սահանք կամ ջրվեժ կըսուի . որ գետ մը լեռնէն վազելու առեն ժայտի մը հանդիպելով վերէն յանկարծ վար կիցնայ :

Երկրի մը մշակութեանը և ասոցջութեան փնտաւար կայնող ջուրերը վերցնելու և նաւագնացութիւն ընելու և չոր երկիրները ոռոգանելու նպատակաւ ջրահանքներ շինուած կան , որոնք իրենց նպատակին

Համեմատ անուաններ ունին Ֆաւրնցեայ, Նաուդդուրեան,
և ոտոզեան ջրանցքներ :

66. Լիճ կըսուի տեղ մը ժողուած ջուրը, որոյ
չորս կողմը ցամաք է : Աշխարհիս ամենէն մեծ լիճը
Կասպից ծովն է, որոյ երկայնութիւնը հիւսիսէն հա-
րաւ 800 մղոնի չափ է, և լայնութիւնը 120 էն մինչև
300 մղոնի չափ :

2°. Հանքային ջուր :

67. Ջրեր կան որ գետնին տակի հանքերուն մէջէն
անցնելով անոնց համն ու գոյնը կառնեն և կըսուին
հանքային ջուր : Բնագէտները փորձած են որ գետնին
տակը քանի խորունկը երթցուի այնչափ տաքութիւնը
կը շատնայ ամէն մէկ 30 մեթրո խորութեան վրայ
տաքութիւնը մեյմէկ աստիճան կաւելնայ . ասիէ յա-
ռաջ կուգան գետնին տակին բոլորած ջերմուկներուն քր-
նական հանքային տաք ջրերը : Տեսակ մը հանքային
ջրեր կան, որ թէպէտ տաք չեն, բայց իրենց մէջ
դիւրաժատ կազ գտնուելով յանկարծ իրենք իրենցմէ
կը բռնկին : Այս ջրերէն շատ կը գտնուին Կասպից
ծովուն եզերքը եղած Պաքու քաղաքին քովերը, որ
կրակապաշտ Պարսից ուխտատեղի է :

3°. Թովային ջուր

68. Երկրի վրայ գտնուած աղի ջրերուն տարա-
ծութիւնը ծով, և մեծ ծովերը Ռվիսանոս կըսուին :

69. Թովին այն մասը որ դէպ ի ցամաք մտած
է հոց կամ խորը կըսուի :

70. Նկրաց կըսուի ծովին այն մասը որ երկու ցա-
ռաքի մէջէ անցնելով երկու ծովեր իրար կը միացնէ :

71. Ամէն կողմէն ջրով շրջապատեալ ցամաքը կղզի կըսուի : Իրարու մօտ գտնուած շատ մը կղզիները խումբ կղզեաց կամ արշիպելագոս կըսուին :

72. Թերակղզի կըսուի ցամաքին այն մասը , որ միայն մէկ կողմէն ցամաքին կցուած ըլլալով միւս կողմերը ջրով շրջապատած է : Թերակղզին ցամաքին միացնող մասը սարակոց կըսուի :

73. Գէյ ի ծով երկնցած լեռը կամ բլուրը հրբուանդան կամ գրոխ կըսուի : Երբոր քիչ բարձրացած է կըսուի սար կամ լեզու կամ գիր :

74. Յամաքի վրայ քիչ խորութիւն ունեցող ջրի կոյտերը ճահիճ կըսուին :

Ծովային կըսուի այն տեսակ մը լիճը որ մէկ կողմէն ծովու մօտ ըլլալով անոր հետ հաղորդակցութիւն ունի :

75. Շատ անգամ ծովու մէջ նաւերու վտանգաւոր ժայռեր կը գտնուին , որոց կըսուի խութք , վիմուտք :

76. Հովերը որ կը փչեն ծովերուն և լճերուն վըրայ , յստաջ կը բերեն անոնց մէջ շարժուն բարձրութիւններ , որք կըսուին ալիք , ձփանք :

77. Ծովերուն մէջ տեղ տեղ իրենց դիրքէն ջրի հոսանքներ կան , որ այս ինչ ուղղութեամբ կը վազեն : Հոսանքը ջրի յատակին սէջ ցցուած ժայռերու և խոր տեղերուն հանդիպելով կտր ստոյտ կընէ , որ կըսուի յորձանք , որուն վրայ ինչ որ հանդիպի կընկղմի :

78. Արեգական և լուսնի քարշման զօրութեամբը Ռփկիանոսը և իր մասերը բարձրանալով կը կոխեն ծովեզերքը , և ցածնալով կը քաշուին փոփոխակի օրը երկու անգամ : Զուրերուն բարձրանալը մակերացութիւն և ջուրերուն ցածնալը տեղատուութիւն կըսուի :

79. Երկրիս շուրջը պատող թոյլ ու թամանցիկ մարմինը կըսուի օդ կամ մերկորտա, որուն մէջ օդերևույթներ կըլլան :

Մրկոյորտին բարձրութիւնը ընդհանրապէս 70 Լև մինչև 90 քիչօսկեր է : Մրկոյորտը երկրիս երեսին մօտ տեղերու մէջ աւելի խիտ է, և բարձրերը աւելի անօտր է, անոր համար բարձր տեղերու մէջ մարդս աւելի դժուարաւ շունչ կառնէ : Օդը ուրիշ մարմնոց պէս ժանր է. 1 սանաչափ երկայնութիւն 1 սանաչափ շայկութիւն և 1 սանաչափ բարձրութիւն ունեցող անան մը 11 տրամի շափ օդ կը պարունակէ : Մարդու վրայի եղած օդին սխևակիկն ժանրութիւնը գրեթէ 315 խանրար կը կարճուի : Բայց մարդ չըզգար այս ժանրութիւնը օդը ամէն կտրմէն հասարակապէս ճնշելուն համար :

80. Օդերևույթները կամ մետէորակերը չորս տեսակ կըլլան, Օդեղէն, Զրեղէն, Լուսեղէն ու Հրեղէն :

1 Օդեղէն մետէորայք

81. Օդեղէն մետէորայ կըսուին օդին այլևայլ շարժմաներները. ինչպէս հով, մրրիկ, թախթառ :

82. Օդին շարժումը ետոյ՛ կամ հով կըսուի, որ երկու կերպով կըլլայ. մէկ մը տարութեանէն օդը անսարանալով կը տարածուի և բովի օդերը մկկղի հրելով օդի շարժում կը պատճառէ. երկրորդ՝ ցրտութեանէն օդը կը խտանայ քիչ տեղ կը բռնէ և պարսպ եղած տեղերը միւս օդերը վազելով օդի շարժում յառաջ կուղայ :

Օդին այս շարժմունքը միշտ նոյն արագութիւնը չունենար : Հովերը իրենց արագութեանը համեմատ

հետեւեալ անուններով կըսուին :

Հով քիչ զգալի , որ ունի

	արագութիւն 1	ժամու մէջ	1800	մէքք
Հով յախաւոր	»	»	7200	»
Հով տաստիկ	»	»	36000	»
Հով խիտ տաստիկ	»	»	72000	»
Մորիկ	»	»	81000	»
Մեծ մորիկ	»	»	97200	»
Ուրակաւ	»	»	129600	»
Ուրակաւ, որ շէնքերն ու ժառերն արեւտէ կը տապալէ	»	»	162000	»

Յարուանակ հովերն անոնք են , որ միշտ նոյն ուղ-
ղութեամբ կը փչեն . ինչպէս են տարւոր հովերը որ կը
փչեն անդադար արեւելքէն յարեւմուտս արեւադարձե-
լուն միջոցը , որ երկրիս արեւմուտքէն արեւելք ըրած
օրական թաւալումէն յառաջ կուգան . օդը երկրիս
չարժմանը արագութեանը չի հասնելով յետախաղաց
չարժում մը կընէ :

Հնգկայ Ուլիսանտի մէջ փչող մուտն ըստած հո-
վերն ալ շարունակ հովերուն կարգն են , որ ապրիլէն
մինչև հոկտեմբեր վեց ամիս հարտապին արեւմուտքէն
կը փչեն , և վեց ամիս ալ հիւսիսային արեւելքէն : Այ-
սու ամենայնիւ այս հովերը անկանոն կերպով ալ կը
փչեն վեց շաբաթի չափ խրաքանչիւր փոփոխութեան
ատեն :

Երբեմն կըլլայ որ երկու հակառակ հովեր իրարու
հանդիպելով սոսկալի մորիկ մը յառաջ կը բերեն , և
ամպերը թանձրացնելով մէջը դատարկ խողովակի կամ
կոնտնի մը ձևով մինչև ծովը կամ գետինը կիջնեն ,
որ արագութեամբ յառաջ երթալով ինչ որ ծովուն
փրայ կամ գետինը դանեն կը տապալեն կամ իրենց

Մէջ առնելով մինչև երկինք կը հանեն ու նորէն ուրիշ տեղ մը կը ձգեն , այս զարհուրելի օղերեւոյթը թարստ կըսուի :

Խորշակ կըսուի այն վնասակար հովը , որ ապա կանեալ չներու կամ տաք անապատներու վրայէն փրչելով , թէ՛ մարդկան և թէ՛ կենդանեաց կը վնասէ :

2° Զրեղէն մէտէորայք

83. Զրեղէն մէտէորայ կըսուին երկրիս գոլորշիքներէն յառաջ եկած մետէորաները , որք են Մէգ , Կոյ , Կրեամ , Սնյ , Սնարև , Չիւն և Կարկուտ :

Երկրիս վրայ գտնուած ամէն բան տարութեամբ քիչ կամ շատ գոլորշիք կուտայ , խոյս գոլորշին օդին մէջ կը բարձրանայ կը տարածուի և ցրտութեամբ կը խտանայ կը ծանրանայ և դանաղան ձևերով . երկրիս վրայ կիջնայ :

Երկրիս երեսը տարածուած ու ցրտութեամբ խըտացած մուխի պէս երեցած շոգին մէջ կամ մառախուղ կըսուի :

Երբոր այս շոգին գիշերուան ցրտութենէն աւելի խտանալով երկրիս վրայ անձրևի պէս թայութիւն մը յառաջ բերէ , ցոյ կըսուի , որ աւելի ցրտանալով կը սառի և մանր սպիտակ փոշիներու պէս երկրիս վրայ կերևայ , և կըսուի եղեամն :

Շոգիները երկրէս աւելի բարձրանալով իրարու հետ միանան և թանձրանան՝ կըսուին անց : Ամպերուն բարձրութիւնը մինչև 18000 ոտք կըլլայ , անկէց վեր սաստիկ ցուրտ ըլլալուն համար չեն կրնար ելլալ ,

Ամպերուն վրայ շոգիներ միանալով կը թանձրանան և ծանրանալով կաթիլ կաթիլ կըլլան և երկիրս կը թափին և կըսուին անձրև : Բայց կըլլայ որ օդին պա-

դու թե՛նէն անձրեւի կաթիլները ստօին ու անկիւնաւոր ձեւերով երկրիս վրայ իջնան , որուն կըսուի ձիւն :

Կարկուտն է ձիւն կամ ձիւնախառն անձրեւ , որ օդուն մէջ երկու հակառակ ելեբարականութեամբ մէկ դիէն մէկու դիւն նետուելով կը խոշորնայ և սպառութեան կարծր ստոյցի կտորներ կըլլայ և ուժով վար կը թափի : Մինչև կէս հօսայ ծանրութեամբ կարկուտ եկած է :

3°. Լուսդէն մետէորայք

84 . Լուսդէն մետէորաները արեւուն ճառագայթներուն սլլուայլ կերպով օդին մէջ գտնուած գոլորշիներուն վրայ զարնէլէն յառաջ կուգան , և վեց տեսակ են , Փիածան , Արշալոյս , Արեւապատկեր , Բակ , Զողխախօսի լոյս , Կրկներեւոյթ :

Արեգակին լոյսը եռանկիւնի ապակիին մէջէն անցնելով եօթը գոյն իրարու ետեւէ կը շարուն կարմիր , նարնջի գոյն , դեղին , կանանչ , բայ կապուտ , մութ կապուտ , մանուշակագոյն : Անձրեւի ստե՛նն ալ երբոր արեգակին շառաւիղները դիմացի անձրեւի կաթիլներուն մէջէն կանցնին եօթը գոյներով կամար մը կը ձեւայնեն երկնից վրայ , որոյ կըսուի Փիածան կամ Փիրանի գօտի : Ասոր ալ նմանը երբեմն քովի ամպերուն վրայ ձեւանալով՝ երկու ծիրանի գօտի կերեւայ :

Առաստոները երեկոյները քանի որ արեգակը հորիզոնէն 18° վար է , իր շառաւիղները մթնոլորտին մէջ կտորտելով լոյսը կը տեսնուի , այս երեւոյթին կըսուի առատուն Արշալոյս և երեկոյին Վերշալոյս , որոնք երբեմն ժամ ու կէսէն աւելի կը տեսնեն :

Երբեմն արեգակին կամ լուսնի լոյսը իր դիմացի ամպերուն վրայ զարնելով անոնց վրայ ուրիշ արեւներ

կամ լուսիններ կերեւան , որոյ կըսուի Յրեւապատկոյ , կամ Լուսնապատկեր :

Բակ արևու կըսուի ամառ ատեն արևուն շուրջը երեւցած ծիածանի պէս գոյնդդոյն շրջանակը , որուն պատճառը արեգակին շուրջը գտնուած գոլորչիներն են :

Երբեմն արևուն վրայի բակը երկու հատ կըլլայ վրայէ վրայ համակեղրոն , բայց դրսի կողմը եղածին գոյները այնչափ փայլուն չեն ըլլար :

Լուսինն ալ երբեմն բակ կունենայ , բայց արևու բակին պէս գունաւոր չըլլար , միայն ձերմակ կերեւայ , մէկ կողմն ալ քիչ մը կարմրագոյն :

Չոյիակբափ յոս կըսուի այն տկար լոյսը , որ մարտ ամսուն սիկլոքները արևը մտնելէն ետեւ երկնից երեւը բուրգի ձեւով կերեւայ :

Ամառը տաք ատեն դաշտերու մէջ եղած շէնքը կամ ծովու մէջի նաւը վրայէ վրայ երկու հատ կերեւայ , մէկը մի սին վրայ դլխիվար , ինչպէս ջրի վրայ գտնուած բան մը ջրին մէջ կերեւնայ ; այս երեւոյթը կըսուի կրկնեղնայր :

4°. Հրեղէն մետէորայք

85 . Հրեղէն մետէորայ կըսուին ողին մէջ երեւցած կրակէ երեւոյթները որ վեց տեսակ են . Փայլակ , Այծակ , Հիւսիսայգ , Երջմուլիկ հուր , Ասուպ և Երկնաբար :

Երբոր ապակին կամ սաթը ինչնիցէ լաթով մը շատ մը շփես , և ետքը մատոյ ապակիին կամ սաթին մօտեցնես կայծ մը կեցլայ ձայնով , և երբոր նոյն ջրիւսում ապակիին կամ սաթին թեթև բամբակի կտոր մը կամ յարդ մը մօտեցնես իրեն կը քաշէ : Արտեն թէ շփուած ապակիին կամ սաթին անկշռելի հեղուկ

մը կելլայ ու մօտեցուցած մատիդ , բամբակին կամ յարդին կը հաղորդուի և անկէջ յառաջ կուգայ կայծը , ձայնը , և իրեն քաշելու զօրութիւնը . այս անկէջով հեղուկին կըսուի Ելեքտրականութիւն , որ Յունարէն Ելեքտրոն բառէն ելած է . որ սաթ կը նշանակէ :

Ելեքտրական հեղուկը երկու տեսակ կըլլայ դրական և ժիւտական : Երկու նոյն տեսակ ելեքտրականութիւն իրար կը վանեն և երկու հակառակ տեսակ ելեքտրականութիւն իրար կը քաշեն : Երբոր ամպերումէջ լեցուած երկու տեսակ ելեքտրականութիւն մէկ մէկու հաղորդուին , ձայն , կրակ և լոյս կը հանեն . ձայնը կըսուի որոտում , լոյսը՝ փայլակ , կրակը՝ կայծակ : Երբեմն առանց որոտումնքի , երբեմն ալ ամպ չեղած ատեն երկինքը փայլակ կըլլայ , ասոր պատճառը դեռ գիտցուած չէ : Որոտման ձայնը 30 միլոնէն աւելի հեռուն չերթար : Որոտման ձայնը մէկ երկվայրկենի մէջ 400 Անգղիական ոտք հեռուն կերթայ :

Հիւսիսայգը կամ հիւսիսային լոյսը ցրտային գօտիներուն մէջ կերևնայ , որ գեղեցիկ ու սլայծառ տեսարան մ'է . երկնից վրայ ամէն տեսակ գոյներով ճառագայթներ կը ցոլանան գեղեցիկ կամարներ կը ձևացնեն լուսաւոր թագերով զարդարուած համադիր լուսեղէն սիւներու վրայ , և վերջանալու ատենները գիտես թէ բոլոր երկինքը կրակի մէջ է : Ասոր պատճառը մագնիսական ելեքտրականութիւնն է կըսեն :

Յրջնոյիկ հարը բռնկած գոլորշիներ են , փոսիւրեան ջրածին կազը օդին հետ հաղորդուելուն պէս կը բռնկի և մինչև որ հատնի կը վառի : Հասարակօրէն գիշերները ճախին տեղերը կը տեսնուի , բայց բան չի բռնկցներ : Ո՛վ որ այս թափառական լուսին մօտերը կը վազէ կերթայ , օդին մէջ շարժում մը պատճառելով այս լոյսն ալ իր ետեւէն կը վազէ , որ երբեմն ալ

Քրիստոս չողին վրայ նստելով կը մարի , և եղոտ ալտ մը կը ձգէ :

Ասուց կըսուի այն գործըչիները որ մթնոլորտին քարձերը կը վառին և ասողի պէս կերևան ու կը սահին կերթան և երբեմն ալ վար կիյնան , որ երբեմն ալ իրենց ետևէն լուսոյ պոչ մ'ալ կը ձգեն , երբեմն սուլելու ու քիչ անդամ ալ ձայթելու ձայն մ'ալ կուտան : Բնաբաններէն ոմանք կարծիք կընեն որ ասուցները մեր մթնոլորտէն վեր երկրիս վրայ պտբտող մանր մարմիններ են , որ աչքով չեն երևնար . ասոնք երբոր մեր մթնոլորտին հետ աստիկ կը շփուին ըյս կը հանեն կըսեն :

Երբեմն երկրէս դուրս գտնուած մանր մարմինները երկրիս ձգողութեան տահմանին մէջ մտնալով գետին կիյնան ահագին որոտմամբ և լուսով , որոյ կըսուի երկնաքար կամ շանքաքար : Ա երջի յիսուն տարուան մէջ 60 էն աւելի երկնաքար ինկած է Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ , ամենէն մեծը Սնգղիա ինկած է , որ 27 հոխայէն աւելի կը կշռէ : Երկնաքարերուն դրսի գոյնը հանգածուխի պէս է , բայց մէջը երկաթի պէս փայլուն : Բնագէտներէն ոմանք կըսեն թէ երկնաքարերը հրաբուղիներէն մթնոլորտին մէջ կը բարձրանան ու ուրիշ տեղ մը կիյնան :

ԳՈՒՇԱԿՈՒԹԻՒՆ ՅՌՈՅ

86. Աշունը անձրևոտ ըլլայ , ձմեռը սովորաբար քիչ կանձրեւէ , գարունն ալ ետ կը մնայ , և բոյսերը ետ կը մնան :

Ամառը շատ անձրևոտ ըլլայ . ձմեռուան ցուրտը աստիկ է :

Եթէ կռունկները աշնան ատեն կանուխկեկ դէպ

ի տար երկիրներն երթան , ձմեռուան ցուրտը սաստիկ կըլլայ :

Չմեռը անձրևոտ ըլլայ , ամառը չոր է : Աշունն ալ չոր եղած ատեն , ձմեռը շատ հով կը փչէ :

87. Այն օրը , որ արևն եղած ատենը չափէ դուրս կարմրութիւն ունի և իր սիււաւառակը խոշորեցիկ է , նըշան է որ հով պիտի ելլէ :

Երբոր արևը բակ ունենայ ու արևապատիկեր երևնայ , նշան է որ հով ու անձրև պիտի ըլլայ :

Երբոր լուսինը խոշոր ու կարմիր է , չորագին ալ բակ ունի , հով կեղլէ . թէնոր բակը երկու հատ է փոթորիկ կեղլէ :

Երբոր տառուն ծովի թռչունները իրարու քով ջրին երեսը թռչըաւով կանչուրուտեն , ան օրը հով կեղլէ :

88. Իրիկունն արևը մտնելէն ետքը Հիւսիսային կողմը թանձր լեռան պէս դիզուած ամպեր ըլլան , այն դիշերն անձրև կուգայ :

Արևը ելլելու ատեն թէ որ բոլոր երկնից երեսը բարակ ամպով մը ծածկուած է ու հով չի կայ , այն օրը քիչ մը անձրև կուգայ :

Արևն ելլելէն երեք չորս ժամ առաջ թէ որ անձրև սկսելու ըլլայ , մինչև կէս օր օդը կը բացուի :

Եթէ յանկարծ Հարսւային սաստիկ հով ելլէ , և երկու երեք ժամ միակերպ անձրևէ , անձրևը մինչև տասնըհինգ տասնըվեց ժամ կը տևէ :

Եթէ ամբողջ ցերեկն անձրևէ և երեկոյին արև մուտքը բաց ըլլայ , կամ արևը կարմիր ամպերու մէջէն վար իջնայ , երկրորդ օրն օդը կը բացուի :

Եթէ լուսինը բակ ունենայ արեւմտեան քամիով , երկրորդ օրն անձրև կուգայ :

Օգոստոս ամսուն մէջ լուսնի ծննդեան ու լրման

օրերը գրեթէ միշտ անձրեւ կուգայ :

Ամառ գիշերները թէ որ **Արեւելեան** հով ըլլայ , ու ասաղերը ստիբրականէն աւելի խոշոր ու փայլուն երեւնան , քանի մը ժամէն ետքը անձրեւ կուգայ :

89 . **Ամառը** կէս օրէն ետքը դեղին ու ճերմակ ամպեր վրայէ վրայ լեռան պէս գիգռին ու սաստիկ հովէ ծանր ծանր շարժելով հորիզօնէն վեր բարձրանան , կարկուտի նշան է : **Չմեռը** և գիշերը խիստ բիշ անգամ կարկուտ կուգայ :

90 . **Ծանրաչափ** ըսուած գործիրը 30 բթաչափ երկայնութեամբ ապակիէ խողովակ մ'է , մէջը 28 բթ թաչափ սնդիկով լեցուն , որ օդին ամէն աեսակի փոփոխութիւնները ժամերով առաջ կըբըցնէ : **Չորօրինակ**

Թէ որ խողովակին մէջի սնդիկը կամայ կամայ վեր բարձրանայ , նշան է որ օդը պիտի չըտիտի : **Թէ** որ ձմեռ ատեն բարձրանայ , ցուրտը կը սաստկանայ :

Թէ որ ծանրաչափին սնդիկը շուտով ցածնայ կամ բարձրանայ , օդն ալ շուտ մը կը փոխուի . **Թէ** որ խիստ շատ ցածնալու ըլլայ , փոթորիկի նշան է :

Թէ որ **Արեւմտեան** հովի ատեն ծանրաչափը բարձրանայ , օդը կը բացուի , ու հովն **Արեւելեան** կը դառնայ . **Թէ** որ հարաւային քամիով ցածնայ , ձմեռը սառը կը հալի , ամառը փոթորիկ կեղէ , **Թէ** որ **Արեւմտեան** հովի ատեն ցածնայ , կանձրեւէ :

Ընդհանրապէս ծանրաչափին նշանները գիշերահաւասարներէն 15 օր առաջ՝ 15 օր ալ ետքն ապահով չեն . վասն զի օդն այն միջոցին շատ փոփոխական է :

Բ. ԵՐԿՐԻՍ ԿԵՆԴԱՆՍԱԿԱՆ, ՀԱՆՔԱՅԻՆ
ՈՒ ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԲԵՐՔԵՐԸ

1° ցնդ մարդոյ, ազգ, աշխատութիւն,
կառավարութիւն, կրօնք, շեզու

91. Մարդոս Աստուծոյ արարչագործութեան ա-
մենէն գերազանց արդիւնքն է. իր մտաւոր բարձր կա-
րողութիւնը և միշտ երջանկաւալու բաղձանքը յայտնի
կը ցըցնէ որ անմահ հոգի մը ունի և բոլորովին անմահ
էակ մ'է և աւելի վսեմ և յարատեւ ու անվտոխս
աշխարհի մը բնակիչն ըլլալու համար ստեղծուած է :
Աշխարհիս վրայ ընդամենը գրեթէ 1200 միլիօն ժո-
ղովուրդ կը գտնուի : Մարդուս արտաքին կազմուած-
քը իր բնակած երկրին կլիմային աղբեցութենէն ազատ
եղած չէ, գոյնով և կերպարանքով և հետեւապէս սո-
վորութեամբ և կրթութեամբն իրարմէ քիչ կամ շատ
կը զանազանին . որով երեք գլխաւոր ցնդկոյս կը բաժ-
նուի :

Ա. Սպիտակ կամ կովկասեան ցնդ, այս ցեղին
սկզբնատիպը Կովկաս լեռանց բնակիչներն են . ասոնք
սպիտակ և վարդագոյն կըլլան, թէպէտև թխագոյն
(էսմեր) ալ կը գտնուի, գլուխնին ձուածև, աչուրնին
մեծ, կապուտ և սև, քթերնին բարակ ու կոր այսին-
քրն արծուական է, բերաննին քիչ ճեղքուած, շըր-
թունքնին սլալիկ, ախոաներնին դազաթնահայեաց է
մազերնին խարտեաշ և սև, երկայն առատ և կակուղ
է, երբեմն ալ գանգրահեր . երեսնին երկայն կըր ու
բարեքիկ է : Այս ցեղին կը վերաբերին հայերը և իրենց
երկրին բնակիչները, Եւրոպայիք ու անոնցմէ յառաջ
եկած ազգերը և գաղթականները, Ասիոյ արևմտեան
Եւրոպայի, Ափրիկէի հիւսիսային կողմին բնակիչները,

Ամերիկայի և Ովկիանիայի դաղթականութեանց մեծ մասը սպիտակ ցեղէն են :

Սպիտակ ցեղը աշխոյժ գործունեայ և ճարտար է , այսօր և միշտ այս ցեղին մէջն եղած են աշխարհիս աւանդներն աւելի քաղաքակրթեալ ազգերը :

Բ. Ինդիէ կամ մոդոկան ցեղ . այս ցեղին սկզբնատիպը Մոզոլի ազգն է . Սիւոյ արևելեան և հիւսիսային բնակիչներուն մեծ մասը , Ամերիկայի և Ովկիանիայի բնակչաց փոքր մասը այս ցեղէն են : Ստոնց մորթին գոյնը դեղին կամ աղտոտ թխագոյն է այսինքն ցորենագոյն , երեսնին մեծ և տափակ , գլուխնին մեծ և կլոր , բերաննին մեծ քթերնին տափակ . աչուրնին շատ երկայն բայց շատ նեղ և դուրս ինկած է , մազերնին սև փայլուն և ցցուած է :

Այս դեղին ցեղի ժողովուրդները որ Սիւոյ արևելեան կողմը կը գտուին շատ դարերէ ի վեր քաղաքակրթեալ են , բայց անոնք որ հիւսիսային կողմը կը բնակին թշուառ վայրենութեան մէջ են :

Գ. Սև կամ Երովպական ցեղ . ասոնք կը գտնուին Ամերիկէի և Աւստրալիայի և Ովկիանիայի հարավային կողմը : Ստոնց գոյնը շատ կամ քիչ սև է , ճակատնին տափակ , ծնօտնին յառաջացած , շրթունքնին հաստը , ակրաննին աւելի երկայն , բերաննին մեծ , քթերնին մեծ և վեր տնկուած , մազերնին սև բայց թաւ է : Այս ցեղն աւելի քիչ քաղաքակրթեալ է . շատ սևեր իրրև գերի կը ծախուին և ճերմակները կառնեն և կը տանին Ամերիկայի դաղթականութեանց մէջ :

Ստոնցմէ զատ ուրիշ երեք ցեղեր ալ կան , որ կըսուին Մարայեան , Բոյինեզեան և Յմերիկեան կամ պղնձագոյն ցեղ :

92. Մարդիկ ընկերութեան մէջ միանալու պէտք ունին : Քաղաքակրթութեան մէջ աւելի յառաջացած

մարդոց միութիւնը ազգեր կամ ժողովուրդներ յստաջ
բերած է : ինչպէս Հայերը , Պաղղիացիք , Անգղիա-
ցիք , և այլն :

Քիչ քաղաքակրթեալ մարդոց միութիւնը խառ-
րէր կը կազմեն , որոնք ընդհանրապէս հաստատուն բը-
նակութիւններ չունին , ինչպէս Քիւրտերը , Քեչուանե-
րը , և այլն :

Վայրենի մարդիկ որ ամէն տեսակ ճարտարութե-
նէ զուրկ են առանձին ընտանիք կը ձեւացնեն , և բը-
նակութիւննին աստանդական է :

93. Ազգերը և ժողովուրդները երեք տեսակ գըլ-
թաւոր աշխատութիւն ունին , Արհեստ , Պիտութիւն և
Վաճառականութիւն :

Թափառական խումբերուն և առանձնական ըն-
տանեաց աշխատութիւնն է որտորդութիւն , ձկնորսու-
թիւն և խաշնարաժութիւն . բայց կամ նաև ասոնց մէջ ,
որ զժրագղաբար ասպատակութեամբ կապրին :

94. Քաղաքակրթեալ ազգերը քարէ , աղիւտէ և
ժայտէ շինուած հաստատուն տանց մէջ կը բնակին :
Շատ մը տուններ ի միասին . քարաք կըսուի , պղտի քա-
ղաքը՝ աւան , պղտի աւանը՝ գիւղ , և պղտի գիւղն ալ
շէն կըսուի . քաղաքին բերդէն դուրս եղած մասը իր
արուարձանը կըսուի : Քանի մը քաղաք իրենց աւան-
ներով և գիւղերովը գաւառ կըսուի : Եւ քանի մը գա-
ւառ ի միասին , որ մէկ յոյսարքայի մը կառավարու-
թեան յանձնուած է , նախակց կըսուի : Աշխարհ կամ
Տէրութիւն կըսուի միւլենոյն կառավարութեան տակ ե-
ղած երկիրը : Մայրաքաղաք կըսուի ուր թագաւոր կը
բնակի , գլխաւոր քաղաք կըսուի ուր նահանգի մը փո-
խարքան կը բնակի :

Վայրենի խումբերը հողէ , ճիւղերէ , տերեւներէ
և եղեգներէ շինուած ողորմելի խրճիրներու կամ հիւ-

ղերու և երբեմն ալ անձաներու մէջ կը բնակին : Եւ շատ անգամ ալ կենդանեաց մորթերով կամ հաստը կտաւով ցիցերու վրայ հաստատուած վրաններու մէջ կն բնակին :

95. Որովհետև ընկերութեանց մէջ կարգ մը պէտք է , իւրաքանչիւր ժողովուրդ կառավարութիւն հաստատած է , որ երեք տեսակ կըլլայ :

Ա. Միապետութիւն , որ միայն մէկ մարդ մը կը կառավարէ , ամէն իշխանութիւնք և օրէնք իր ձեռքն են , որուն կրտսի թագաւոր , ինքնակալ , կայսր . ասի սգաւ միապետութիւն է : Իսկ երբոր թագաւորը հաստատեալ օրինաց համեմատ կառավարելու պարտական ըլլայ , անատեն կրտսի Սահմանադրական կառավարութիւն կամ շահաւորեալ միապետութիւն :

Բ. Սղևուպետութիւն , որ երկրին ազնուականներին կազմուած ժողովքով մը կը կառավարուի հաստատեալ օրինաց համեմատ :

Գ. Հասարակապետութիւն , որ հասարակութենէն ընտրուած ժողովքով մը կը կառավարուի , ժողովրդէն սահմանեալ օրինաց համեմատ : Ժողովքին գլխիք Կախազան կնսուի :

96. Բոլոր աշխարհք առհասարակ կը հաւատան որ այս տիեզերքին ստեղծումը և կառավարութիւնք գերազոյն կարողութեան մը գործ է , բայց ամենը այս գերազոյն կարողութեան վրայ միևնոյն գազափարք չունին , և անոր սրբաբուստեղան յարգանքը միօրինակ կերպով չեն կատարէր . ուրիշ դանազան կրօններ յառաջ եկած են : Գլխաւոր երկու կրօնք կայ միաստուածականք և բազմաստուածականք :

Ա. Միաստուածեան կրօններն են Քրիստոնէութիւն , Հրէութիւն , Մաննիտականութիւն , Պրահմանիկան , Պուտեան կրօնները :

Քրիստոնէւորիւնը Յիսուսի Քրիստոսի յայտնուածեամբը եղած կրօնն է, իր ճշմարտութիւնը բոլորովին երկնային և ամենակատարեալ բարոյականութիւնը ու երջանիութիւնը միայն այս կրօնին մէջ ըլլալով, իրեն հետեւող ամէն ժողովուրդը քաղաքակրթութեան և յառաջադիմութեան բարձրագոյն աստիճանը հասած են: Քրիստոնէութիւնը բոլոր լուսաւորեալ ժողովրդոց մէջ տարածուած է, այսօր աշխարհիս բնակչաց երրորդ մասը քրիստոնեայ է:

Քրիստոնէութիւնը իր մէջ երեք մեծ ճիւղ ունի, որք են.

1° Արևելեան եկեղեցի, որ է Մեր, Յունաց և Ռուսաց եկեղեցին և իրենց հետեւող ազգաց եկեղեցիները: Այս եկեղեցին ամենէն հինն է:

2° Արևմտեան եկեղեցի, որ է Հռովմէական եկեղեցի, որուն հոգևոր գլուխն է Հռովմի Պապը:

3° Բողոքականորիւն, որ շատ տեսակներու կը բաժնուի, որոց գլխաւորներն են Լութերականորիւն կամ Անտարակական եկեղեցի, Կալվինականորիւն կամ Երրորդեալ եկեղեցի, Անգղիական եկեղեցի կամ Եպիսկոպոսականորիւն: Տակաւին անթիւ տեսակ բողոքականներ կան, ինչպէս՝ Երիցականք, Պարզակրօնք, Անհախք կամ Ժողովականք, Գուազր կամ Երկրականք, Միանձնականք կամ Մոկենեանք, Կրկնակնունք, Մոնախեան կորսարք, և այլն:

Հրէնորիւն. Հրէից կրօնքն է, որոնք բոլոր աշխարհցրուած են և մինչև այսօր կը պահեն Մովսիսական հին օրէնքը: Հրեայք ալ քանի մը տեսակ են, Գաբայիմք, Թալմուտականք, Հուեբեբեանք:

Մահմետականորիւն, որուն հետեւողները Արաբացի Մահմէտը իրրև Աստուծմէ զրկուած մարգարէ կընդունին, որ հին և նոր կտակարանները աղճատելով

նոր օրինաց գիրք մը հնարած է , որուն Քուրան կըսեն :
Մահմետականք երկու գլխաւոր ճիւղի կը բաժնուին :

1° Միւնևի , որուն հետեւողները Քուրանէն զատ
Միւնևս ըսուած աւանդական գիրք մ'ալ կընդունին :

2° Յիթ կամ աշակերտք Ալիի , որ կը մերժեն
Միւնևան :

Մահմետական կը համարուին նաև Տիւրքիները ,
Վահապիները , Եզդիտիները , Լայլը :

Պրահնակաւք , որ շատ մը ստորակարգեալ աս-
տուածներու պատիւ կընեն , սյսու ամենայնիւ գերա-
գոյն էակի մը գոյութիւնը կընդունին :

Պուտեակք , որ Պրահմանեաններուն օրինաց գրե-
թէ շատ կը նմանի , շատ տեղ տարածուած է , և շատ
ճիւղերու կը բաժնուի . մէկը՝ գլուխ ունի Տաշի-Լանա ,
որ ըմբռնելով թէ սրբացեալ քահանայ մ'է Ստու-
ծոյ պէս , կըսեն թէ երբէք չի մեռնիր , միւսը՝ Պուտ-
հաին Յոսեօքոտան կըսէ , և ուրիշ մը՝ Չինի մէջ Փօի
կրօնք կըսուի : Յամակիզն որ Ասիոյ քանի մը մասերուն
մէջ տարածուած է , և Միկրօի կրօնքը , որուն կը հե-
տեւին Ճարոնցիք : Ասոնց կրնանք յարել նաև Հընդ-
կաստանի Սէիքի կրօնքը , և Չինաստանի Կոնիիւկիտսի
կրօնքը , որոնք ամենակարող էակի մը երկրպագութիւն
կընեն :

Բագմաստուածնակք կամ Հերանտուրիւն , որ Քր-
իստոսի մարդեղութենէն առաջ հիներէն ծանօթ բո-
լոր երկիրներու մէջ կը պաշտուէր , հիմա գրեթէ ան-
հետացած է բոլոր քաղաքակրթեալ երկիրներէն :

Կոսպաշտուրիւն , ամենէն աւելի անհեթեթ կրօնք
է . որ շատ աստուածներ կընդունին նիւթական ձեւ-
րով : Կոսք կըսուին այն ամէն կենդանի և անկենդան
առարկաները , որոց երկրպագութիւն կընեն անապաշտ
ժողովուրդները : Կոսպաշտութիւնը տարածուած է

զանազան ձևերով շատ ժողովրդոց մէջ, որոնք տա-
կաւին վայրենութեան կամ խորունկ տգիտութեան
մէջ կը գտնուին :

97. Մարդկացին ընկերութեան գլխաւոր կապն է
շեզուն : Նախնական շեզուն, որ Հայերէնը եղած ըլլա-
լուն շատ ապացոյցներ ալ ունինք, մինչև Բարիօնի
ւշտարակաշինութեան ատեն միակ լեզու էր, անկե-
տքը լեզուայ խառնակութիւն ըլլալով մինչև հիմա
աշխարհիս մէջ բոլորովին իրարու աննման 2000 լե-
զու կայ, բայց 8000 էն աւելի խօսուած լեզուներ
կան, որոնք իրարու քիչ շատ նմանութիւն ունին :
Հիմնական գործածական լեզուներն են,

Հայերէն, Չիկերէն, Սրարերէն, Թարքերէն, Պարս-
կերէն, Երրայեցերէն, Սանսքրիտ, Ֆերմաներէն, Սեզդիա-
րէն, Պապիարէն, Սլոակերէն, Լուսիտաներէն, Լատի-
ներէն, Իտալերէն, Ֆրանսերէն, Ռուսերէն, Մարցերէն :

Լեզուները գլխաւորապէս երկուքի կը բաժնուին,
մայր լեզու, երկրորդական լեզու : Մայր լեզուները հին
լեզուներն են, և հիմա բնականապէս միայն նախնի
մատենագրայ մէջ կը գտնուին : Երկրորդական լեզու-
ները արդի գործածականներն են, որ մայր լեզուներ
ընէ երաձ են :

2°. Կենդանիք : Հանք և Բոյսք

98. Երկրիս բնակիչները միայն մարդիկ չեն, Եր-
կիրս ունի շատ տեսակ կենդանիներ, որոնք իրենց
ձևովը կազմութեամբը իրարմէ կը զանազանին, կան
որ միայն ցամաքին վրայ կապրին, կան որ միայն ծու-
փուն մէջ և կան որ միայն օդին մէջ : Կարգ մը կենդա-
նիները երկրիս սակն զօտիներուն մէջ ալ կապրին,

ինչպէս՝ ընտանի չորքոտանիները , շուն , կատու , ոչխար , այծ , կով , ձի , խոզ : Այդրի մեծ կենդանիներէն զայլ , արջ , արծիւ , անգղ , որ լերանց բարձր շղթաներու մէջ կը գտնուին :

Ահանաճուկ (փխի), լեզուաճուկ և ուրիշ մարդուս սննդարար շատ մը ձուկեր ամէն ծովի մէջ կը գտնուին : Անուշ Զուրի ձուկերն ալ ամէն տեղ կան :

Յրտային գօտիներուն մէջ ապրող կենդանիներն են սալխտակ արջ , եղջերու , աղուէս , արխա , սալխտակ արխա , կուզք , և ընդհանրապէս բոլոր մուշտակ ունեցող կենդանիները հիւսիսային կողմը կը գտնուին մեծ անտառներով երկիրներուն մէջ և հետեւապէս քիչ թուով :

Ստուցեալ ծովերուն մէջ կը գտնուի Ալէտ և քանի մը մեծ ձուկեր : Հիւսիսային ստուցեալ ծովուն մէջ ամէն տարի Եւրոպայի , Միացեալ Նահանգներուն և Քամչաթքայի եզերքներուն վրայ անհամար խումբերով կը գտնուի ռինկա ձուկը :

Բարեխառն գօտիներուն յատուկ քիչ կենդանի կայ , իրաց առեալ այն չորքոտանիները , ինչպէս՝ շուն , ձի , էջ , կով , ոչխար , որ մարդոց զաղթականութեանց հետ ամէն տեղ զացած են : Այս երկիրներուն մէջ քիչ կը գտնուին վնասակար մտակեր կենդանիներէն , արջ , գայլ , արծիւ . միայն ասոնք զրեթէ զարհուրելի կերեան հոս : Տիար և անմեղ կենդանիները անթիւ են . ճագար , նապաստակ , եղջերու , շատ մնայուն թռչուններ կան ըստ ի ճանապարհորդ թըռչուններէն , որ ամէն տարի հոս կուգան հարաւէն դէպ ի հիւսիս :

Աւելի տաք երկիրներուն մէջ բնութիւնը ցամաքային զարհուրելի կենդանիներ յառաջ բերած է . առիւծ , վագր , յովազ , բորենի , օճեր , կոկորդիլոսներ :

Հոս նաև կայ աւելի մեծ և աւելի զօրաւոր , բայց հեղ հանդարտ թռչուններ և չորքոտանիներ , ինչպէս՝ Զայլամն , գանկուռ , սրասկուճ , փիղ , ռնգեղջիւր , ձիագետի , ընձուղտ , վերջապէս ուղտ , որ բարեխառն գօտիին ամէն երկիրներուն մէջ ալ ընտանեցած է : Տար կլիմաներուն մէջ կը գտնուին նաև աւելի փայլուն ձճիներ և աւելի փառաւոր փետուր ունեցող թռչուններ , ինչպէս՝ սրապկայ , արոքիղոս , դրախտահաւ , և այլն :

99. Բոյսերը ամէն կլիմայի մէջ հաւասարապէս չեն աճիր , իւրաքանչիւր բոյս իրեն համար առանձին բարեխառնութեան սատիճան ունի :

Սառուցեալ գօտւոյն մէջ քիչ տեսակ բոյս կայ , ստատութեամբ կը գտնուի հոս՝ մամուռ , լոռ , սրտիչ , թուփ , նաև քանի մը ծառեր , ինչպէս՝ ցարասի , ուռի , բայց միշտ կարճ կը մնան : Միայն Լարու նիայի մէջ յառաջ կուգայ հաճար և ընդեղէնք , և եղևինի անտառներ :

Բարեխառն գօտիին մէջ տարածուած են շոճ , եղևին , կուէնի մինչև ցրտային գօտիին սահմանները անանկ որ դէպ ի հարաւ յառաջանալով կը գտնուի սըփի , կաղնի , հացի ծառ , կնձնի , թմբի , մայր , նոճի , սնկնենի : Խնձորենիները կսկսին աճիլ 60° լայնութեան վրայ , կեռասենիները բևեռէն շատ հեռու կը բռնեն , ասկէ ետքը կուգան տանձի ծառերը , և միշտ մօտենալով արևադարձներուն , ասոնցմէ ետքը յաջորդաբար կը գտնուի սալորենի , շաղանակի ծառ , ընկուզի ծառ , որթ , թղենի , ձիթենի , նարնջենի , որ մինչև այրեցեալ գօտին կը տարածուի և ուրիշ պտղատու ծառերէն աւելի շատ տեղ բռնած է : Յորենի ամէն տեսակներ բոլոր բարեխառն գօտիին մէջ տարածուած են : Բրինձը և մարացորենը կը յորդեն հարաւին մէջ :

Այրեցեալ գօտիին մէջ կը տեսնուի աւելի սննդա-
ջար պտուղներու և աղնիւ ճաշակ ունեցող համեմնե-
րու յառաջ գալը : Հոս բոյսերը աւելի զօրաւոր և
փայլուն են , հոս ծառեր կը տեսնուի որ մեր կաղնի-
ներուն երկու անգամէն աւելի բարձր են , որոնք այն-
պէս ծաղիկներով կը զարդարուին , որ մեր շուշանե-
րէն շատ գեղեցիկ են : Հոս կաճի շաքարի եղեգը ,
խահլէն , արմաւենին , հոյի ծառը , ահադին պատպա-
պը , կաղամբաւոր արմաւենին , հնդկանուշը , վանիլ-
եան , կլինամոմենը , հնդիկ ընկոյզը , պղպեղը , և այլն :

Տարբեր լայնութեան աստիճանին նայելով բոյսե-
րուն դասակարգութիւնը ամէն ատեն ճիշտ չէ . որով-
հետև այրեցեալ գօտիին մէջ իր դրիցը պատճառաւ
այնպիսի դով տեղեր կան , ուր բարեխառն գօտիին
բոյսերը կը հասնին . և նաև բարեխառն գօտիին մէջ
այնպիսի տաք երկիրներ կան , ուր այրեցեալ գօտիին
մէկ քանի բոյսերը և ծառերը կրնան յառաջ գալ :

100. Յամարը կազմող բոլոր նիւթերը երեք գըլ-
խաւոր կարգերու կը բաժնուին , 1. հող և քար . 2.
մետաղք . 3. այրելի հանքեր :

1° Յամարին աւելի մեծ մասը կը կազմեն քարե-
րը և հողերը , ասոնց մէջ աւելի առատութեամբ տա-
րածուած են , կիր , գած , աւաղ , կոպիճ , կաւ , կը-
րանիթ , ուրիշ ձևացած են լերանց մեծ շղթաներուն
կապը :

Շատ քիչ կը գտնուի սրբիւր , վանուկն , ակատ ,
ձնապակի հող , աղ , երկաթակուճ որ հրարուխներէն
կը ձևանայ :

Գոճազմ , երկնագոյն կամ կանանչ յարդազոյն
թանկագին քարերը մասնաւորապէս Ասիոյ մէջ կը
գտնուին :

Տօյադիոն և ուրիշ հասարակարար դեղինթանկա

դին քարերը զլիաւորապէս կը սրտառահին Ասիայ հիւսիսակողմը և հարաւային Ամերիկայի մէջ :

Զմրուխտ, կանառնչ քարեր, կը գտնուին յաճախ հարաւային Ամերիկայի մէջ :

Ասիան կը սրտառաստէ նաև կրօնիչոն՝ որ կարմիր կամ վարդագոյն է, և շափիւղա՝ որ կատուտ գունով զեզեցիկ քար է :

2° Մետաղներէն բլաթինը կամ լոննոսկին ամէնէն ծանր և ամէնէն սուղն է, Ռորոյ լոններուն և հարաւային Ամերիկայի մէջ կը գտնուի :

Ոսկին կը գտնուի մասնաւորապէս Ամերիկայի, Աւստրալիայի, Նոր Զելանտի և Ափրիկէի մէջ. կը գոյանայ նաև Եւրոպայի, Ասիայի լերանց մեծ շղթաներուն շատերուն, և մանաւանդ Ռորոյ լերանց մէջ :

Ամերիկան արծաթի հանքերու կողմանէ ամէնէն հարուստ է :

Պղինձ առատութեամբ կը գտնուի հիւսիսային և միջին Եւրոպայի մէջ, Ռորու լեռները, Ասիայի, հարաւային Ամերիկայի և Աւստրալիայի մէջ :

Սնդիկը միջին Եւրոպայի, Սպանիական թերակղզիին և կրկին Ամերիկաներուն մէջ տարածուած է :

Երկաթը որ ճշմարտապէս մետաղներուն ամենէն օգտակարն է, աւելի առատութեամբ կը գտնուի, Եւրոպայի մէջ հարուստ երկաթի հանքեր աշխարհիս միւս մասերէն աւելի շատ կան :

Մագնիսը, տեսակ մը երկաթ է, որ Սքանտինաւեան թերակղզիին և Ասիայի հիւսիսակողմը շատ կը գտնուի :

Անագը միջին Եւրոպայի մեծ Բրիտանիայի և Մալագա թերակղզիին մէջ առատութեամբ կայ :

Կապարը բաւական տարածուած է շատ երկիրներու մէջ, մանաւանդ Եւրոպայի արեւմտեան և միջիննայրերը :

Չենք միջին Եւրոպայի և մեծ Բրիտանիայի մէջ
հասարակ է :

Այնքանի կամ ծարրաբարը , զառիկը կենդրո-
նական Եւրոպայի մէջ առատութեամբ կայ :

3° Այրելի մետաղներէն ծծումբը հրաբխային եր-
կիրներուն ինչպէս Սիկիլիայի և Իսլանտայի մէջ առա-
տութեամբ կայ :

Աղամանգը միայն Հնդկաստանի , Պորնէոյ կղ-
զիին և Պրագիլի մէջ կը գտնուի :

Կուպրը երկու տեսակ նիւթ կը պարունակէ , մէկն
է բարածիւթ , որ դեղին կամ թուխ աղբիւրի պէս
երկրէս կելլէ , միւսը նաւթ որ կարծր և սև է : Եստ
կուպր կայ հարաւային Եւրոպայի և արեւմտեան Ասիոյ
մէջ :

Հանքածուխը կը գտնուի ամէն երկրի մէջ մանա-
ւանդ Եւրոպայի արեւմտեան հիւսիսային լեռնազաչտե-
րուն մէջ :

Աիգաչողը , որ տունկերուն մնացորդներէն ձեւ-
ցած է , ճախճախուտ երկիրներու մէջ առատութեամբ
կայ :

Դեղին յամպերը աւելի Պալթիկ ծովուն հարաւա-
կողմը տարածուած է :

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ն Ա Խ Ա Ք Ի Տ Ե Լ Ի Ք

101. Քաղաքական Աշխարհագրութիւնը կը սովորեցնէ երկրի քաղաքական բաժանմունքը բաղմամբ զութիւնը , ու վրայի այլ և այլ տեղերուն զիւրն ու առնունք :

102. Երկիրս հինգ զլիաւոր մասերու կը բաժնուի .

	Բնակիչ	Տարած . քւմ քառ.
Եւրոպա , ունի	290,000,000,	10,000,000
Ասիա , »	700,000,000,	42,000,000
Ափրիկէ , »	100,000,000,	30,000,000
Ամերիկա , »	75,000,000,	40,000,000
Ովկիանիա , »	35,000,000,	10,000,000
	<u>1,200,000,000,</u>	<u>132,000,000</u>

Բոլոր երկրիս վրայ 1200 միլիոն բնակիչ կայ , իր ցամաքի մասին տարածութիւնն է 132 միլիոն քառակուսի քիլոմէթր :

103. Եւրոպան , Ասիան և Ափրիկէն հին աշխարհ և Ամերիկան ու Ովկիանիան նոր աշխարհ կըսուի :

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐԻ

Ա . ԵՒՐՈՊԱ

104. Եւրոպան կը բաժնուի 16 գլխաւոր աշխարհ-
ներու կամ տէրութիւններու , որոնց 4 ը հիւսիսային
կողմնէ , 7 ը մէջ տեղուանքը և 5 ը հարաւային կողմը :

106. Հիւսիսային չորս աշխարհներն են :

1. Մեծ Բրիտանիա , մայրաքաղաքը Լոնտրա , գլխաւոր քաղաքները Մանչէսթըր , Լիւրքուշ , Եդըք , ևն :

2. Տանիմարքա , մայրաքաղաք Քորնեհակ :

3. Յուէա , մայրաքաղաք Սթոքոլմ . գլխաւոր քաղաք Քրիստիանիա :

4. Ռուսաստան , մայրաքաղաք Ս . Փերրսպուրկ . գլխաւոր քաղաք Մոսկուա , Ռիկա , Սարաքսն , Օտևաա :

Միջին 7 աշխարհներն են :

1. Դադրիա , մայրաքաղաք Փարիզ . գլխաւոր քաղաք Ամիէն , Լիոն , Մարսիլիա , Պորտո , Կայրն :

2. Պէլճիքա . մայրաքաղաք Պրուքսէլ . գլխաւոր քաղաք Անվէրս , Կանտ , Պրիւժ , Լիէժ :

3. Հոլանտա . մայրաքաղաք Հայիա , գլխաւոր քաղաք Ամսթըրտամ , Ռոթէրտամ :

4. Զուիցցերի . մայրաքաղաք Պէռնա , գլխաւոր քաղաք Ճինէվրա , Պալ , Յուրիխ :

5. Աւստրիա . մայրաքաղաք Վլեննա , գլխաւոր քաղաք Բրակա , Թրիեսթ , Կայրն :

6. Բրաւիա . մայրաքաղաք Պէրլին . գլխաւոր քաղաք Քօնիկապերկ , Տանձիկ , Պրեսբուր , Հանկուրկ , Հաւնովր , Տրէզուս , Փրանքֆորթ Մայն գետին վրայ Կայրն :

7. Գերմանական դաշնակցութիւն . որուն երկրորդական տէրութեանց մայրաքաղաքներն են . Սրոքիա , Փունիք , Տարնքստ և Քարչստ :

Հարաւային Հինգ աշխարհներն են .

1. Բորբուկալ . մայրաքաղաք Լիզսոն . գլխաւոր քաղաք Սրորոյ :

2. Սպանիա . մայրաքաղաք Մատրիս . գլխաւոր քաղաք Պարչերնա . Սարակոսա , Լայն :

3. Իտալիա . մայրաքաղաք Փիօրէնցա . գլխաւոր քաղաք Հոռիմաչ , թուրին , Նարոչի , Վենետիկ և այլն :

4. Տաճկաստան . մայրաքաղաք Կոստանդնուպօլիս . գլխաւոր քաղաք Ահրիսանուպօլիս , Կալիքօչի , Միսիսիկ , Սօֆիա , Սիլիսթրէ և այլն :

5. Յունաստան . մայրաքաղաք Աթէնք :

106. Եւրոպան ունի 15 ծով , որոց 3 ը մեծ և 12 ը փոքր են :

Երեք մեծ ծովերն են

Սառոցեալ ովկիանոս . Հիւսիսային կողմը :

Ատրանտան ովկիանոս . արեւմտեան կողմը :

Միջերկրական ծով . Հարաւային կողմը :

Տասներկու փոքր ծովերն են՝

Սպիտակ ծով՝ Սառուցեալ ովկիանոսէն ձևացած :

Պարթիկ ծով , Հիւսիսային կամ Գերմանական ծով ,

Մանչ , Իոնանուպի ծով՝ Ատլանտեան ովկիանոսէն ձևացած :

Ադրիական ծով , Յանիական ծով , Առիպոնտոս , Մարմարայի ծով , Սև ծով և Ազախո ծով՝ Միջերկրական ծովէն ձևացած :

Կասպից ծով՝ որ ուրիշ ծովերու հետ հաղորդակցութիւն չունի :

107. Եւրոպայի մէջ 16 գլխաւոր նեղուց կայ , որոց 9 ը Հիւսիսային կողմն է և 7 ը Հարաւային կողմը :

Հիւսիսային 9 նեղուցներն են Վայկացի նեղուց՝
Ռուսաստանի Հիւսիսային կողմը :

Սրահերրաք , Գարէկար , Սաետ , Մեծ Պէր , Փոքր
Պէր՝ Պալթիկ և Հիւսիսային ճովերուն միջոցը :

Իս տը Բալէ կամ Տուխի նեղուց՝ Անգլիոյ և
Գաղղիոյ միջոցը :

Հիւսիսային ջրանցք և Սուրբ Գէորգայ ջրանցք՝ Եւ-
րանտայի ծովուն և Ատլանտեան օվկիանոսին միջոցը :

Հարաւային 7 նեղուցներն են՝ Ճիպրարարի նեղուց՝
Ամբիկէի և Սպանիոյ մէջ տեղը :

Պանֆուչիոյ նեղուց՝ Քորսիքա և Սարտենիա կղզ-
իներուն միջոցը :

Մահնայի նեղուց՝ Իտալիայի Հարաւային կողմը :

Սրահերի ջրանցք՝ Յոնիական և Ադրիական ծովե-
րուն միջոցը :

Զանաք քաղէի կամ Տարտանկի կամ Կալիպոլիի
նեղուց՝ Արչիպելագոսի և Մարմարայի ծովուն մէջ
• տեղը :

Կոստանդնուպօղոսոյ նեղուց կամ Պոսիոյ՝ Մարմա-
րայի և Սև ծովուն միջոցը :

Այս երկու նեղուցները Ասիան կը զատեն Եւրո-
պայէն :

Ելէի քաղէի կամ Կերչի նեղուց՝ Սև և Ազովսու
ծովերուն միջոցը :

108. Եւրոպայի մէջ 10 երևելի ծոցեր կան : Պօր-
նեան , Ֆինըանտեան , Բիկայի կամ Լիվոնայի ծոց՝
Պալթիկ ծովուն մէջ . Զոխոնրգէի ծոց՝ Հիւսիսային
ծովուն մէջ . Կաքսոնեան կամ Պիպրայի ծոց կամ
Գաղղիոյ ծով՝ Ատլանտեան օվկիանոսին մէջ . Լիօնի և
ճենովայի ծոց՝ Միջերկրական ծովուն մէջ . Թարեն-
րիչի և Լէրսերի ծոց՝ Յոնիական ծովուն մէջ . Սերսի-
կի ծոց՝ Արչիպելագոսին մէջ :

109. Եւրոպայի մէջ 62 զլլաւոր կզղի կամ կըզ-
զեաց խումբ կայ :

5 ը Սառուցեալ Ուկրանոսին մէջ՝ Սրիցակի , Նոր
Ջակա , Վայկաց , Քարկոյէֆ կզղին և Լօֆֆօտէն կըզ-
զիները :

14 ը Ուկրանոսին մէջ , որոց երեք մեծերն են
Խրասնուս , Մեմ Բրիտանիա , և Իրչանուս :

13 փոքր կզղիներն են Ֆերօէր , Յերչանր , Օրկա-
տեան , Հերրիքեան , Ռէչուսն , Կոռուս կզղիները , Պել-իլ-
Նուստուրիէ , Իլ-տիէօ , Ռէ և Օլերօն կզղին :

11 ը Պալթիկ ծովուն մէջ՝ Արանտ , Տակօ , Իօզլի-
կօրչանտ , Օրանտ , Պորկոնոլ , Ռուկէն , Փարսեր , Լա-
րանտ , Չեյանտ , և Ֆիօնիա :

3 ը Հիւսիսային ծովուն մէջ՝ Սիլր , Հեկոյանտ ,
Թեքսէլ :

3 ը Մանչի ծովուն մէջ՝ Սպիտակ , Կերնեւէյ և
Ճերսէլ :

2 ը Իրլանտայի ծովուն մէջ՝ Մեկ և Ինկիլիսի :

11 ը Միջերկրական ծովուն մէջ , որոց 3 մեծերն
են Քորսիքա , Սարտենիա և Սիկիլիա :

8 ը փոքր կզղիներն են Փօրանսրերա , Իվիցա ,
Մայորքա , Մինորքա , որոնք Պալէարեան կզղիք կըս-
ուին , Իէր , Իչալա , Լիպարեան կզղիները և Մարթա :

1 ը Ադրիական ծովուն մէջ՝ Իլիրիէնեան կզղիք :

6 ը Յոնիական ծովուն մէջ՝ Գորֆու , Փաքչա ,
Պանքա-Մալրա , Թէւքի , Քէֆալոնիա և Չանքա :

6 ը Արշիպեղագոսին մէջ՝ Լեմնու , Սքիլոս , Իյրի-
պօզ կամ Նեկրէֆոնտ , Կիկլադայք , Սերիկոյ և Կրետէ :

110. Եւրոպայի մէջ 6 զլլաւոր թերակզղի կայ ,
Երեքը մեծ և երեքը փոքր :

3 Մեծերն են Շուտ՝ Ռուսի Լաբոնիայի հետ ,
Սլաւնիա՝ Փորթոգալի հետ . և Իտալիա :

3 Փորրերն են Խորրանո՛ Տանխմարքայի մէջ ,
Մոռա կամ Պեղոսոնեա՛ Յունաստանի մէջ , Խրիս՛
Ռուսաստանի մէջ :

111. Եւրոպայի մէջ 2 գլխաւոր պարանոց կայ .
կորկրոսի պարանոց՝ որ կը միացնէ Մոռան ցամաքին
հետ , Բերկքորի պարանոց՝ որ կը միացնէ Խրիմը Ռու-
սաստանի հետ :

112. Եւրոպայի մէջ 11 երեւելի հրուանդան կայ .
Նորա-Քիւ Շուէտի հիւսիսային կողմը , Միզեն՝ Իրլան-
տայի արեւմտեան հարաւային կողմը , Լենու-Ինո՛ մեծ
Բրիտանիոյ արեւմտեան հարաւային կողմը , Ֆիկիս-
դերրա՛ Սլաւնիոյ արեւմտեան կողմը , Սուրբ Վիլենցիոս՝
Փորթուգալի արեւմտեան հարաւային կողմը , Քորս՝
Բորսիքա կղզիին հիւսիսակողմը , Թէֆրատա՛ Սարտե-
նիայի հարաւային կողմը , Բատարո՛ Սիկիլիայի հարա-
ւային կողմը , Սրարիվներո՛ Իտալիայի հարաւային
կողմը , Մարարան՝ Մորայի հարաւային կողմը :

113. Եւրոպայի մէջ 18 գլխաւոր լեռանց գօտիներ
կան , ջը մեծ և ջը փոքր :

ջը Մեծերն են Քէօլէն Սքանտինալիան շերիւք՝
Շուէտի և Նորվէկիայի միջոցը , Ուրաշ շերիւք՝ Եւրո-
պիոյ և Ասիոյ միջոցը , կովկաս՝ Սև և Կասպից ծո-
վերուն միջոցը , Պաշբան՝ Տանկաստանի մէջ , կար-
պար՝ Աւստրիոյ կայսերութեան մէջ , Արպեան շերիւք
Իտալիոյ , Գաղղիոյ , Զուլպցերիի և Գերմանիոյ միջո-
ցը , Ապենինեան շերիւք՝ Իտալիոյ մէջ , Բերնեան շերիւք
Սլաւնիոյ մէջ :

ջը Փորրերն են Վոստ , , Սկվե և Օվերկըր շունն-
րը՝ Գաղղիոյ մէջ . Ժիւրա՛ , Գաղղիոյ և Զուլպցերիի
միջոցը . Քանրապր , Սիերա-Լիոնքա , Սիերա-տ՝ Սաս ,
Սիերա-Մորէնա և Սիերա-Նեվադա՛ Սլաւնիոյ մէջ :

114. Եւրոպայի մէջ 3 մեծ հրաբուխ կայ ,

Հեզրս լեռք Իսրայէլացի մէջ .

Վետալ լեռք՝ Կառայի քաղաքին քով Կառայեայ մէջ .

Ետևա լեռք՝ Սիկիմացի մէջ :

115. Եւրոսայի մէջ 23 իրեւելի լեճ կայ , որոց
Ծը հիւսիսային 7 միջին և 7 ալ Եւրոսային աշխարհ-
տէրուն մէջն են :

Հիւսիսային աշխարհայ մէջի Ծը լիճերն են , Վե-
ւեր , Վերեր , Սեյար՝ Եւեորի մէջ .

Յայնս , Լատիս , Սիւնս , Պակեր կամ Պիկայ ,
Իրևն , Բէյրուս՝ Ռուսիայի մէջ :

միջին աշխարհայ 7 լիճերն են Նեօփշարեկի , Ճիւնեիսայի ,
Լուսերնայի և Յարիքի լիճերը՝ Չուիցերիի մէջ . Քուստանս
Չուիցերիի և Քերմանիոյ միջոցը , Կայրիակը և Պարս-
քան՝ Աւարիայ մէջ :

Հարանային աշխարհայ 7ը լիճերն են Մաւորե ,
Գունոյ , Կարուս , Բերուգիս , Պոսնես և Սեպեռ Իսա-
ւիոյ մէջ , Զանբա լիճը՝ Տանկատանի մէջ :

116. Եւրոսայի մէջ 36 գլխաւոր գետ կայ ,

1ը Աը Թափի սպիտակ ծովը , որ է Տրվիւս :

6ը Աը Թափի Պարթիկ ծովը , Քորնես , Նեվա ,
Տունս , Նիւսնէ , Վիպուրս և Պակր .

6ը Աը Թափի Հիւսիսային ծովը , Իլլիս , Վեզեր ,
Ռեն , Մեոզ , Իւրո , Թամիզ .

1ը Աը Թափի Մանջի ծովը , որ է Սէն .

10ը Աը Թափի Ռովիանոս . Սեւրն , Սեւրն , Լուար ,
Կարոն , Կատր , Միւնո , Տուրո , Թափո , Կուստիանս ,
Կուստարքիվիր .

4ը Միջերկրական ծովը , Կարո , Ռոն , Անո , Տի-
րերիս .

2ը Ադրիական ծովը , Բո , Ատիսն .

3ը Սեւ ծովը , Իանուր , Տիւրքեր , Տճիւրեր .

1ը Ազախու ծովը , որ է Տոն .

Չը կատարեց ծովը : Վոյիս , Ռորազ դեաները :

117. Եւրոպայի մէջ 30 գլխաւոր վտակ կայ ,
Պիսկ' որ կը թափի Վիսթուլա գետը .

Վարդ' որ կը թափի Օտեր գետը .

Եար , Եեքեր , Մէն , Մոզել' որ կը թափին Ռէն
գետը .

Սանկրը' որ կը թափի Մէոզ գետը .

Եօն , Մարն , Ռազ' որ կը թափին Սէյն գետը .

Սիլէր , Յէր , Վիլն , Մայն' որ կը թափին Լուար
գետը :

Թարն , Լօ և Տորոնդը որ կը թափին Կարոն գետը .

Սառն , Իզեր , Տիրանս' որ կը թափին Ռոն գետը .

Թեզէն' որ կը թափի Բօ գետը .

Իզար , Ինն , Տրալ , Սալ , Թէխ , Բրուր' որ կը թա
փին Դանուբ գետը .

Պերնաինս , Բրիքեր' որ կը թափին Տեխեքեր գետը .

Քանս' որ կը թափի Վոլխա գետը :

Բ. ԱՍԻԱ

118. Ասիան կը պարունակէ 11 գլխաւոր աշխարհ-
ներ , որոց 1ը Հիւսիսային կողմը 5ը մէջ տեղուանքը
և 5ը Հարաւային կողմն է :

Հիւսիսային 1 աշխարհն է Միսիսիա կամ Ռուսի
Ասիա , երևելի քաղաքը Թօզոսք :

Ասիոց միջին 5 աշխարհներն են :

Հայաստան , գլխաւոր քաղաքներն են , Տաճկաց
մասին մէջ' Կարին , Վան , Անի , Երզնկա , Խարրերդ և
այլն . Ռուսաց մասին մէջ Երևան . Պարսից մասին մէջ'
Գադրէժ և այլն .

Տաճկի սսիա , գլխաւոր քաղաքները Զմիռնիս ,
Բերիս , Գանասկոս , Երուսաղէմ , Պահտաւ :

Թուրքաստան կամ անկախ քարաք, գլխաւոր
քաղաքը Պուխարա, Սերդանա և Խիվա :

Չին, մայրաքաղաքը Բէքին :

Ճարօն, մայրաքաղաքը Եէտօ :

Ասիոյ հարաւային 5 աշխարհներն են .

Արաբիա, գլխաւոր քաղաքը Մէքքէ, Մէտինէ,
Ճիստէ :

Պարսկաստան, մայրաքաղաքը Թէհրան . գլխաւոր
քաղաքը Ապսհան, Յիրազ, Հանաւան և այլն :

Սփրակաստան, մայրաքաղաքը Քասպուլ . գլխաւոր
քաղաքը՝ Քանտանար, Հերաք :

Պերուշիարան, մայրաքաքը Քերաք :

Հնդկաստան, գլխաւոր քաղաքը Կաշիարա, Մատ-
րաս, Տերի, Բուհան, Քաշմիր, Ալա, Սային, Պակ-
քօք, Մարաքքա .

119. Ասիոյ եզերքը կը թրջեն 13 ծովեր, որոց
4 ը մեծ և 9 ը փոքր են :

4 Մեծ ծովերն են, Սառուցեալ ովկիանոս՝ հիւսի-
սէն, Միջերկրահան ծով՝ արեւմուտքէն, Հնդկաց ծով՝
հարաւէն, և Մեծ Ովկիանոս՝ արեւելքէն :

9 ը փոքր ծովերն են . Կասպից ծով, Մե ծով,
Փարսնարա, Արշիպերագոս՝ արեւմուտքէն :

Չինաց ծով, Ինդին ծով, Ճարօնի ծով, Յիսօքի
ծով, Պէնդիկէկայի ծով՝ արեւելքէն :

120. Ասիոյ մէջ 9 գլխաւոր նեղուց կայ .

Արեւմուտքէն կոստանդնուպօրոյ և Զանաք քաղսիի
ենդուցները, Տաճկի Եւրոպային և Տաճկի Ասիային
միջոցը :

Հարաւէն Պասսիլ մանտէպի նեղուցը, Արաբիոյ և
Ափրիկէի միջոցը :

Օրնուզի նեղուցը, Արաբիոյ և Պարսկաստանի մի-
ջոցը . Բալքի նեղուցը, Հնդկաստանի հարաւային կողմը .

Մարաքքայի նեղուցը , Հնդկա-Չինի հարաւային կողմը :
Արևելքէն՝ Քորէայի նեղուցը , Ճարոնի և Չինի
միջոցը :

Անգք րարարաց , Չօբա կղզիին և Ռուսի Ասիային
միջոցը .

Պէհրիկկայի նեղուցը , Ասիոյ և Ամերիկայի միջոցը :
121. Ասիոյ մէջ 10 դիւսաւոր ծոցեր կան , այսինքն ,
Հարաւային կողմը՝ Արարիոյ ծոցը կամ կարսիր
ծովը :

Պարսից ծոցը , Օմանի ծոցը , Պենկալայի ծոցը
Հնդկաց ծովէն ձևացած :

Արևելեան կողմը՝ Սիամի ծոցը , Թոնքիկի ծոցը՝
Չինաց ծովէն ձևացած . Բելչիկի ծոցը՝ դեղին ծովէն
ձևացած . Քաւհարքայի ծոցը՝ Օխոցքի ծովէն ձևացած .
Անատիոյի ծոցը՝ Պէհրիկկայի ծովէն ձևացած : Հիւսի-
սային կողմը Սպիի ծոցը , Մառուցեալ ովկիանոսէն
ձևացած :

122. Ասիոյ մէջ 19 երևելի կղզի կամ կղզեաց
խումբեր կան , այսինքն ,

3 ը Միջերկրական ծովուն մէջ , Սքօրաս կղզիները ,
Ռատոս և Կիպրոս :

1 ը Պարսից ծոցին մէջ . որ է՝ Պահրէյն կղզիները :

6 ը Հնդկաց ծովուն մէջ , Պոմպայ , Լարիտիվանք ,
Մարտիվանք , Սէյլան , Անտանակ կղզիք և Նիքոպոլի
կղզիք :

3 ը Չինաց ծովուն մէջ , Հայնակ , Հօնկ-Քօնկ և
Մաքասօ :

5 ը Մեծ Ովկիանոսին մէջ , Փօրսօգա , Լիէու ,
Քիէու , Ճարոնի կղզիք , Չօբա կամ Թարաքայի կղզի-
ղին , Քարիկան կղզիք :

1 ը Հիւսիսային Մառուցեալ ովկիանոսին մէջ ,
Լիւքօֆ կամ նոր Սիպերիա :

123. Ասիոյ մէջ 8 Թերակղզի կայ, որոց 4 ը մեծ
և 4 ը սղտիկ են. 4 մեծերն են, Անարոյի Տաճկաստանի
մէջ, Արարիս, Հարաւային Հնդկաստան, և Հնդկա-Չին:
4 Պղտիկներն են, Կիւզարար՝ Հնդկաստանի արև-
մտեան կողմը:

Քարաքարցի Թերակղզին՝ Հնդկա-Չինի հարաւային
կողմը, Քորէա՝ Չինի արևմտեան կողմը, Քամչարքա՝
Սիպերիոյ արևելեան կողմը:

124. Ասիոյ 7 գլխաւոր հրուանդաններն են, Պա-
պապոնոն՝ Տաճկի Ասիոյ արևմտեան կողմը. Պապ-
խոյ-Մանուկ, Քարաքիս՝ Արարիոյ հարաւային կողմը.
Քոնորիկ հրուանդանը՝ Հնդկաստանի հարաւային կողմը.
Սոմանիս՝ Քարաքիս Թերակղզոյն հարաւային կողմը.
Արևելեան գրոխ՝ Սիպերիոյ արևելեան կողմը. Գրոխ
նիսիանային նոյն աշխարհին հիւսիսային կողմը:

125. Ասիոյ մէջ 18 գլխաւոր լեռ կամ լեռանց
գօտիներ կան:

Սարատս կամ Մասիս՝ Հայաստանի մէջ. Տորոս և
Լիբանան՝ Տաճկաստանի մէջ. Կովկաս Սև ծովուն և
կասպից ծովուն միջոցը:

Ռուս լեռինք՝ Ռուսի Եւրոպիոյ և Սիպերիոյ միջոցը:
Արս՝ Սիպերիոյ և Չինի Կոյսերոյթեան միջոցը:
Պարս լեռինք՝ Թուրքաստանի և Չինու կայսերու-
թեան միջոցը:

Մանկիկ, կասժար լեռինք՝ Չինի կայսերութեան
մէջ:

Հինարչաւ լեռինք՝ Չինու կայսերութեան և Հընդ-
կաստանի միջոցը:

Լիխան լեռինք՝ Տաճկի Ասիոյ և Պարսկաստանի
միջոցը:

Էր արևտ լեռինք՝ Արարիոյ մէջ:

Կար լեռինք՝ Հնդկաստանի մէջ:

126. Ասիայ մէջ 13 գլխաւոր լիճեր կան .

Չանի , Պալքաշի և Պայքալ լիճերը՝ Սիպերիոյ մէջ :
Վանայ ծովը , Սեանայ լիճը և Որսկայ լիճը Հայ-
յաստանի մէջ :

Քափարիի լիճը կամ Մեուկայ ծովը՝ Ասիոյ Տաճ-
կաստանի մէջ :

Սրալ լիճը՝ Թուրքաստանի մէջ :

Սայասն , Խուխուկուր , Բարէ և Թուկե-Թիկե լի-
ճերը՝ Պինայ կայսերութեան մէջ :

Սիրակ լիճը՝ Աֆղանիստանի մէջ :

127. Ասիայ մէջ 21 գլխաւոր գետ կը համարուի ,
Օպի , Եֆիսէյ և Լէնա , Սառուցեալ Ովկիանոսը կը
թափին . Քանար՝ Օխոցբի ծովը կը թափի .

Շանկ-Շօ և Քիանկ՝ Ղեղին ծովը . Մէյ-Քոնկ և
Մէյ-Նալ՝ Պինայ ծովը . Սարուկն , Իրաւատտի , Պրաւ-
ւարտրրա , Գանգես , Կոտայկի , և Քիսրեան՝ Պենկա-
լայի ծովը կը թափին :

Սինու կամ Ինդոս՝ Օմանի ծոցը կը թափի :

Թար-Իլ-Սրայ , որ Տիգրիս և Եփրատ գետերէն
կը ձեանայ և կը թափի Պարսից ծոցը :

Երասի կամ Արասիս որ Հայաստանէն կը բղխի և
արևելք ընթանալէն ետքը կոր գետոյն միանալով
Վասպից ծովը կը թափի :

Ճորոխ , Սիս կամ Գրգըր ըրմագ՝ Սև ծովը :

Սինու և Ճինու՝ Արալ լիճը :

128. Ասիոյ մէջ 8 գլխաւոր գետակներ կան :

Թօփօր և Իրրիչ՝ Օպի գետը կը թափին :

Քեկարա՝ Ենիսէյ գետը կը թափի :

Ճիւնա՝ Ղանգես գետը կը թափի :

Բենկաս՝ Սինու գետը կը թափի :

Տիգրիս և Եփրատ , որ Շաթ-Լիւ-Արասալը կը ձեա-

յընեն :

Ախուրեանս գետակ կամ Արիս չայը , որ Անի քաղաքին քովէն անցնելով Երասխ գետը կը թափի :

Գ . ԱՓՐԻԿԷ

129. Ափրիկէն կը բաժնուի 19 աշխարհներու , սրոց 3 ը հիւսիսային կողմը , 7 ը մէջ տեղուանըը և 9 ը հարաւային կողմն է :

Ափրիկէի հիւսիսային 3 աշխարհներն են :

Պարսպարիս , գլխաւոր քաղաք՝ Մարօք , Ալճերի , Գունուզ և Գրիբօլի :

Եգիպտոս , մայրաքաղաք՝ Գահիրէ կամ Մըսըր , գլխաւոր քաղաք Ալեքսանդրիս կամ Իսկէնտէրիէ :

Սահարս կամ Մեժ սևադաւ :

7 ը Միջին աշխարհներն են .

Սենեկանդիս , գլխաւոր քաղաք Սենր-Լուի , Պաւլպուք և Թիւնցօ :

Կալիսիս հիւսիսային , գլխաւոր քաղաք՝ Քունասի , Ալպօւէյ , Պէլէն և Քարիսէկս :

Նիկրիտիս կամ Մուտան , գլխաւոր քաղաք՝ Սէկոյ , Թունյուքքու , Սաքարու , Նոր-Պիլիէ կամ Պուրնու և Քօպպէ :

Նուպիս , գլխաւոր քաղաք՝ Տոկոյս , և Սենասար : Եթովպիս կամ Ապիսիէս , գլխաւոր քաղաք՝ Կոնսար :

Ատել , գլխաւոր քաղաք՝ Չէյրս , Պարսպուս և Սասիխըն :

Այսն :

9 ը Հարաւային աշխարհներն են .

Կուիևս Հարաւային . գլխաւոր քաղաք՝ Սանսալվատոր .

Հորենրացոց Երկիրք ,

Կառավարութիւն գրուի Բարեկուտոյի . մայրաքաղաք
Գրուի-Բարեկուտոյ կամ Գար :

Քաֆրաստան . Մոնոնոդայիա կամ Սօֆարա , գլխաւոր քաղաք՝ Սօֆարա .

Մոզանկիզ , գլխաւոր քաղաք՝ Մոզանկիք , Մեզի-
րէյ և Յէքովա :

Զանկեպար , գլխաւոր քաղաք՝ Մեյիևուս :

Այրիկէյի եկրսերը շնորհման աշխարհ մը , որ ան-
ժանօթ է :

Մատակասքար կղզին , գլխաւոր քաղաք՝ Թանանու-
րիլու և Թանարավ :

130. Այրիկէյի եղբրքը 4 ծովերէ կը թրջի , որ
են , Միշերկրական՝ հիւսիսային կողմը . Ատրանտան ու-
կիանու՝ արեւմտեան կողմը , Մեժ ուկիանու՝ հարաւային
կողմը , Հեղկաց ծով՝ արեւելեան կողմը :

131. Այրիկէյն 4 գլխաւոր ծոց ունի , Սիրի և
Քաղնի ծոցերը՝ Միջերկրականի մէջ :

Կուիկայի ծոցը՝ Ատլանտեան ուկիանոսին մէջ :

Արարիոյ ծոցը կամ Կարմիր ծովը՝ Հնդկաց ծո-
վուն մէջ :

132. Այրիկէյի մէջ 13 կղզի կամ կղզեաց խումբ
կը համրուի :

7 ը Ատլանտեան ուկիանոսին մէջ , որ են , Ատ-
րևանք , Քանարեանք և Մաուրա , Գարարի գլխաւոր ,
Կուիկայի ծոցի կղզիները , Հանրարման կղզին և Ս .
Հէյիկէ կղզին :

6 ը Հնդկաց ծովուն մէջ , որ են .

Սօքօօրա , Սէշելեանք , Զանգիպար , Քանորիք ,
Մատակասքար , և Մասքարէնեանք , որուն գլխաւորնե-
րն են , Պարպուկի կղզին , Գարդիոյ կամ Մորիսի կամ
Մարիտիու կղզին , Ռոտրիկէզ կղզին :

133. Այրիկէյն 15 գլխաւոր հրուանդան ունի :

Պօն Սէօրա հրուանդանները՝ Պարսպարիայի մէջ :

Պրանք հրուանդանը՝ Սահարայի մէջ :

Գաշարի գլուխը , Ս . Մարիա , Կարմիր հրուանդանները Սենեկամպիոյ մէջ :

Բարմի և Երեք Կետերու կամ Խուակետաց հրուանդանները՝ Հիսթաային Աուինիայի մէջ :

Լորեզ և Նևերոյ հրուանդանները՝ Հարաւային Աուինիայի մէջ :

Գրոնի րարկուտայ , և Իկիլուան հրուանդան՝ Գլուխ րարկուտայի կառավարութեան մէջ :

Տեղկատօի գլուխ՝ Մօղամպիի հիւսիսային կողմը :

Գրոնի Կարտաֆիսի՝ Ատելի արեւելեան կողմը :

Գրոնի Նարալ՝ Մատակապարի հիւսիսային կողմը :

134. Ափրիկէի մէջ հինգ գլխաւոր լեռանց գօտի կայ .

Ստրա՝ Պարսպարիայի մէջ :

Քոնկ՝ Նիկրիտիոյ և հիւսիսային Աուինիոյ միջոցը :

Լուսէի լեռները՝ Աթոպալիոյ Հարաւային կողմը :

Լուրարա լեռները՝ Ափրիկէի արեւելեան Հարաւային կողմը :

Մատակապար Համանուն՝ կղզիին մէջ :

135. Ափրիկէի մէջ 6 գլխաւոր լիճ կայ .

Չատ՝ Նիկրիտիոյ մէջ :

Տեւպէա՝ Աթոպալիոյ մէջ :

Ուրրէվէ , Թանկանեկքա և Նեամի՝ Անձանօթ կամ Բիչ ծանօթ աշխարհին մէջ :

Նժասի՝ Մոզամպիգի արեւմտեան կողմը :

136. Ափրիկէի մէջ 7 գլխաւոր գետ կայ .

Նեդոս՝ որ կը թափի Միջերկրական ծովը :

Սենեկալ , Կանգիա , Նիկեր , Չայիրէ , Օրաւժ Սուրանտուան ովկիանտը :

Չամպեզ՝ Հնդկաց ծովը :

Դ. ԱՄԵՐԻԿԱ

137. Ամերիկան կը բաժնուի 2 մեծ մասերու՝ հիւսիսային Ամերիկա, հարաւային Ամերիկա, որ Բանամայի սպարանոցով իրարու կցուած են :

138. Ամերիկայի մէջ 16 աշխարհք կայ, որոց՝ 6 ը հիւսիսային Ամերիկայի և 10 ը հարաւային Ամերիկայի մէջ են :

Հիւսիսային Ամերիկայի 6 աշխարհներն են :

Ռուսի Ամերիկա, գլխաւոր տեղը Նոր Արքանկել, Միչիգան կղզիին մէջ :

Կոնկանտինա, գլխաւոր քաղաք Փրետերիկասայ :

Նոր Բրիտանիա, մայրաքաղաք՝ Քէյպէք :

Միսսիսիպի Նասսուգ, մայրաքաղաք՝ Վաշինկթըն . գըլխաւոր քաղաք՝ Նոր Եորք, Ֆիլադելֆիա, Պատրիս :

Մեքսիկոյ, մայրաքաղաք՝ Մեքսիկոյ :

Կուստոննարա կամ Կեղդոնական Ամերիկա, մայրաքաղաք՝ Կուստոննարա :

Հարաւային Ամերիկայի 10 աշխարհներն են .

Գոլանդիա որ իրարու դաշնակից երեք հասարակապետութիւն են . Նոր Կրանատու, Վենեցուէլա և Քիլոյ, գլխաւոր քաղաք՝ Պոկոպա, Վիդոյ :

Կոչանա, գլխաւոր քաղաք՝ Գայէն Բարամարիպո :

Պրագիլ, մայրաքաղաք . Ռիօ Եանկոյո :

Բերու, գլխաւոր քաղաք՝ Լիմա :

Պոլիվիա կամ Վերին Բերու, մայրաքաղաք Լարչաբա կամ Չուքիասաբա :

Բարակոայ, մայրաքաղաք Վերափոխումն :

Քրակոայի, մայրաքաղաք Մօնրէ-Վիտոն :

Լա Բլաբա, մայրաքաղաք Պուէնոս-Այրես :

Գիլի կամ Չիլի, մայրաքաղաք Սանդիակոյ :

Բարակոնիա, որ քիչ բնակութիւն ունի :

139. Ամերիկան 6 սահմանակից ծով ունի .

Մառուցեալ ովկիանոս և Պաֆֆինի ծով՝ հիւսիսային կողմը :

Ստրանտուսն ովկիանոս ու Սկոիլեան ծով՝ արեւելեւան կողմը :

Մեծ ովկիանոս և Պերիկկայ ծով՝ արեւմտեան կողմը :

140. Ամերիկայի մէջ 9 գլխաւոր նեղուց կայ .

Պերիկկայի նեղուց՝ Ստիոյ և Ամերիկայի միջոցը :
Լէնքէսթըր , Տէխս , Գընդըրըէնս , Հուտարն՝ Նոր Բրիտանիոյ հիւսիսային կողմը :

Պել-իլի նեղուցը՝ Նոր Բրիտանիոյ արեւելեւան կողմը :
Պանսաւայի ջրանցքը՝ Միացեալ Նահանգներուն հարաւային կողմը :

Մակկըսնի նեղուցը , և Լըմըր՝ Բաղաւտնիոյ հարաւային կողմը :

141. Ամերիկայի մէջ 17 գլխաւոր ծոց կայ , որոց 5 ը մեծ և 12 ը փոքր են :

Ամերիկայի 5 մեծ ծոցերն են .

Հուտասնի ծոցը՝ Պաֆֆինի ծովէն ձևացեալ :

Մորր Լարնետիոսի ծոցը՝ Ատլանտեան ովկիանոսէն ձևացեալ :

Մեքսիկոյի ծոցը , Հունտուուաս ծոցը՝ Անգլիեան ծովէն ձևացեալ :

Գալիֆոնեիոյ ծոցը՝ Մեծ ովկիանոսէն ձևացեալ :

Ամերիկայի 12 փոքր ծոցերն են .

Փուստի , Տէրալսար և Չէզարէք ծոցերը՝ Միացեալ Նահանգաց արեւելեւան կողմը , Ատլանտեան ովկիանոսէն ձևացեալ :

Տարիէն , Մարաքէյոս և Բարիա՝ Պորտուգիոյ հիւսիսային կողմը , Անգլիեան ծովէն ձևացեալ :

Թոց Ռաննայն սրբոց՝ Պրազիլի արեւելեւան կողմը :

Ս . Սկոտնի ծոցը՝ Լա Բըալթայի հարաւային ա-

բնեւեան կողմը :

Ս. Գէորգի ծոցը՝ Բաթակոնիոյ արևելեան կողմը ,
երբքն ալ Ստրանտեան ուկիանոսէն ձևացեալ :

Կուայսգիյի և Բանաւայի ծոցերը՝ Գորմուկիոյ արև-
մըտեան կողմը :

Ս. Ֆրանչիսկոսի ծոցը՝ Միացեալ-Նահանգաց ա-
րևմտեան կողմը , Մեծ ուկիանոսէն ձևացեալ :

142. Ամերիկայի մէջ 20 գլխաւոր կղզի կամ կղզ-
ղեաց խումբ կայ :

Կրօէնրանտիա՝ Սառուցեալ ծովուն մէջ :

Պաֆֆիէի Տովուն կղզիները՝ Սառուցեալ ծովուն
արևմտեան կողմը :

6՝ Ստրանտեան ուկիանոսին մէջ, այսինքն Սորր
Լարենտիոսի Տոցիև կղզիները . Լոնկ-Յոլենտ , Պեր-
մուտեան , Լուքայեան . Մեծ-Յնդիլեան , և Փորր-Յնդի-
լեան կղզիները :

7՝ Մեծ ուկիանոսին հարաւակողմը , այսինքն ,
Նոր-Գէորգիա , Փալքլենտ կամ Մալուիլեան կղզիները ,
Մակկլան կամ Երկիր-հրոյ , Սառուածաւոր Յրշիպերա-
գուր , Չիլօէ , Ժուան Ֆերնանտեզ , և Կարրաակու կղ-
զիները :

6՝ Մեծ ուկիանոսին հիւսիսակողմը , Ռէվիլա-ձի-
կետօ կղզիները , Փատրա և Վանգուպեր Յրշիպերագուր ,
Գոտիաք կղզիև , Յէտրեան կղզիները :

Պենրիկկա Տովուն կղզիները :

143. Ամերիկայի մէջ 6 գլխաւոր թերակղզի կայ .

Լայրաւոր և Նոր-Սկոտիա կամ Յգատիա՝ Նոր
Բրիտանիոյ մէջ :

Փյորիաա՝ Միացեալ-Նահանգաց արևելեան հա-
րաւային կողմը :

Հարաւային Փալիֆօրիա , և Եռքայան՝ Մեքսիկո-
յի մէջ :

Յրավա բերակողին՝ Ռուսի Ամերիկայի մէջ :

144. Ամերիկայի մէջ 12 երևելի հրուանդան կայ-
9 ը Արևելեան կողմը :

Ֆարուէ՛ Արօհնլանտիայի հարաւակողմը :

Ֆրայեննոր՝ և Չկոյ՝ Լապրադորի մէջ :

Մայլ՝ Նոր Սկոտիոյ հարաւակողմը :

Քանգա՝ Ֆլորիտայի հարաւակողմը :

Քարոյ՝ Եսթադանի արևելեան հիւսիսակողմը :

Ս. Ֆոգա՝ Պրագիլի արևելեան կողմը :

Ֆրոյարա՝ Հարաւային Ամերիկայի հարաւածայրը :

Հոսե՝ Մակեյլանի Արշիպելագոսին հարաւակողմը :

3 ալ Արևմտեան կողմը :

Պրանգայ՝ Բերուի Հիւսիսակողմը :

Ս. Ղահա՝ Գայիֆունիոյ հարաւածայրը :

Արևմտեան գոլիս՝ Ռուսի Ամերիկայի արևմտեան
կողմը , Ասիայի արևելեան գլխոյն ճիշտ գիմայր :

145. Ամերիկայի մէջ 7 գլխաւոր լեռներու գօ-
տի կայ :

Ալեկսանի՝ Միացեալ նահանգներուն մէջ :

Ֆլատաժուտ լեռինք , Սիերրա-Վերտե , Սիերրա տը
Լո-Միսկոլ , Սիերրա տը Լա-Մատե , որոնք հիւսիսա-
յին Ամերիկայի մէջ հիւսիսէն դէպ ի հարաւ կը տա-
րածուին :

Անո լեռանց երկայն գօտին , որ կը ձգուին հա-
րաւային Ամերիկայի մէջ հիւսիսէն դէպ ի հարաւ . և
խրենց ամենէն բարձրը Չիկապոսա կըսուի :

Պրագիլի լեռները :

146 Ամերիկայի մէջ 5 անուանի հրաբուլի կայ .

Ս. Եդիս լեռ՝ Ռուսի Ամերիկայի մէջ :

Բորոքադէրի՝ Մեքսիկոյի մէջ :

Գորոքաքի , և Բիլիկա՝ Ղալմալիոյ մէջ :

Արևիքա՝ Բերուի մէջ :

447. Ամերիկայի 11 գլխաւոր լիճերն են .

Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ :

Գերեաց և Վիլնիքրեկ լիճերը՝ Նոր Բրիտանիայի մէջ :
Վերին լիճ , Վիլիսան , Հարուն , Իրիէ և Սնարսիոյ՝

Միացեալ Նահանգաց հիւսիսակողմը :

Նիգարակուս լիճ՝ Միջին Ամերիկայի մէջ :

Հարաւային Ամերիկայի մէջ .

Մարագուիպոյ՝ Գոլոմուիայի մէջ :

Գիպիգագա՝ Բերուի մէջ :

Բարու՝ Պրագիլի հարաւակողմը :

148. Ամերիկայի մէջ 13 գլխաւոր գետ կայ .

7 ը հիւսիսային Ամերիկայի մէջ :

Մաքնեզի՝ որ գէտ ի հիւսիս կը թափի :

Նեչուը՝ Հուտտոնի ծոցը կը թափի :

Մարր Լարենտիոս՝ Ատլանտեան ովկիանոսը :

Նիսիսիքի և Ռիոյ-ճարրէ՝ Մեքսիկոյի ծոցը :

Գոլոմուիա կամ՝ Օրենոն՝ Մեծ ովկիանոսը :

Գոլոմուիոյ՝ Գալիֆոռնիոյ ծոցը :

6 ը Հարաւային Ամերիկայի մէջ .

Մատնրանս՝ Անդիլեան ծովը :

Յրէնոք , Սուգունաց գետը , Գագունդիէն , Մարր Փր-
րան չիսկոյ և Բրադո՝ Ատլանտեան ովկիանոսը :

149. Ամերիկայի 13 գլխաւոր գետակներն են .

Միսսիսիպի , Օհիոյ , Ռիքսանաս , և կարմիր գետակը՝
որ կը թափին Միսսիսիպի մէջ :

Ռիքսայալէ , Ռիոյ-Նեկրո , Մատէիլլա , Թորպոյս , և
Քասիքիարէ՝ որ կը թափին ամազոն գետը :

Քասիքիարէ՝ որով Օրենօք գետը Ռիոյ Նեկրո
և Ամազոն գետերուն հետ հաղորդակցութիւն ունի :

Ռիսկալա՝ Գոգանդեն կը թափի :

Բարակուս , Բարանս , Բիլքոմսոյ , և Ռիքսիլա՝ ու-
րոնք կը ձևացնեն Բրադո :

Ե. ՈՎ ԿԻՍՆԻՍ

150. Ով կիանխան երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի-

1°. Նորագիս կամ Մաշկիս .

2°. Աւտրաշիս .

3°. Բոյիկեղիս կամ Արեւելեան Ովկիանիս :

151. Նորագիան կը սարունակէ 4 գլխաւոր կըզ-
գեաց խումբեր, որք են, Սոնտի կողիկերը, Չիկայեան,
Մոյուզեան, և Փիլիպեան կողիկերը .

Սոնտ կըզեաց գլխաւորներն են .

Ճախ՝ մայրաքաղաք՝ Պարափիս .

Սումադրա՝ գլխաւոր քաղաք՝ Աշէմ, Բատանկ, և
Դէմպանկ .

Պորնէոյ, Պաշի, Սումպալիս, Ֆորթ, Սումպու,
Թիսոր .

Մոլուզեան կըզեաց գլխաւորներն են .

Ճիւրոյ, Պարոյ, Սերամ և Սիւպեյնա .

Փիլիպեան կըզեաց գլխաւորներն են .

Լուսն՝ մայրաքաղաք՝ Մանիյրա .

Միկտանաս՝ մայրաքաղաք՝ Միկտանաս կամ Սելան-
կան . և Բարալան կըզին :

Աւտրաշիան կը սարունակէ Նոր Հորանտա կամ
Աւտրաշիս .

Տիէմէն կըզին, Նոր-Վոյիկէս, Նոր Իրլանտա, Նոր
-Հէրրիտանաք, կամ Արշիպեղագոս Սորր-Հոզոյ, Նոր
-Վալետոնիս, և Նոր-Չիկանաս :

152. Բոյիկեղիան կը բաժնուի երկուքի, Միլի-
կեղիս և բուն Բոյիկեղիս .

Միլիկեղիան կը սարունակէ, կըզիր Պոնէն և
Կրանթիս կամ Արշիպեղագոս մակիյրանի, Մարիս Անես,
Բելեմ. Գարոյիկեան, Արշիպեղագոս Անասի, Միլիպալ, և
Պիկեպալի կըզիները .

Բուն Բոլինեզիան կը պարունակէ, կղզիք Սանտուիչ կամ Հալիա, Մարքիզ, Նաուրուաց Փիլի կամ Փիլի, Թոնկա, կամ Բարեկանաց, Բնկերուքեան կամ Թանիլի, և կղզիք-Պաւս կամ ստորին՝ որ կը պարունակէ Վեստիար Ժոխու Արշիպեղացոսը, և Վասեգուար Արշիպեղացոսը :

Բ.

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ի Վ Ե Ր Ա Յ Տ Ե Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Յ

ՀԻՆԳ ՄԱՍԱՆՅ ԱՇԽԱՐՀԻ

153. Եւրոպայի սահմանն է արեւելքէն Ուրալ լեռները, Ուրալ գետը և Կովկաս լեռները, միւս կողմերը ծովով շրջապատած է : Եւրոպան արեւմտեան երկայնութիւն 12° էն մինչև անրեւելեան երկայնութեան 62° ը, և հիւսիսային լայնութեան 35° էն մինչև 71° ը, կը տարածուի : Իր բազմամարդութիւնը 290,000,000 և իր տարածութիւնը 9,700,000 քառակուսի քիլոմեթր է : Թէպէտև աշխարհիս միւս մասերէն փոքր է, բայց ամենէն աւելի քաղաքականացեալ և համեմատաբար աւելի բազմամարդ է :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒՐՈՊԻՈՅ

Ա. ԲՐԻՏԱՆԻԱ

154. Անգլիան, Որ երբեմն Բրիտանիա կըսուէր,

Հռոմեացեցոց ձեռք անցաւ Քրիստոսի 78 թուակա-
նին որոնք 338 ին ձգեցին : Բշխումնացիք Սկովտիա-
ցոց ձեռքէն նեղութիւն քաշելով Անիլե-Սարսոն ըս-
ուած աղղէն օգնութիւն ուզեցին , որոնք բոլոր երկ-
րին տիրելով , իրենց գլխաւորին անունովը Անգղիա
դրին : 1066 ին Նորմանդիոց Պուլլիէլմոս դուքսը տի-
րեց Բրիտանիոյ , եւ Նորմանդիայէն բնակիչներ բե-
րաւ , ասիէ ետքը Անգղիան երթալով մեծցաւ եւ ըս-
ուեցաւ Միացեալ քաղաքութիւն մեծիւ Քրիստանիոյ :

155. Բրիտանիան Եւրոպայի արեւմտեան կողմն
է , եւ ամէն կողմը պատած է Ատլանտեան Ովկիանո-
սը : Իր բազմամարդութիւնը 30,000,000 , եւ իր տա-
րածութիւնը 304,000 քառակուսի քիլօմէթր է : Չորս
գլխաւոր մաս կը բաժնուի , Յնգոյիս , Յկովտիս , իո-
շանտա , եւ քովի Մակը կղզիները : Երկիրը բնդհանրա-
պէս լեռնոտ է , մանաւանդ Սկովտիան ու Կալլէսի
գաւառը : Գլխաւոր գետերն են Թամիզ , Միլըրըն ,
Յէկըն , Ռոզ , Թրէկը , Թուէտ , որ Անգղիան Սկովտիա-
նէ կը գտտէ : Ալիման ցուրտ եւ խոնաւ է , անոր հա-
մար խաղող չի հասցնէր : բայց ցորենը եւ խոտը առատ
է : Չին եւ ոչխարներուն բուրդը շատ ալնիւ է : Եր-
կաթ , կապար , անագ , պղինձ եւ հանքածուխ առա-
տութեամբ կը գտնուի հոս : Բնագնաթիւ ջրանցքները ,
մանաւանդ երկաթուղիները այս հարուստ երկրիս վա-
ճատականութեանը շատ նպաստած են : Երկրագոր-
ծութիւնը ճարտարութիւնը վերջին ծայր կատարելու-
թեան հասած է , իրենց ձեռագործերը շատ անուա-
նի են եւ վաճառականութեամբ բոլոր աշխարհի հետ
յարարերութիւն ունենալով , այսօր բոլոր աշխարհիս
հարստութեան կեդրոնն ու աղբիւրը Անգղիա եղած
է : Արօնքն է Անգղիոյ մէջ Եպիսկոպոսական եւ Սկով-
տիոյ մէջ Երիցական բողոքականութիւն , իսկ Իռլան-

տայի մէջ Հոտիմէականութիւն : Կատալարութիւնը՝ սահմանադրական Միապետութիւն :

Անգղիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Լոնտոն . (3,000,000 բնակիչ) Տէրութեան մայրաքաղաքն է : Եւրոպայի ամենէն բազմամարդ և բոլոր աշխարհիս մէջ ամենէն վաճառաչաճ քաղաքն է , իր նաւահանգստին մէջ շատ անգամ 2000 նաւէն աւելի կը դանուի : 12 Քիլոմէթր երկայնութիւն և 6 քիլոմէթր լայնութիւն ունի : Երևելի շէնքերն են Ս . Պօղոսի եկեղեցին՝ աշխարհիս մէջ բողոքականաց ամենէն մեծ և գեղեցիկ եկեղեցին է : Վեթմինիսթրի եկեղեցին , ուր թագաւորաց և մեծ մարդկանց գերեզմանները կան : Բարլամենթին սլաւտը , կամուրջները , գետափուները և մանաւանդ Թամիզ գետին տակի մեծագործ ճամբան որ 1300 ոտք երկայնութիւն և 200 ոտք լայնութիւն ունի : Այս քաղաքս Պաքոնի , Միլտոնի , և Փոլի Հայրենիքն է . Նեվտոն ալ իր կենաց մեծ մասը հոս անցուցած է և իր մարմինը Վեթմինիսթրի եկեղեցին է :

Մակչեսթըր . (363,000 բնակիչ) և Պիրիեկամ (233,000 բնակիչ) Լոնտոնայէն ետքը այս երկու քաղաքները շատ անուանի են , մանաւանդ իրենց ձեռագործներով ու մետաքսեղենի ու բամպակեղենի և երկաթեղենի գործարաններովը :

Լիւրքոու . (492,000 բնակիչ) Մերսեյ գետին բերանը , Իլլանտայի ծովուն մօտ , իր ծովային վաճառականութիւնը անհուն է :

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են Պրիսթը (166,000) Բորնմութը (95,000) , Հըլլ (99,000) , Բլիսկը (62,000) , և այլն :

Սկոտլիայի երևելի քաղաքներն են .

Իտինպուրկ (176,000) , Կլէսկոյ (441,000) , Տըն

տի (90,000), Քորք (79,000), Լիսկրիք (45,000), ևն։
Բրիտանիոյ մաս եղած կղզիներն են .

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Յէրլընտ, Որկատեան և Հերրիբեան կղզիները . Երլանտայի ծովուն մէջ՝ Հելիդալտ . Մանչի մէջ՝ Ոսյր, Կերեսէյ, և Ճերսէյ . Միջերկրական ծովուն մէջ՝ Քարա :

Անգղիոյ Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

1° Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի մէկ մեծ կտորը, Սկըրան կղզին, Պիրմանի երկրին քանի մը զաւառները . Մարագոս, Սիկիպար կղզին, Հոնկ-Քոնկ կղզին՝ Չինու մէջ՝ և Կոնկ՝ Արաբիոյ մէջ (146,000,000 բնակիչ) :

2° Ափրիկէի մէջ՝ Կապիայիս մէկ մասը, Սկերա-Լիոնէ, Բարեյուսոյ գրախը, Սորր Հելիսէ կղզին ուր մեծն Նաբոլէօն աքտորուեցաւ 1815 ին և մինչև իր մահը հոն մնաց, և Վերախիսիան կղզին և ուրիշ շատ մանր կղզիներ, (1,200,000 բնակիչ) :

3° Ամերիկայի մէջ՝ Կրէնշանտիայի հիւսիսային կողմը, Նոր Բրիտանիա, Եուգարանի մէկ կտորը, Կոյսուայի մէկ կտորը, Պաֆիկի Տոլուե կղզիները, Ս. Լաորենտիոսի Տոյիս կղզիները, Պերմուտեան կղզիները, Լոպայեան կղզիները, Եանայիքս կղզին, Փոքր Սեդիլեան կղզիներուն մեծ մասը (4,800,000 բնակիչ) :

4° Ովկիանիայի մէջ՝ Նոր Հորանտս, Վան Տեմեկ (1,440,000 բնակիչ) :

Անգղիացոց ձեռքն է նաև Ճիպրաքար քաղաքը, (47,000) Սպանիոյ արևմտեան ծայրը .

Թանօրուրիս . Սեդիայիք քանի մը տարիէն ի վեր ուր եւր հաստատուրիսներ կընեն քանազան կրկիրներու մէջ և գլխաւորաբար Նոր-Չիլիանտի մէջ :

2° ՏԱՆԻՄԱՐԳԱ

156. Տանխնարքան , որուն ցամաքային մասը ելքեմն Կիմրեան Քերտոնխոն ալ կըսուէր , Կիմբրացոց հայրենիքն էր , որ Քրիստոսէ 100 տարի առաջ բոլոր Եւրոպա կոխեցին : 835 էն սկսեալ մինչև 1042 Անգղիոյ վրայ շատ անգամ յարձակեցան և միայն 25 տարի հոն կրցան մնալ : Հիմա Տանխնարքան ինքնագլուխ միապետութիւն է :

157. Տանխնարքան 1,600,000 բնակիչ և 136,000 քառակուսի քիլոմէթր տարածութիւն ունի , իր սահմանը հիւսիսէն Քաթեկաթի ծոցը , արևելքէն Պալթիկ ծովը հարաւէն Պերմանական դաշնակցութիւնը և արևմուտքէն հիւսիսային ծովն է : Երկիրը դաշտային և անբեր է , միայն շին անուանի է :

Ալիման ցուրտ և խոնաւ է , Պալթիկ ծովուն մէջ Տանխնարքայի կղզիները բարեբեր և բազմամարդ են : Կրօնքը Լուտերական բողոքականութիւն է . կառաւապարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն :

Տանխնարքայի երեւելի քաղաքներն են .

Քորենակ . (55,000 բնակիչ) տէրութեան մայրաքաղաքը Չելանտ ու Ամսկեր կղզիներուն մէջ Սունտ նեղուցին վրայ շինուած . բանուկ նաւահան դիատ ունի , վաճառականութեան , արհեստի և գիտութեան կողմանէ երեւելի է :

Երեւելի քաղաք է նաև Հերիկկոր , (8,000) :

Տանխնարքայի կղզիներն են .

Պալթիկ ծովուն մէջ՝ Զերանո , Ֆիլե կամ Ֆիոնիա , Լարանո , Փարսէր , Պորենոյր , Ստլանտեան ուլկիանոսին մէջ Իւրանտա և Ֆէրօէր կղզիները :

Տանխնարքային Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

Ամերիկայի մէջ՝ կրօնէրանա , Սուրբ Թովմա , Սուրբ Յովաննէս , և Սուրբ Խաչ կղզիները : Կուսանաց կղզիներէն փոքր անդիլեանց խումբը (53,000 բնակիչ):

3° ՇՈՒԷՏ

158. Շուէտի մէջ առաջ կը բնակէին Յինը , որոց ցեղը տակաւին կայ Շուէտի և Ռուսիոց Հիւսիսային ծայրը Լարոնիայի մօտ , ետքը Պոթլայիք ասին : Իսկ Նորվեկիան ատենով Տանիմարբայի կաորն էր , 1814 ին Շուէտի տէրութեան հետ միացաւ : Հիմա կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն է և կրօնքը Լուտերական .

159. Շուէտի սահմանը հիւսիսէն սատուցեալ ծովն է , արևելքէն Ռուսաստանը , հարաւէն Պալմէիկ ծովը , արևմուտքէն Ստրանտեան ուկիանոսը : Շուէտը երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի , իսկ Շուէա , Սորվեկիա և կղզիները : Տարածութիւնն է 759,000 քառակուսի քիլոմէթր և բնակիչը 4,900,000 : Նորվեկիան լեռներով բաժնուած է , և Շուէտի մեծ մասն ալ լիճերով ծածկուած , Կլիսան ցուրտ և հողը քիչ բարեւոր է : Արկտիկ , պղնձի , արծաթի հանք ունի . փայտը խիստ շատ է . հիւսիսային կողմը շատ կը գտնուի եղնիկ , որ Լարոնիայի գլխաւոր հարստութիւնն է , և ուրիշ մուշտակ ունեցող կենդանիներ :

Շուէտի պիսաւոր քաղաքներն են .

Սթոքհոլմ (138,000 բնակիչ) Մելարն լճին մէջ քանի մը մանր ու մեծ կղզիներու և երկու թերակղզիի վրայ գեղեցիկ կերպով շինուած տէրութեան մայրաքաղաքն է , որ աղէկ ձեռագործ , ուսումնական տեղեր , և բանուկ վաճառականութիւն ունի :

Կորնկուրկ , Քարլսքրոնա , Ռյդսալս , և այլն :

Նորվեկիայի գլխաւոր քաղաքներն են :

Քրիստիանիա (66,000 բնակիչ) տախտակի , երկաթի վաճառականութիւն ունի , համալսարանը անուանի է :

Պերկեն , Բէրուս , Վարտհուս , Լայլն :

Շուէտի տէրութեան վերաբերեալ կղզիներն են .

Պալմիկ ծովուն մէջ՝ կորյակտ , Սյակտ , և Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ Լաֆֆուտէ կղզիները , ասոնց բովերն է Մալսթրէմ ըսուած սոսկալի յորձանքը որ շատ անգամ նաւեր կնկղմէ , որոյ ձայնը մղոններով հեռու կը լսուի :

Շուէտը Եւրոպայէն դուրս ունի միայն Սուրբ Բարդաղիակէս կղզին յարեւմտեան Հնդկիս , որ փոքր Անթիլեան կղզեաց մին է (10,000 բնակիչ) :

4° ՌՈՒՍԻԱ

160. Ռուսի թագաւորութիւնը 900 ին ատենները սկսաւ և բարբարոս ազգ մ'էր , բայց մեծն Պետրոս , որ 1700 ին սկիզբները Ռուսաց կայսր եղաւ , տէրութիւնը շատ ընդարձակեց , քաղաքականութեամբ , արուեստով և ուսմամբ յառաջացուց : Ետքը Լեհաստանի մէկ կտորը և ուրիշ երկիրներ ալ միացաւ : Հին ստեղծ Ռուսիայի բնակիչներն էին Սկիւթայիք , Սլաւեանք , Սարմատացիք ու Ֆինլանդացիք , հիւսիսի կողմը կը գտնուին Լաբոն ու Սամոյետ ըսուած կարճահասակ ժողովուրդները : Կառավարութիւնը բացարձակ միապետական է , կրօնքը արևելեան եկեղեցի :

161. Ռուսաստանի սահմանն է հիւսիսէն Սառուցեալ ծովը , Արևելքէն Ռուսի Սիբիան , հարաւէն Սև ծովը ու Աւստրիան , Արևմուտքէն Բրուսիան . Պաղ-

Թիկ ծովը և Շուէտը : Տարածութիւնն է 5,300,000 քիլոմէթր քառակուսի , և բնակիչը 70,000,000 : Երկիրը ընդհանրապէս դաշտային է , մէջէն անցնող բիչ լեռ ունի , որոնք շատ բարձրութիւն չունին , միայն իր առճամաններուն վրայ Ռերալ և Կովկաս լեռանց գօտիները կան : Հիւսիսային կողմերուն հողը անբեր ու քիչ մշակած է , իսկ միջին ու հարավային կողմերը խիստ ստղարբեր : Գլխաւոր բերքն է երկաթ , կապար , պղինձ , արծաթ , բլաթին , սակի՝ որ Ռերալ լեռներէն կելլէ : Շատ անտառներ ունի , ցորենը ստատ ու աղնիս է , մորթը , կաշին և մուշտակները խիստ ընտիր : Այս երկրին հիւսիսային կողմը և Սառուցեալ սկիհանոսին անբնակ կողմներուն մէջ նշանաւոր է ձերմակ արջը :

Ռուսիայի գլխաւոր քաղաքներն են .

Ս . Թերրապոլի . (586,000 բնակիչ) Մեծն Պետրոս շինեց այս մայրաքաղաքը Նեվա գետին բերանը 1703 ին , ուր կոյ իր պղնձէ ձիաւոր արձանը կրանիա քարէ ժայռի մը վրայ տնկուած 1,500,000 քիլոկրամ ծանրութեամբ : Եւրոպայի մայրաքաղաքաց մէջ ամենէն աւելի ասոր տեսքը փառաւոր է , փողոցներուն լայնութեանը և շտիւթեանը , հրապարակներուն ընդարձակութեանը , գեղեցիկ կրանիտէ գետափանցը և սլալատներու ու հասարակաց և մանաւորաց շէնքերուն ազդորութեանը պատճառաւ : Լազարեան Պարոնները հոս Հայոց համար գեղեցիկ եկեղեցի մը շինած են , ատենով ալ մեր լեզուովը շատ գրքեր տրուած են աս քաղրիս մէջ :

Մոսկուա . (400,000) Ռուսի առջի մայրաքաղաքը , 1812 ին Պաղլիայիբ առին , որուն մեծ մասը Ռուսները այրած էին , քոյց ետքերը աւելի փառաւոր շինեցին : Ռուսի կոյսերը հոս թաղ կը դնեն : Երեւելի

է Քրեմլին թագաւորական սլաւտը և Մայր եկեղեցին : Սնուանի է Լազարեան իշխանաց հոս հիմնած Հայկազնեան վարժարանը , Մոսկուա երկաթուղիով միացած է Բեթրագուրիի հետ :

Վարսաւիա , Օռնասա , Ռիկա , Քիէլ , Ասքրաքան , Քազան , Քրոնշտա Սեխարսիոյ , Լայն :

Ռուսի տէրութեան վերաբերեալ կզգիններն են .

Սառուցեալ ուղիանոսին մէջ՝ Սյեյցսկի , Նոր Չեկա , Վայկաց , Քաշկույեւ : Պալթիկ ծովուն մէջ՝ Յուսո , Տակոյ , Իօզէլ :

Ռուսիան Եւրոպայէն դուրս ունի Ասիոյ մէջ՝ Վրաստան , Յիւստան , Իմերեթ , Ապազա , Չերքէզ Հայաստանէն մէկ մաար և Սիպերիա (7,000,000 բնակիչ) :

5. ԳԱՂՂԻՍ.

162. Քաղղիան 500 տարիի չափ Հռովմայեցւոյ տակն էր , Ե . դարուն առեանները Քերմանիայէն Յըրանքները եկան տիրեցին և անկէ ետքը իրենց անունովը Յրանաս բառեցաւ : Առաջին թագաւորն էր Տարամնետ , Տէրութիւնը ծաղկեցնողն էր մեծն Աարուս : 1792 ին Մեծ խառվութիւն մը հանելով թագաւորութիւննին փոխեցին Հասարակապետութիւնը . 1804 ին մեծն Նարոյնն Ապսր եղաւ , և 1815 ին բռնելով՝ Քաղղիա նորէն թագաւորութիւն ունեցաւ . 1830 ին նոր խառվութենէ մը ետքը՝ Սահմանադրական թագաւորութիւն հաստատեցին . բայց 1848 ին թագաւորնին փոխեցնելով նորէն հասարակապետութիւնը , որպ նախապահ ընտրուեցաւ Լուզովիլոս Նարոյնն , որ երեք տարիէն ետն 1851 ին ինքզին

քը Ապար հրատարակել սուաւ Նարոյնն Պ. անուամբ : Ասաւարտութիւնն է Սահմանադրական միապետութիւն , կրօնքը Հռովմէականութիւն :

163. Պաղղոյ սահմանն է հիւսիսն Պելճիա , Հորնտա ու Բրուսիա . արեւելքէն Պերմանական դաշնակցութիւն , Զուիցցերի ու Սարսենիա , հարաւն Միջերկրական ծով ու Սպանիա , արեւմուտքէն Ատլանտեան օվկիանոս և Մանչ : Տարածութիւնն է 543,000 քիլօմէթր քառակուսի , բնակիչը 38,000,000 :

Կրկին արեւելեան ու հարաւային կողմերը լեռնոտ են , իսկ հիւսիսային ու արեւմտեան կողմերը դաշտային : Ալլման բարեխառն ու առողջ է , հիւսիսային կողմը ցարս : Բերրն է երկաթ , պղինձ , հանրածախ . հողը խիտ աղէկ բանեցուցած է , ձէթն ազնիւ , գինին խիտ անուանի , մանուանդ Շամբանեա ու Պորտոյ գաւառներուն գինիները , կենդանիներն ալ բնախր են , մանուանդ եգներն ու ոչխարները :

Մշակութիւնը , արուեստները և ձեռագործը մեծ կատարելութեան մէջ են , ուսմուները և գիտութիւնը վերջին ծայր կատարելութեան հասած է , երկաթուղիք երկրին սակն կողմը տարածուած են :

Պաղղոյ գլխաւոր քաղաքներն են :

Փարիզ . (1,825,000 բնակիչ) մայրաքաղաքը՝ Ան գետին վրայ աշխարհիս մէջ առաջին ծաղկած քաղաքն է սակն կողմանէ , երկաթուղիներով Պելճիայի , Բրուսիայի , Պերմանիոյ հետ միացած է : Հասարակաց շէնքերը , պարտէզները , ուսումնական թանգարանները , սակնն ալ շատ փառաւոր են , համարարանը աշխարհիս մէջ մէկ հատիկ , թագաւորական զբոստանն ալ ամենէն հարուստն է : Հոս մեծաւմեր Ռուրինեանց վերջին թագաւորը Լեոն Զ , 1391 ին . և հոս հաստատուած է մեր ազգային Մու-

Պատեան վարժարանը 1845 ին :

Լիոն , Մարսիլեա , Պորտոյ , Ռուսն , Նանդ , Գուշուզ , և այլն :

Պորսիքա կղզին ալ Քաղզխացւոյ ձեռքն է և աւար մէջ անուանի է Այալլիս քաղաքը , ուր ծնաւ մեծն Նարոյէնն :

Սալոյսի մէկ նահանգը և Նիսի կամուսթիւն ալ 1860 ին միացան Քաղզխոյ . (745,000) :

Քաղզխոյ Եւրոպայէն դուրս եղած երկիրներն են .

Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի մէկ կտորը , գլխաւոր քաղաքը Բոնդիկերի (229,000 բնակիչ) : Ափրիկէի մէջ՝ ձկնաչիւր կամ՝ Ալճերի , Սենեկալին մէկ կտորը կորէա և Պորթուկէ կղզիները (3,800,000 բնակիչ) : Ամերիկայի մէջ՝ Սուրս Պետրոս և Միքելոն կղզիները . Սուրս Լարիկոսիսի ծոցին մէջ՝ կուստարոքրա և կուշանա Բաղդիսիան (300,000 բնակիչ) . Ուլիանիայի մէջ՝ Մարքիզ կղզիները , Գայիլի և Նոր Գալեատանիա (80,000 բնակիչ) :

6°. ՊԵՆՃԻՔԱ

164. Պելճիքան երկար ատեն Աւստրիոյ կայսերաց ձեռքն էր , անցեալ դարուն վերջերը Քաղզխաչիք առին , բայց 1814 ին զստ թագաւորութիւն եղաւ , որ Հոլանտային հետ Ստորին Նահանգաց Տերութիւն կրտուէր : 1830 ին Պելճիքան Հոլանտայէն բաժնուելով առանձին թագաւորութիւն եղաւ : Կառավարութիւնն է Սահմանադրական միապետութիւն : Արթուրը՝ մեծ մասը Հռովմէական : Լեզուներն Քաղզխաքէն և Գլաման , որ Գերմաներենի մէկ տեսակն է :

165. Պելճիքայի սահմանը հիւսիսէն Հոլանտան է , արևելքէն Գերմանիան , հարաւէն Քաղզխան և արևմուտքէն հիւսիսային ծովը : Տարածութիւնն է 29,400

քիլովեթր քառակուսի , բաղմամարդութիւնը 5,000, 000 : Երկիրը դաշտային է , քանի մը լեռներ միայն արեւելեան կողմը կան : Բերրն է երկաթ , հանքածուխ , փայտ , արմախք , աղէկ ձեռագործ : Երկաթ ուղիներն ալ շատ են :

Պեճիքացի զլխաւոր քաղաքներն են .

Պրիւքսէլ (318,000 բնակիչ) մայրաքաղաքը Էսթրիան հաղորդուած ջրանցքին միայ շինուած է , ասոր արեւելեան հարաւային կողմը 13 քիլովեթր հեռու Վաթերլըյ գիւղն է ուր մեծն Նարոլէոն յաղթուեցաւ դաշնակից զօրքերէն 1815 ին :

Կանա , Սկիւրաա , Պրոս , Լիլժ , Նամուր , և այլն :

7°. ՀՈՒԱՆՏԱ.

166. Հոլանտացիք Սալանիացւոյ տակն էին , 1579 խռովութիւն մը հանելով զատ հասարակապետութիւն եզան շատ ճարտար և հարուստ : Անցեալ դարուն վերջերը Պաղղիացիք յաղթեցին , բայց 1815 ին Հոլանտան ու Պեճիքան ի միասին թագաւորութիւն մը ձեռացան Մոռիլն Նահանգաց Տէրոսիւն անունով , և 1830 ին իրարմէ զատուեցան : Առաւելարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն , կրօնքը բողոքականութիւն : Հոլանտական Լուքսեմպուրկը և Լիւքսպուրկը Պերմանական դաշնակցութեան մաս են :

167. Հոլանտային սահմանը հիւսիսէն ու արեւմուտքէն Հիւսիսային ծովն է , հարաւէն Պեճիքան արեւելքէն Պերմանիա : Տարածութիւնն է 35,000 քիլովեթր քառակուսի , բնակիչը 3,760,000 : Երկիրը ընդհանրապէս ծովէն ցած ըլլալուն համար մեծամեծ թումբեր շինած են ջուրը բռնելու : Օղը խոնաւ , փոփոխական և անառողջ է : Հողը ցած ու ջրատ ըլլա-

լուն՝ խիստ պողպարեք չէ : Բերքն է հանքածուխ , կը-
տառ , կաշի , կարմիր ներկ ու աղէկ ձեռագործ : Խիստ
ընտիր են կովերն ու ոչխարները , և անոնց սրանիրը :
Շատ երկաթուղիներ ունենալով վաճառականութիւնը
չատ ծաղկած է :

Հորանտայի գլխաւոր քաղաքներն են .

Հայխա (88,000 բնակիչ) հիմնական մայրաքաղա-
քը Հիւսիսային ծովուն մօտ Հորանտայի էն գեղեցիկ
քաղաքն է :

Քլեմերտաւ (269,000 բնակիչ) հին մայրաքաղաքը,
մեծ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի , առեկնով հա-
տեղի Հայց պարտանը անտանի էր :

Սորերտաւ , Սրրեկար , Լկտա , Հարլէմ , Լայլն :

Հորանտայի կղզիներն են .

Ջոյակըգէի ծոցին մէջ հիւսիսի կողմին վրայ գը-
րեթէ կղզիներու շղթայ մը ծածկած է , որոց գլխա-
ւորն է թերսի :

Ջերանտի կահանգը Էսթո և Մէօզ գետերուն ըն-
թաններէն ձեւացած կղզեաց խումբ մըն է :

Հորանտացոց Եւրասիայէն գուրս ունեցած երկիր-
ներն են .

1. Ալերիկէի մէջ՝ Սորր Գէորգ , հիւսիսային Կուի-
նէյլին մէջ : 2. Ամերիկայի մէջ՝ Կոյակայի մէկ կտորը ,
Բարանապիսո գրուխը՝ Սուրինամ գետին վրայ , Սուրր
Մարտիրոս կղզոյն արեւելեան հարաւային մասը Սորր
Խատարէնս և Քարասաս կղզիները , որ յորըր Անգլի-
լեան կղզիներուն քովերն են . Քուրասասի մօտ Պոնկ
և Քրիստա : 3. Մայէզիայի մէջ՝ Սաւանտրա կղզին մէկ
մեծ մասը , Պակգա ու Պելիտրոն կղզիները , Ճաւա կղզ-
գիին մէկ կտորը մայրաքաղաքը Պարալիս , Փորր Մու-
րաքեան կղզիները , և Քելպոյնա կղզին : (20,000,000
բնակիչ) :

168. Զուխցեցիին ատենով Հերլեախա կըսուէր : Այս երկրին բնակիչները միշտ իրենց քաջութեամբը անուանի եղած են : Յուրիս Աեսարի ատեն Հուովմա յեցուց տակն էին , ետքը Պաղղիացուց անցաւ , ետքն ալ Պերմանիոյ հետ միացաւ , 1308 ին զատ հասարակապետութիւն եղան , որոյ վրայ Նարոլէոն ալ մէկ քանի նահանգներ աւելցուց : Հիմա 1815 կն ի վեր կառավարութիւննին է հասարակապետութիւն 22 նահանգի որ իրարու դաշնակից են , ու զատ զատ կառարութիւն ունին : Քանի որ ընդհանուր ժողով չըլլար , բոլոր հասարակապետութեան գլխաւոր կառավարութիւնը խորհուրդ կը կազմէ այս երեք քաղաքներուն մէկուն մէջ Յուրիք , Պէրնա , Լուչերնա :

169. Զուխցեցիին սահմանը հիւսիսէն Պերմանիան է , արեւելքէն Աւստրիան , հարաւէն Իտալիան , արեւմուտքէն Պաղղիան : Տարածութիւնն է 39,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 2,500,000 : Արօնքը մեծ մասը Բողբական և մնացածը Հուովմեական . լեզունին տեղ տեղ Պերմաներէն , և տեղ տեղ Պաղղիարէն : Ալիման ընդհանրապէս ցուրտ է , բայց առողջ : Հողը շատ բարեբեր ու աղէկ մշակած է : Շատ հանքային ջուրեր ունի , գետեր ալ կան որ աւազնին ոսկիով խառն է : Բերքն է կտաւ , արմուխ , մով , ընտիր են կովերն ու ոչխարները , և մանաւանդ ձենազործները :

Զուխցեցիի գլխաւոր քաղաքներն են .

Ճինեխա (41,000 բնակիչ) ամենէն երեւելի քաղաքն է նոյն անունով լիճին վրայ , Ռոն գետին երած տեղը : Զեռազործները , մանաւանդ ժամացոյցը և ուրիշ ոսկիէ ու արծաթէ բանուածները շատ յարդի են :

Պագիլիա կամ Պալ (38,000), Ռէնի վրայ երկ-
րին ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է : Արսեն թէ
թուղթ շինելու արհեստը հոս գտնուած է :

Լուկիանուս . (8,500 բնակիչ), այս քաղաքին քու-
վերը ահագին առիւծ մը կայ լեւան մը կտորէ փորած
հին ատենէ ի վեր :

Պերուս , Ֆուրիս , Լոզանն , Յաֆիուզ , Նէշարեյ ,
Արորֆ , Սիսն , Լայլն :

9°. ԱԻՍՏՐԻԱ

170. Աւստրիոյ կայսերութեան մէջ երկիրներ կան,
որոնք առաջները կըսուէին Ֆլորի , Նորիք , Բանուք և
Տասի : Մեծն Կարոլոս երբ Նորիքը առաւ , անունը
Աւստրիա դրաւ որ կը նշանակէ արևելեան երկիր , իր
տէրութեան այսինքն Գաղղիոյ և Պերմանիոյ արևե-
լեան գին ըլլալուն համար . Աւստրիոյ կայսերք որ
1806 էն առաջ Պերմանիոյ կայսր էին , մեծն Կարոլ-
ոսին և Հոովմի կայսերութեանց յաջորդը կը համար-
ուէին . 1500 ին Մաճառաց և Պոհեմիոյ թագաւորու-
թիւնները իրենց երկրին միացուցին : 1772 ին Լեհաս-
տանէն Կալիցիան իրենց բաժին ինկաւ : 1814 ին Լի-
ւրիւկէն , Տալմացիան , Լոմպարտիան և Վենետիկը ի-
րենց եղաւ : Բայց 1859 ին Լոմպարտիան և 1866 ին
Վենետիկը սրտերազմաւ կորուսին և Սարտենիոյ միա-
ցաւ : Նոյն տարին Աւստրիան Պերմանական գաշ-
նակցութեան մաս ըլլալէ դադրեցաւ , որ առաջ անոր
գլուխը կը համարուէր :

Կառավարութիւնը Միապետական է , Արօնքը
Հոովմեական բաց տեղ տեղ արևելեան եկեղեցիի
հետեոյ և Բողոքական ալ կայ :

171. Աւստրիոյ սահմանն է հիւսիսէն Բրուսիան

168. Զուխցեղին ատենով Հելլեախա կրսուէր : Այս երկրին բնակիչները միշտ իրենց քաջութեամբք անուանի եղած են : Յուլիոս Կեսարի ատեն Հուլմա յեցուց տակն էին , ետքը Վաղղիացուց անցաւ , ետքն ալ Պերմանիոյ հետ միացաւ , 1308 ին զատ հասարակապետութիւն եղան , որոյ վրայ Նարոլէոն ալ մէկ քանի նահանգներ աւելցուց : Հիմա 1815 էն ի վեր կառավարութիւննին է հասարակապետութիւն 22 նահանգի որ իրարու դաշնակից են , ու զատ զատ կառարութիւն ունին : Քանի որ ընդհանուր ժողով չըլլար , բոլոր հասարակապետութեան զլխաւոր կառավարութիւնը խորհուրդ կը կազմէ այս երեք քաղաքներուն մէկուն մէջ Յուրիք , Պէրնա , Լուչերնա :

169. Զուխցեղիին սահմանը հիւսիսէն Պերմանիան է , արևելքէն Աւստրիան , հարաւէն Իտալիան , արևմուտքէն Վաղղիան : Տարածութիւնն է 39,000 քիլովեթր քառակուսի , բնակիչը 2,500,000 : Կրօնքը մեծ մասը Բողոքական և մնացածը Հռոմէական . լեզունին տեղ տեղ Պերմաներէն , և տեղ տեղ Վաղղիարէն : Ալիման ընդհանրապէս ցուրտ է , բայց առողջ : Հողը շատ բարեբեր ու աղէկ մշակած է : Շատ հանքային ջուրեր ունի , գետեր ալ կան որ աւազնին ոսկիով խառն է : Բերքն է կտաւ , արմախք , մով , ընտիր են կովերն ու ոչխարները , և մանսուանդ ձէնսագործները :

Զուխցեղիի զլխաւոր քաղաքներն են .

Ճինեպու (41,000 բնակիչ) ամէնէն երեւիլի քաղաքն է նոյն անունով լիճին վրայ , Ռոն գետին ելած տեղը : Զեռագործները , մանաւանդ ժամացոյցը և ուրիշ սակիէ ու արծաթէ բանուածները շատ յարդի են :

Պագիլիա կամ Պալ (38,000), Ռէնի վրայ երկ-
րին ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է : Ալսեն թէ
թուղթ շինելու արհեստը հոս գտնուած է :

Լուկիանու . (8,500 բնակիչ), այս քաղաքին քու-
վերը ահագին առիւծ մը կայ լեռան մը կտորէ փորած
հին առենէ ի վեր :

Պերու , Ֆորիս , Լոզանն , Յամֆուզ , Նէշարեյ ,
Սըրսոֆ , Սիսն , Լայլն :

9°. ԱՒՍՏՐԻԱ

170. Աւստրիոյ կայսերութեան մէջ երկիրներ կան,
որոնք առաջները կըսուէին Ռիքի , Նորիք , Բանուք և
Տասի : Մեծն Աարտուս երբ Նորիքը առաւ , անունը
Աւստրիա դրաւ որ կը նշանակէ արևելեան երկիր , իր
տէրութեան այսինքն Պաղլիոյ և Պերմանիոյ արևե-
լեան զին ըլլալուն համար . Աւստրիոյ կայսերք որ
1806 էն առաջ Պերմանիոյ կայսր էին , մեծն Աարտու-
սին և Հոովմի կայսերութեանց յաջորդը կը համար-
ուէին . 1500 ին Մաճուսոյ և Պոչեմիոյ թագաւորու-
թիւնները իրենց երկրին միացուցին : 1772 ին Լեհա-
տանն Ապիլիան իրենց բաժին ինկաւ : 1814 ին Լի-
րիկէն , Տալմացիան , Լոմպարտիան և Վենետիկը ի-
րենց եղաւ : Բայց 1859 ին Լոմպարտիան և 1866 ին
Վենետիկը սրտերազմաւ կորուսին և Սարտենիոյ միա-
ցաւ : Նոյն տարին Աւստրիան Պերմանական դաշ-
նակցութեան մաս ըլլալէ դադրեցաւ , որ առաջ անոր
գլուխը կը համարուէր :

Կառավարութիւնը Միապետական է , Արօծքը
Հոովմեական բայց տեղ տեղ արևելեան եկեղեցիի
հետևող և Բողոքական ալ կայ :

171. Աւստրիոյ սահմանն է հիւսիսէն Բերուսիան

և Լեհաստանը , արևելքէն Ռուսաստանը և Մոլտաւֆիան , հարաւէն Պանիան , Սերվիան , Սղրիական ծովը և Հոսլինոյ տէրութիւնը . արեւմուտքէն Սարտէնիան ու Պաւիերան : Տարածութիւնը 620,000 քիլոմետր քառակուսի , բնակիչը 32,500,000 , որոց ընդուն տեղ տեղ Պերսիաներէն , Իտալերէն , Սլաւերէն ու Վաճառերէն է : Երկրին մեծ մասը լեւնոտ և բարեբեր է : Ալիան ընդհանրապէս բարեխառն և առողջ է : Բերքն է երկաթ , պղինձ , կապար , աղ : Մաճախատանի մէջ ոսկիի հանք ունի , որուն նմանք ուրիշ տեղ չիկայ , շատ երծաթ ու սնդիկ կեղէն Աւստրիայէն , անուանի է Քոքայի գինին , Պոհեմիայի յազակին : Քաղաքականութիւնը , ճարտարութիւնը և վաճառականութիւնը այս վերջի տարիներուս մէջ շատ առաջ զայցած են , ինչպէս նաև երկաթուղիները :

Աւստրիոյ կայսրութիւնը 11 գլխաւոր մասի կը բաժնուի . այսինքն .

1. Արշիդքսութիւն Աւստրիոյ , որոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Վեննա . (600,000 բնակիչ) մայրաքաղաք , Պերսիանիոյ աւելի մեծ քաղաքն է : Երկու անգամ տաճկի սլաւարմանը դէմ կեցած է 1529 ին , 1683 ին , բայց 1809 ին Պաղղիսայիք առին : 1814 և 1815 ին Տերութեանց ժողովները հոս եզան , ուր որոշուեցան Եւրոպայի կառավարութեանց սահմանները : Անուանի է կայսերական գրատունը , զինարանները , թանգարանը , համալսարանը և ուրիշ ուսումնական տեղուանքը . հոս է Միսիթարեանց հայոց վանքը որ Թըրեւտէն 1811 ին հոս փոխադրուած է :

Լինց , Սարգարդի , Լայն :

2. Խաթիլիա , գլխաւոր քաղաք՝ Կրաց :

3. Լիւրիկէ , գլխաւոր քաղաքները Լուպիանա

կամ Լաչուսիս , Թրիկատ , Լայն .

4. Թիրոլ , գլխաւոր քաղաքները՝ Ինսպրիք , Պըրիքսէն , Թրէկեր , Լայն :

5. Պոնտիա . գլխաւոր քաղաքները՝ Բրակայ , ուր 1866 ին Բրուսիոյ դաշնադրութեամբը Աւստրիան Պերմանական դաշնակցութեան մաս ըլլալէ զողրեցաւ : Խալիսկակերկ , Քուդակակերկ , Սաուվա , ուր Աւստրիան Բրուսիայէն յաղթուեցաւ 1866 ին :

6. Մորաւիա . գլխաւոր քաղաքները՝ Պրիւն , Բըրազկից , Սլիսց , Լայն :

7. Կալիցցա . գլխաւոր քաղաքները՝ Իլոլով , Վըրադովիս , Պրոտի , Լայն :

8. Մաճառստան . գլխաւոր քաղաքները՝ Պոտսա , Բրեսկուրկ և Բեք , Լայն :

9. Թրանսիլվանիա . գլխաւոր քաղաքները՝ Հերմանըրատ , Քրասնկուրկ , Լայն :

10. Խրվաթիա և Սըրաւոնիա . գլխաւոր քաղաքները՝ Սկրան , Ֆիոււ , Վարաստին , Լայն :

11. Տալմայիա . գլխաւոր քաղաքները՝ Սիրա , Սրարսըրոյ , Բակուզ , Լայն :

Աւստրիոյ կը վերաբերին միայն Իլիրիէնեան կըզդինները որ Սղրիական ծովուն արևելեան Հիւսիսակողմը կկենա . որոյ գլխաւորներն են Ֆերաս , և Վեյիս , Լիւրեկէի մէջ . Սրպո , Բակո , Կրոսա , Պրացցա , Լեցնեա , Քորցոչա և Մելիտա Տալմայիայի մէջ :

10°. ԲՐՈՒՍԻԱ

172. Թուտոնեան ասպետները ԺՊ . զարուն ըսկիպները տիրեցին այս երկրիս արևելեան կողմին , Բրուսիոյ մեծնալը 1700 ին եղաւ , որ ատեն իրենց Փրետերիկոս թագաւորը Լեհաստանի մէկ կտորին

ալ տիրեց : Ետքէն նաև ստացան արևմտեան Բրուսիոյ մէկ մասը և Բողեէի մեծ դքսութիւնը 1866 ին Բրուսիոյ թագաւորը գրաւեց Հանովրը , Հեսս — Էլէքթօրալ , Մասաւի դքսութիւնը , Հէսս-Հոմպուրկ և Ֆրանքֆօրթ — ՚ի Մայն : Եւ միացուց իր տէրութեանը Հօլթէյնի , Լաւեմպուրկի և Շլէզվիկի դքսութիւնները : Պերմանիոյ հիւսիսային երկրորդական տէրութիւնները ստիպուեցան նոր դաշնադրութիւն մ'ընելու և զինքը գլուխ ընդունելու . հարաւային երկրորդական տէրութիւններն ալ իրեն հետ միացան , անանկ որ Բրուսիոյ թագաւորը իրապէս Պերմանիոյ գլուխ եղաւ : Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է : Կրօնքը Լուտերականութիւն , բայց շատ Հռովմէականներ ալ կան :

173. Բրուսիոյ սահմանը հիւսիսէն Պայթիկ ծովն է ; արևելքէն Լեհաստան , հարաւէն Աւստրիա , արևմուտքէն Պերմանիա : Տարածութիւնը 350,000 քիլօմետր քառակուսի . բնակիչը 23,600,000 : Երկիրը գրեթէ դաշտային և ջրոտ է , հիւսիսի կողմը շատ լիճեր կան : Ալիման ցուրտ է անոր համար շատ պըտուղ չի հասնիր հոս : Բերքն է ամէն տեսակ հանրկտաւ , աղէկ ձեռագործ , յախճապակ , ոչխար , աղնիւ բուրդ և չուխայ : Քաղաքականութիւնը և արուեստները շատ ծաղկած , երկաթուղիները և վաճառականութիւնը շատ յառաջ դացած են :

Բրուսիոյ թագաւորութիւնը 8 նահանգի կը բաժնուէր 1866 ին ուրիշ 8 նահանգներ ալ աւելցաւ և ելլաւ ընդ ամէնը 16 նահանգ :

Նահանգք Բրուսիոյ .

1. Պրանսկսրսրկ . գլխաւոր քաղաքները .

Պերդիկ . (633,000 բնակիչ) տէրութեան մայրաքաղաքը , Եւրոպայի զեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է :

Երկաթէ ու յախճապակէ բանուածքը խիտ ազ-
նիւ է : Անուանի է համալսարանը .

Բօսրդաւ , Փլւարդէն , Փրակքֆօրք , Օտեր :

2, Բօմբրակի , գլխաւոր քաղաք Սրերին :

3. Նահանգք Սաքսոնիայի , երեւելի քաղաք Մակ-
տէպարկ , հոս ծնած է Ութոն՝ շնչելոյց մերենան հը-
նարողը :

4. Սիլեզիա . երեւելի քաղաք Պրեպու :

5. Վարվարիա . երեւելի քաղաք Միւնսեր :

6. Նահանգ Ռեկանի . որ կը սպառուածակէ Քրեվպեր-
ի դքսութեան երեւելի քաղաքը Քոյրնիա , Քրեվս ,
Վեզել , Տիւսերտօրֆ և Պօն :

Ստորին Ռեկի դքսութիւնը , երեւելի քաղաք՝
Քօպրենց :

7. Բուն Բրաւիա , գլխաւոր քաղաքները՝ Քօնիկս-
պերկ , Տակցիկ :

8. Բօզկենի մեծ դքսութիւն , գլխաւոր քաղաքը՝
Բօզկեն :

9. Հանովերի եին րագաւորութիւնը . գլխաւոր քա-
ղաքը՝ Հանովր , հին մայրաքաղաք Հանովրի թագաւո-
րութեան և շայրենիք Հերշել աստղաբաշխի : Օսնապ-
րոք :

10. Հէս-իլէրօրալ , գլխաւոր քաղաքը՝ Քասել :

11. Նասաւի դքսութիւնը . գլխաւոր քաղաքը
Վեստմալեն :

12. Յրեզվիկ :

13. Նօրքայցի դքսութիւնը , գլխաւոր քաղաքը՝
Քիլ , Արօն :

14. Լաւենյորի դքսութիւնը :

15. Հէս-Հօմբուրի վոքք տէրութիւնը :

16. Նախկին ազատ քաղաքը Փրակքֆօրք ինչպէս
Բրաւիոյ թագաւորը նաև ստացաւ Հօնկեգօլերն-Հէին-

կան եւ Հօնէկգօրլերն-Սիրեարևկան իշխանութիւնները , որք Պերմանիոյ արեւմտեան հարաւային կողմն են . եւ Եազգի ծովային հարստութիւնը համանուն ծոցին վրայ , Օլտեմպուրկի մեծ դքսութեան հիսփային կողմը Բրուսիան քանի մը կզգի ունի Պալթիկ ծովուն մէջ , որոյ գլխաւորն է իրական կզգին , գլխաւոր քաղաքը Պերկին (4,000,000 բնակիչ) :

ՃԱ. ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ ԳԵՐՄԱՆԻԱ

174. Գերմանիան ամբողջապէս երբէք Հուովմայի տակ չի գտնուեցաւ , զանազան բարբարոս ժողովորդոց ձեռքն էր , որոնք շատ անգամ Եւրոպան կալքըղորկէին , մինչև որ մեծն Կարոլոս իններորդ գարուն մէջ բոլորովին նուաճեց , և իր յաջորդները Պերմանիոյ կայսր ըսուեցան , բայց 1806 Յրանչեսկոս Բ. կայսրը պարտաւորեցաւ հրաժարիլ աւագութենէ (այսինքն Պերմանիոյ կայսր ըսուելէ) , անկէ ետքը միայն Պատրիոյ կայսր ըսուեցաւ . և Գերմանական Հին դաշնադրութիւնը կազմուեցաւ Քաղզիոյ պաշտպանութեանը տակ : Բայց 1815 ին Վեննայի ժողովին մէջ հաստատուեցաւ մինչև 1866 եղած Գերմանական դաշնակցութիւնը որ 35 տէրութիւններէ կը բաղկանար , որոնք իրարմէ անկախ կառավարութիւն ունէին , միայն արտաքին յարձակմանց դէմ փոխապարձ իրար պաշտպանեալ համար միացած էին : Այս դաշնակցութեան գլխաւոր տէրութիւններն էին իրենց առաջնութեան կարգաւ , Աւստրիոյ կայսրը Բրուսիոյ , Պաւլերայի , Սաքսոնիայի , Հանովերի , Վիւրդեմպերկի թագաւորները : Սատովայի պատերազմէն ետքը 1866 ին Բրանիայի դաշնադրութեամբ որոշուեցաւ որ , Գեր-

մանիւն 4 գլխաւոր մասեր բղլայ . 1. Թաղաւորութիւն Բրուսիոյ . 2. Հիւսիսային երկրորդական տէրութիւնները Պերմանիոյ հիւսիսային դաշնակցութեամբ Բրուսիոյ հետ միացած . 3. Պերմանիոյ հարաւային երկրորդական տէրութիւնները . 4. Աւստրիոյ կայսերութեան 6 նահանգները , որք ասկէ առաջ Պերմանական դաշնակցութեան մէջ էին , և որք հիմայ Պերմանիոյ միացած մասին հետ ալ քաղաքական կապ մը չունին :

Երկրորդական տէրութիւնները ի մասին քաղաքական վարչութեան իրարմէ անկախ են . բայց հիւսիսային դաշնակցութեան մէջ Բրուսիան բոլոր բանակաց հրամանատարութիւնը և օտար տէրութեանց հետ պաշտօնական յարաբերութիւնները իրեն վերագոյնած է : Հարաւային տէրութիւնները անկախ են , այսու ամենայնիւ նիզակակից են Բրուսիոյ հետ : Պերմանիոյ մէջ կրօնքն ազատ է , հիւսիսի մէջ Բողոքականութիւնը և հարաւի մէջ Հռոմէականութիւնը կը տիրէ :

175. Պերմանական դաշնակցութեան սահմանը հիւսիսէն Պալթիկ ծովն ու Տանիմարքան է , արեւելքէն Բրուսիան ու Լեհաստանը , հարաւէն Աւստրիան ու Գոիցցէրին , արեւմուտքէն Պազդիան ու Հոլանտան : Տարածութիւնն է 725,927 քառակուսի քիլօմետր , բնակիչը 50,671,000 : Երկրին հարաւի կողմը լեռնոտ ու անտառներով լեցուն է , և հիւսիսի կողմը դաշտային ու ջրոտ : Բերքն է ամէն տեսակ հանք , մանաւանդ արծաթ ու կապար , որ Սարսոնիային կեղծն : Բոյսերուն մէջ անուանի են յորենը , պրուզնէրը , ծխախոտը , կանեփը և գետնախնձորը . կենդանիներուն մէջ ալ ծին : Դարտարութիւններն ու գիտութիւնները շատ առաջ դացած են , և երկաթուղիներն ալ ամէն կողմ տարածուած :

**ԱՂԻՍԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴՍԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ
ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ**

	Տերութիւնք		մայրաքաղաքը	
	բազմա- մարդու բիւն	տրձ. քրքր քոկս		
1 ^o Հիւսիսային դաշտակցութեան երկրորդական Տերութիւնները.				
1	Թգուրու. Սաքսոնիոյ	2344000	14915	Տրեզուս
2	Սաքս-վայմար	280000	3622	Վայմար
3	Սաքս-այրենւորդի	142000	1317	Սլրենւորդի
4	Սաքս-մայնիկէկէ	178000	2469	Քայնիկէկէ
5	Սաքս-գոսլարի-կորա	165000	1960	Գոսլարի
6	Մեքլենւորդի-շվերին	560000	13395	Շվերին
7	Մեքլենւորդի-սրբից	98000	2715	Սրբից
8	Պրունսլիք	293000	3677	Պրունսլիք
9	Սեհապ	193000	2649	Տեսալ
10	Յուսրցարդի-տն տեղանազէկ	66000	858	Ստեղանազէկ
11	» ուուտոշքատ	74000	965	Ռուտոշքատ
12	Հալլայն-օտենւորդի	314000	6366	Ստենւորդի
13	Վարտէք	59000	1117	Գորպախ
14	Ռայս-կրայց	44000	373	Կրայց
15	Ռայս-շրայց	86000	826	Շրայց
16	Լիքրէ-տերնուր	111000	1130	Տերնուր
17	Լիքրէ-շտմուրդի Սգատ քաղաքք	31000	442	Պուքեւորդի
18	Լիպէք	51000	324	
19	Պրենն	104000	192	
20	Հանսուրդի	2980	350	
		5491000	59662	
2 ^o Հարաւային տէրութիւնք երկրորդական				
1	Պալերա	4774000	75722	Միւնիք
2	Վիքրենպերկ	1648000	19439	Սրիսկարդ
3	Պատ	1429000	15257	Քարլսրուն
4	Հեսս-տարնքրատ	817000	7643	Տարնքրատ
5	Լեխքենքրայն	8000	159	Լեխքենքրայն
		8776000	118220	

ՊԱՒԵՐԱ

Պաւերայի թաղաւորութիւնը հաստատուեցաւ 1806 ին . կառավարութիւնը Սահմանադրական միապետութիւն է . իր բնակչացը երկու երրորդը Հռովմէական են : Պաւերան երկուքի կը բաժնուի , մէկը՝ բուն Պաւերա Գերմանիոյ գեղրոնը , միւսը՝ Պաւերա ինեան , Ռեն գետին ձախ եղերբը :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Մանաքայ կամ Միւնիք (167,000 բնակիչ) մայրաքաղաք , Գերմանիոյ գեղեցիկ ու ծաղկած քաղաքներէն մէկն է . հոյակապ է թաղաւորական պալատը , համալսարանն ալ անուանի :

Կարլսկերկ (70,000 բնակիչ) , հոս շատ ծաղկած են ձեռագործները , որուն համար մեծ առուտուր կըլլայ . ծոցի ժամայոյցը հոս գտնուած է :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են Ալկապուրկ , Ռաքիսպուսա , Վիցպուրկ , Էայլն :

ՍԱՔՍՈՆԻԱ

Սաքսոնիոյ թաղաւորութիւնը 1806 ին հաստատուեցաւ . ժողովրդեան մեծ մասը Բողոքական բայց թաղաւորը Հռովմէական է : Գլխաւոր քաղաքներն են :

Տրեգտա (146,000) , Էլբա գետին վրայ Գերմանիոյ գեղեցիկ և աւելի ձարտար քաղաքներէն մէկն է . երեւելի է գետին վրայի կամուրջը , և մայր եկեղեցին , ուսման կողմանէ ալ Գերմանիոյ Աթենքն ըսուած է :

Լիբսիայ կամ Լայքցիկ (85,000) , անուանի է աւոր համալսարանը և մեծ տօնաւաճառը և գրքի առու-

տաւրը : Լայպնից փիլիսոփան ալ հոս ծնած է : Ուրիշ
երեւելի քաղաքներն են :

Յեմնից , Ֆուայերի , Պապեն :

ՎԻՐԹԵՄՊԵՐԿ

Վիրտեմպերի 1806 ին Սահմանադրական թագաւորութիւն եղաւ , իր բնակչացը երկու երրորդը Բողոքական է : Պլիստոր քաղաքներն են .

Սրիսկարտ (70,000) մայրաքաղաք , Նէգեր գետին վրայ , սամունքն ու արուեստները շատ ծաղկած են :

Ուլմ (23,000) Գանուրիկ վրայ Պերմանիոյ սամուր ու անուանի բերդաքաղաքներէն մէկն է :

Էյրեւելի են նաև Լուխպուրի , Լյպիկէն , Հայդպրոն , ևայլն :

Պերմանական դաշնակցութեանց ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են .

Հանգուրի (250,000 բնակիչ) ազատ քաղաք , Էլպա գետին վրայ , Պերմանիոյ առաջի վաճառաչահ քաղաքն է . անուանի է շաքարի գործարանները :

Պրեսնա (70,000) ազատ և վաճառաչահ քաղաք Վիպերի վրայ :

Մախուցա կամ Մայնց (43,000) , Պերմանիոյ խիստ սամուր քաղաքն է , հոս ծնած է Յովհաննէս Արդզէնպէրի տպագրութեան զանոցը :

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են .

Պրունսլիք , Լիպէք , Եէնա , ևայլն :

ԺԲ . ԲՈՐԹՈՒԳԱԼ

176. Բորթուգալի հին ատենը Լուսիտանիա կրաւոր , 712 էն մինչև 715 Մաւրիտանացոյ (Սրաւ

բացուց) ձեռքը մնաց : Ալֆոնս Հենրիկոս՝ Միսսիսսիպի
նից վրայ մեծ յաղթութիւն մը ընելով Բորթուգալի
Թագաւոր հրատարակուեցաւ 1139 ին , բայց 1580 էն
մինչև 1640 Սպանիացի դատաւորաց ձեռքը մնաց , որ
ատեն Յովհաննէս Գ . Թագաւոր եղաւ Բորթուգալի-
ւոյ : Կառավարութիւնը Սահմանադրական միապե-
տութիւն , կրօնքը Հռովմէական :

177. Բորթուգալի սահմանը Հիւսիսէն և արևել-
քէն Սպանիան է , հարաւէն ու արևմուտքէն Ատլան-
տեան օվկիանոսը : Տարածութիւնն է 94,200 քառա-
կուսի քիլոմէթր , բնակիչը 4,000,000 :

Երկիրը լեռնոտ , ջրոտ ու բարեբեր է , բայց քիչ
մշակած : Ալիման բարեխառն ու առողջ : Բերքն է ա-
մէն տեսակ հանք , մանաւանդ ոսկի , արծաթ , եր-
կաթ , սղիինձ , կապար , աղ , մարմարիոն . ստուղնե-
րն են լիմոն , նարինջ , խաող , մետաքսն ալ ազնիւ է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Լիզբոս (225,000 բնակիչ) մայրաքաղաք , Թա-
կոի բերնին վրայ Եւրոպայի մեծ ու գեղեցիկ նաւա-
հանգիստներէն մէկն է , երևելի է Ալքսանդրայի ջը-
րանցքը որ 35 կամարի վրայ շինուած է ձերմակ մար-
մարիոնէ , 1755 ի երկրաշարժէն գրեթէ բոլորովին
կործանեցաւ :

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են Սոյրոյ , Էլչայ ,
Իոյիսկրա , Պրակա , Լայն :

Բորդուգալի Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիր-
ներն են .

1. Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի Տիւ և Կօս քաղաք-
ները , Մաքայ կղզիև ի Չին (626,000 բնակիչ) :

2. Ափրիկէի մէջ՝ Ատրեսև կղզիները , Մաուրա և
Սուրբ Թովմաս կղզիները , Գալարի գլխոյ կղզիները ,
Սենեկամպիոյ արևմտեան կողմը՝ Կկա քաղաքը , ի

տուրը : Լայպնից փիլիսոփան ալ հոս ծնած է : Ուրիշ
երևելի քաղաքներն են :

Յեմնից , Ֆոսայերկ , Պապեն :

ՎԻՐԹԵՄՊԵՐԿ

Վիրտեմպերկ 1806 ին Սահմանադրական թագա-
ւորութիւն եղաւ , իր բնակչացը երկու երրորդը Բողո-
քական է : Պախտոր քաղաքներն են .

Սրիսփարտ (70,000) մայրաքաղաք , Նէգեր գետին
փրայ , տամուքն ու արուեստները շատ ծաղկած են :

Ռիլ (23,000) Քանուրիկ վրայ Պերմանիոյ ամուր
ու անուանի բերդաքաղաքներէն մէկն է :

Էրեելի են նաև Լախպուրկ , Իպիկէն , Հայլ-
պրան , Կայն :

Պերմանական դաշնակցութեանց ուրիշ գլխաւոր
քաղաքներն են .

Համպուրկ (250,000 բնակիչ) ազատ քաղաք , Իլ-
պա գետին վրայ , Պերմանիոյ առաջի վաճառաչահ
քաղաքն է . անուանի է շաքարի գործարանները :

Պրեմա (70,000) ազատ և վաճառաչահ քաղաք
Վիլերի վրայ :

Մակնեցա կամ Մայնց (43,000) , Պերմանիոյ խիտ
ամուր քաղաքն է , հոս ծնած է Յովհաննէս Կուզլէն-
պէրկ տպագրութեան գանդը :

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են .

Պրուկալիք , Լիպէք , Եէնա , Կայն :

ԺԲ . ԲՈՐԹՈՒԳԱԼ

176. Բորթուգալի Հին ատենը Լուսիտանիա կրա-
տէք , 712 Հն մինչև 715 Մաւրիտանացոց (Սրա-

բացւոյ) ձեռքը մնաց : Արժօնս Հենրիկոս՝ Միւսլիմա-
նից վրայ մեծ յաղթութիւն մը բնելով Բորթուգալի
Թագաւոր հրատարակուեցաւ 1139 ին , բայց 1580 էն
մինչև 1640 Սպանիացի դատաւորաց ձեռքը մնաց , որ
ատեն Յովհաննէս Գ . Թագաւոր եղաւ Բորթուգալյ-
ւոյ : Կառավարութիւնը Սահմանադրական միապե-
տութիւն , կրօնքը Հռովմէական :

177. Բորթուգալի սահմանը հիւսիսէն և արևել-
քէն Սպանիան է , հարաւէն ու արևմուտքէն Ատլան-
տեան ովկիանոսը : Տարածութիւնն է 94,200 քառա-
կուսի քիլոմէթր , բնակիչը 4,000,000 :

Երկիրը լեռնոտ , ջրոտ ու բարեբեր է , բայց քիչ
մշակած : Կլիման բարեխառն ու առողջ : Բերքն է ա-
մէն տեսակ հանք , մանաւանդ ոսկի , արծաթ , եր-
կաթ , պղինձ , կապար , աղ , մարմարիոն . պտուղնե-
րըն են լիմոն , նարինջ , խաող , մետաքսն ալ ապնիւ է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Լիզպօսա (225,000 բնակիչ) մայրաքաղաք , Թա-
կոի բերնին վրայ Եւրոպայի մեծ ու գեղեցիկ նաւա-
հանգիստներէն մէկն է , երևելի է Ալքալերարայի ջը-
րանցքը որ 35 կամարի վրայ շինուած է ձերմակ մար-
մարիոնէ , 1755 ի երկրաշարժէն զրեթէ բոլորովին
կործանեցաւ :

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են Օրորոյ , Էլչայ ,
Գոյիսկրա , Պրակա , ևայլն :

Բորդուգալի Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիր-
ներն են .

1. Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի Տիւ և Կօս քաղաք-
ները , Մաքաոյ կղզիէ ի Չին (626,000 բնակիչ) :

2. Ափրիկէի մէջ՝ Ատրեսաև կղզիները , Մատերա և
Մուրր Թովմաս կղզիները , Գալարի գլխոյ կղզիները ,
Սենեկիամպիոյ արևմտեան կողմը՝ Կևոս քաղաքը , ի

Քրեկոյ՝ Յեկորա ու Պենկարա, Մոզանկիք, և ի Մոնոմո-
դարա՝ Չանկեարարին ծովեզերքը այլևայլ տեղումք
(2,770,000 բնակիչ) :

3. Ովկիանիայի մէջ՝ Գիմորի մէկ կտորը (918,000) :

ԺԳ. ՍՊԱՆԻԱ

178. Սպանիան ատենով Հռովմայեցւոց ձեռքն
էր . ու թերորդ դարուն սկիզբները Արարացիք օիրն
ցին մինչև որ 1492 ին Յերսինամոտոս և Իզապել կը-
րանատան աննելով վանեցին զանոնք : Քիչ մը ետքը
Քրիստափոր Բոլումպոս Ղենովացի նաւապետին ձե-
ռամբ Ամերիկան ալ գտնուելով, Սպանիայիք խիստ
մեծցան ու հարուստ թագաւորութիւն մը եղան : Բայց
այս դարու սկիզբները Քուսա և Բորթոքիքո կղզիներէն
զատ միւս Ամերիկայի երկիրները կորուսին : Ի-
րենց ծովային զօրութեան տկարութիւնն ալ չի ներեր
ուրիշ զաղթականութեանց հետ յարաբերութիւններ
ունենալու : Երկրին կառավարութիւնը Սահմանադրա-
կան միապետութիւն է, կրօնքը Հռովմէական . Եւրո-
պիոյ մէջ միայն այս երկիրն է ուր ճարտարութիւնը
քիչ յառաջ գացած է :

179. Սպանիոյ սահմանը հիւսիսէն Վաղղիան է,
արևելքէն ու հարաւէն Միջերկրական ծովը, արեւ-
մուտքէն Բորթուզալը : Տարածութիւնն է 500,000
քիլոմետր քառակուսի, բնակիչը 16,000,000 : Ծովե-
զերքին օղը տաք է, մէջ տեղումները բարեխառն :
Հողը քիչ մշակած է : Ղլխաւոր բերքերն են երկաթ,
անդիկ կապար, սղինձ, ոսկոյ հանքը ատենով առատ
էր, բայց հիմա երեսէ ձգուած է, արծաթի հանք ալ
քիչ ունի : Քիւնին խիստ ազնիւ է . ունի նաև լիմոն,
նարինջ, ձէթ, շաքար, բամպակ, մեղր, մետաքս :
Սնուանի է Անտարտիկա գաւառին ձին, և Քերիկոս

ըստած ոչխարը , որ խիստ բարակ բուրդ ունի .

Սպանիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Մադրիս (776,000 բնակիչ) Մանդանարէի վրայ մայրաքաղաք 1463 էն ի վեր :

Պարչերնա (252,000 բնակիչ) Միջերկրականի վրայ , երկրին ամուր քաղաքն է , նաւահանդիստը խիստ գեղեցիկ :

Սեիլիս (152,000 բնակիչ) , Վալենցիա (145,000) , կրանատա (100,000) Մարիտանացոյ ետրի մայրաքաղաքն էր . կարագիւնէ , թարս՝ այս պզտի նաւահանգիստէն ճամբայ ելաւ Քրիստափոր Գոլումպոս 1492 ին Ամերիկան գտնելու համար :

Սպանիոյ Եւրոպայէն դուրս ունեցած երկիրներն են .

1. Ափրիկէի մէջ՝ Սեոյա , Մեյիկա , Գանարեան կղզիները և կուիէնայի ծոցին մէջ մէկ քանի մանր կղզիներ (290,000 բնակիչ) :

2. Ամերիկայի մէջ՝ Գուպա և Յոքոնիքո կղզիները (1,800,000) :

3. Ովկիանիայի մէջ Փիլիպեան և Մարիա-Սենա կղզիները (2,700,000 բնակիչ) :

ԺԴ. ԻՏԱԼԻԱ

180. Հռովմի հիմնարկութիւնը Քրիստոսէ 753 տարի յառաջ էր , որ ատեն թագաւորներով կը կառավարուէր , անկէ ճիշտ 243 տարի ետքը հասարակապետութիւն եղաւ , որ երթալով մեծցաւ և հին աշխարհին մեծ մասին տիրեց , Քրիստոսէ 30 տարի յառաջ Օգոստոս կործանեց հասարակապետութիւնը և ինքզինք կայսր հրատարակեց , որոյ յաջորդները հասարակապետութեան բոլոր նահանգները մինչև 400

տարի անկորուստ պահեցին . Հինգերորդ դարուն մէջ բարբարոսները Հռովմի կայսրութիւնը բաժնեցին և Իտալիան գրաւեցին առաջ Գոթացիք և ետքը Լոմպարտացիք , 774 ին մեծն Կարոլոս զանոնք նուաճեց , իր մահունէն ետքը Իտալիան զանազան տէրութեանց բաժնուեցաւ , շատ անգամ ալ մեծ մասը Գերմանացւոյ , Գաղղիացւոյ ու Սլաւոնիացւոյ ձեռքն անցաւ : ԺԼ. դարուն վերջերը Գաղղիացիք առին բայց 1814 ին մեծին Նաբոլէոնի անկմանը հետ Իտալիան 9 տէրութեանց բաժնուեցաւ , Թագաւորութիւն Սարտենիոյ , Երկու Սիկիլիա . Լոմպարտիա և Վենետիկ , Թոսքանայի մեծ դքսութիւն , Եկեղեցւոյ տէրութիւն . Բարմայի , Մօսկնայի . Լուքայի և Մասսա-Քարրարայի դքսութիւնք : 1859 ին միայն Վենետիկը Աւստրիոյ ձեռքը մնաց և Լոմպարտիան անցաւ Սարտինիայի Թագաւորութեան , որոյ հետ միացաւ նոյն տարին նաև Բարմա , Մօսկնա , Թոսքանա , Լուքա , և Մասսա Քարարա , Երկու Սիկիլեան և Եկեղեցւոյ տէրութեան մեծ մասը և ըսուեցաւ ամենը միացուց բազաւորարիւն Իտալիոյ . 1866 ին Վենետիկն ալ միացաւ Իտալիոյ :

Արդէն մայրաքաղաք եղած էր 1865 ին Ֆիօրէնցա :

Իտալիան Գաղղիոյ թողուց Սալոյան և Նիսի կոմսութիւնը :

181. Իտալիոյ սահմանը հիւսիսէն Ալպեան լեռներն են , արևելքէն Ադրիական ծոցը , հարաւէն ու արևմուտքէն Միջերկրական ծովը և Գաղղիան : Տարածութիւնն է 296,000 քիլօմետր քառակուսի , բնակիչը 25,000,000 . կրօնքը Հռովմէական : Ալիման տար և ընդհանրապէս առողջ է : Գլխաւոր բերքերն են ալունիւ քար , երկաթ , պղինձ , բամպակ , շաքար , մեղր ձէթ , նարինջ , լիմոն , բրինձ : Անուանի է մետաքսէ

բանուածքը , սոցակին , յախճապակը : Վաճառակա-
նութիւնն ու արուեստները ընդհանրապէս ետ մնայած
են , միայն արձանագործութիւնը , պատկերհանութիւ-
նը , ճարտարապետութիւնը և երած շտութիւնը անուա-
նի եղած է :

Իտալիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Թոսքանայի մեծ գքութեան մէջ , Ֆիորէնցա
(120,000 բնակիչ) Իտալիոյ մայրաքաղաքը . Սրբօհն
Վրայ , մեծագործ և անուանի է մայր եկեղեցին , Ս .
Ղարենտիոսի եկեղեցին , Մետիչիներուն մատուռը ,
Բիզլի սպլատը , հնութեանց և բնական պատմու-
թեանց պահարանը : Հոս ծնած է Տանթէ բանաստեղ-
ծը , և Ամբրիկոս Վեսբուչչի :

Լիվորնոյ (90,000) ամուր քաղաք , Իտալիոյ երե-
ւելի նաւահանգիստներէն մէկն է և արևելքի հետ ու-
նեցած վաճառականութեան կեդրոնը :

Լորքա (25,000 բնակիչ) , հին մայրաքաղաք
ժողոր տէրութեան մը որ 1847 ին Թոսքանայի միացաւ :

Սիենա (30,000) . Բիզա (25,000) Սրբօհն վրայ ,
ատենով ծաղկեալ հասարակապետութիւն էր , համալ-
սարան ունի : Ասոր մայր եկեղեցւոյն զանգակատունը
15 ոտք ծռած է , դերեզմանոցին հողը Հրէաստանէն
բերած են քաղաքացիք 50 նաւով . հոս ծնած է Ղալի-
չոս փիլիսոփան :

Սարտէնիայի մէջ .

Թուրին (204,000) Բօին վրայ Սարտէնիայի հին
մայրաքաղաքը , անուանի է բազմաթիւ տպարանները ,
համալսարանը , ճեմարանը . և Եղիպտոսի հնութեանց
թանգարանը :

Միլան (200,000) գեղեցիկ քաղաք , բրինձի ու
մետաքսի մեծ առուտուր ունի , անուանի է Սուրբ
Սմբրոսիոսի եկեղեցին , ու Սքաչա ըսուած թատրոնը :

Ճէնովա (140,000) ամուր քաղաք , նաւահանգիստը մեծ և բանուկ , ասենով Ճենովացւոց հռչակաւոր հասարակապետութեան մայրաքաղաքն էր : Այս քաղաքիս քովերը ծնած է Քրիստափոր Գոլոմպոս :

Փարմայի և Մօսկնայի հին դքսութեանց մէջ .

Իարսնա (40,000) թատրոնը Եւրոպայի թատրոնաց ամենէն ընդարձակն է , անուանի է Պոսոնեան տարարանը :

Քոստնա (32,000) մեծագործ է դրսին պալատը :

Անուանի է նաև Բիալէնցա (33,000) , Ռեճճիս (18,000) , Քարպարա (7,000) , ասկէց գեղեցիկ սպիտակ մարմարինն կելլէ :

Նարոյի Երկու-Սիկիլիայի մէջ (447,000) Ղտալիոց ամենէն մեծ քաղաքն է , գեղեցիկ նաւահանգիստ և երևելի շէնքեր ունի , համալսարանը և հնութեանց պահարանը անուանի է . ոսկիէ արծաթէ մետաքսէ բանուածքները շատ աղնիւ է , դիրքը , բարեբերութիւնը , օդը շատ զուարճալի է : Ասոր քովերն են Պոնպէա և Հերքուշանոն հին քաղաքները որ Քրիստոսէ 79 տարի ետքը Վեստիլ լեռան մոխիրովը ու լավա յովը ծածկուած էին և 100 տարիէն ի վեր մինչև հիմա կը փորեն ու կը բանան :

Սիկիլիա կղզւոյն մէջ (2,300,000 բնակիչ) : Երեւելի քաղաքներն են .

Բալկան (200,000) , Մեսինա (85,000) մեծ և գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի . Միրակուսա (20,000) հին ու անուանի քաղաք է , կէսէն շատը աւերակ , հոս ծընած է Արքիմետէս եր'րաչափը :

Եկեղեցւոց տէրութեան մէջ (3,000,000) : Երևելի քաղաքներն են .

Հոովո (210,000) հնութեանց ու գեղարուեստից կողմանէ աշխարհիս առաջին քաղաքն է . եզակիան շէն

բեր են Սուրբ Պետրոսի տաճարը , և Վատիկանի պալատն ու դրատունը :

Պորտիա , Սեզոնա , Ֆերուճիա , ասոր մտ է որ Ս. Ն. նիրազ Հռովմայեցոց յաղթեց :

Ֆերրարա , ՉիվիթաՎեքիա Միջերկրականի եզերքը նաւահանգիստ է :

Վենետիկի նահանգը , որ 1866 ին Իտալիոյ միացաւ . ունի երեւելի քաղաք .

Վենետիկ (118,000) երեւելի հասարակապետութեան մը հին մայրաքաղաք , 72 կղզիներու վրայ շինուած : Հոս բացուեցաւ 1836 ին Հայոց Ռաֆայելեան վարժարանը , մանր կղզի մըն է Սուրբ Ղազար Հայոց Միսիթարեանց երեւելի մայրավանքը որ հիմնեց անուանի Միսիթար Արքահայրը 1717 ին :

Վերոնա , Մանդուայ , Բատուայ , և այլն :

Սարտենիա կղզին , որոյ գլխաւոր քաղաքն է , Քաշիարի (35,000) , և ուրիշ կղզիները , որ Իտալիոյ շուրջն են , Իտալիայի միացեալ թագաւորութեան մաս են :

ԺԵ. ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

182. Տաճկաստան ատենով Հռովմայեցոց կայսերութեան մասն էր , Տաճկըները Յունաց վրայ յարձակեցան ժԵ . դարուն մէջ և միշտ յաղթեցին , և դրացի երկիրներ դրաւեցին : Օսմանեան տէրութիւնը 1300 ին սկսաւ Սուլթան Օսմանէն Քէօթահեայի կողմերը , ընդ առեւէն ետքը Պրուսան , Լիտիւնէն ու Կրասսանդնուպոլիսն առնելով տարածուեցաւ մինչև Մաճառիստան ու Գերմանիա : Բայց ժԸ . դարուն մէջ Ռուսերը առին Սև ծովուն հիւսիսի եզերքը գտնուած երկիրները , և ժԹ . դարուն մէջ ալ Յոյները անկախ

տէրութիւն մը կազմեցին Տաճկաստանի Հարաւային կողմը հին Յունաստանի և Արշխպեղազոսի մէկ քանի կղզիներուն մէջ : Մոլտավեան , Վլալաբեան , 1861 ին միացան և ըսուեցաւ իշխանութիւն Ռումանիոյ , նաև Սերվիան ու Մօնթենեկրօ իրենցմէ ընտրուած իշխանայ ներքև կը կառավարուին : Տաճկաստանի կառավարութիւնը բացարձակ միապետական է : Տէրութեան կըրօնքը Մահմետական և ժողովրդեան մեծ մասը Քրիստոնեայ է , արևելեան եկեղեցի : Մահմետականք ընդհանրապէս տղէտ են , մինակ լեզու կը սովորին , զիտութիւն և արուեստ սովորու անիոյթ են : Այսու ամենայնիւ քանի մը տարի կայ որ Տաճկաստան քաղաքականութեան մէջ յառաջ կերթայ :

183. Տաճկաստան երկուքի կը բաժնուի Եւրոպայի Տաճկաստան (Քումէլի) , Ասիոյ Տաճկաստան (Անատօլու) : Եւրոպիոյ Տաճկաստանի սահմանն է հիւսիսէն Ռուսաստան , արևելքէն Սև ծովն ու Ասիան , հարաւէն Արշխպեղազոսն ու Յունաստան , արևմուտքէն Աւստրիա : Տարածութիւնն է 521,200 քիլօմէթր քառակուսի , բնակիչը 15,700,000 : Գլխաւոր լեռներն են Պալքան՝ որոյ ճիւղերն են Տեսիոթ տաղը , Չարտաղը , Տինարեան լեռները . Պինտոս լեռը , Ուղխնրա կամ Լաբա . Պառնասոս և Քիմերեան լեռները : Գլխաւոր գետերն են Դանուբ՝ Սև ծովը կը թափի , Տրին՝ Ադրիական ծովը կը թափի , Մերիճ՝ Արշխպեղազոսը կը վազէ . Մորաւա , Ալուիա , Սերբիթ՝ Դանուբ գետը կը թափին : Երկիրը շատ լեռնոտ է , մանաւանդ հարաւի կողմը . անոր համար սաստիկ ցուրտ կըլլայ : Հողը բարեբեր է , բայց քիչ մշակած , շատ տեսակ հանք ունի , բայց քիչ բանեցուցած : Գլխաւոր բերքն է ցորեն , բրինձ , խառղ , նարինջ , ձկն , բամբակ , մետաքս , քրքում և ծխախոտ : Ար-

Հետոն ու ճարտարութիւնը Հիմա առաջ երթալու վրայ են : Անուանի են մետաքսէ բանուածքները, դիպակը, շալն ու կաշին :

Պլխաւոր քաղաքներն են .

Կոստանդնուպօլիս (1,000,000 բնակիչ) Մայրաքաղաք , Սև և Մարմարա ծովերը միացնող Պոսփոր նեղուցին վրայ , դիրքը եղական , նաւահանգիստը փառաւոր և ընդարձակ , որ 1200 նաւէն աւելի կառնէ . վաճառականութիւնը խիստ բանուէ : Այս քաղաքը՝ իբրև մայրաքաղաք Հռովմայի կայսերութեան՝ Մեծն Կոստանդիանոս Հիմնեց 330 ին Հին Բիւզանդիոնի աւերակացը վրայ . քաղաքիս դրսի տեսքը զարմանալի շքեղութիւն մը ունի , բայց փողոցներուն նեղութեան և շէնքերուն անկանոն կերպով ըլլալուն պատճառաւ ներսէն շատ տղեղ կերևայ :

Շէնքերուն մէջ երևելի են մի քանի մզկիթներ մանաւանդ Այասոփեան որ Յուստիանոս կայսրը շինած է : Անուանի է նաև փողերանոցը , թաղաւորին պալատները նոր բացուած գործարանները ևայլն : Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտը 1453 ին առաւ այս քաղաքը . Բուն քաղաքը , շուրջը 8 քիլօմէթր երկայնութեամբ պարիսպի մը մէջ , բայց շատ ու ընդարձակ արուարձաններ ունի : Այս պարիսպը հիմայ քակելու վրայ են :

Անդրիանուպօլիս կամ Իտիքէ , (130,000 բնակիչ)

Մարիցա գետին վրայ , 1453 էն առաջ տէրութեան մայրաքաղաքն էր . անուանի է Սուլթան Սէլիմին մզկիթը :

Ուրիշ երևելի քաղաքներն են .

Փիլիպէ , Սէշակի , Վարնա , Սիլիստրէ , Ռուսուզ , Վիտիկ , Պոսևա , Սօֆիա , Եանես , Լարիսա , ևայլն :

Տաճկաստանի հարկատու և անոր պաշտպանութեան տակ գտնուող իշխանութիւններն են .

1. Գարատաղ կամ Մօնրէնէկո, որոյ մայրաքաղաքն է Չէղդիկա :

2. Սերվիա, որոյ մայրաքաղաքն է Պեկրատ (32, 000 բնակիչ) :

3. Գանուրեան կամ Ռունուկոյ իշխանութիւնք կամ Ռւան Պուրտան, և Մորտո-Վարաքիա .

Պարրէշ (125,000 բնակիչ) Վարաքիոյ կամ Ռւանի մայրաքաղաքը :

Եւ (54,000 բնակիչ) Մորտալիոյ կամ Պուրտանի մայրաքաղաքը :

Եւրոպիոյ Տաճկաստանի վերարեւել կղզիներն են. Թաշոզ կամ Թասու, Մանորրակէ կամ Սեմէնոյս, Լեմնու կամ Լիմնի՝ որոյ Լարիւրինթոսը անուանի էր. Կրեոէ կամ Քանտիա :

Թանօրոքիւն . Տաճկաստան հիմնոյ վիլայէթներու բաժնուած է, Եւրոպական Տաճկաստանը տասը վիլայէթ է, որ հետեւեալ ցուցակին մէջ աղէկ կը տեսնուի .

Վիլայէթք

Երևելի քաղաքք

1. ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ . (Կ. Պոլիս, Բիզանդիա)	Կ. Պոլիս .
2. ԷՏԻՐՆԷ . (Թրակիա, Չիլիկէ)	Ս. Գրիանուպօլիս .
3. ԹՈՒՆԱ . 1864 ին Հաստատուեցաւ .	} Ռուսնուք .
և կը բաղկանայ Սիլիսթրէի, Նիշի և Վիսինի գաւառներէն :	
4. ԻԻՍԿԻԻՊ . (Արևելեան Անյանիա)	Բրիզըն .
5. ՊՕՍՆԱ .	Սէրայէփօ .
6. ԲՈՒՄԵԼԻ . (Անյանիա, Եպիռոս)	Եանեա .
7. ԶԲՕՏՐԱ . (Իսկիւտար)	Իսկիւտար .
8. ՍԵԼԱՆԻԿ . (Մակեդոնիա, Թեսալիա)	Սելանիկ .
9. ՃԷՉԱՅԻՐԸ ՊԱՆՐԱՍԻՅԱՆ . (Առշիպոլոս)	Տարտանեշ կամ Չանաք քաղէսի .
10. ԿԻՐԻՏ .	Գանատիա .

184. Հին ատենը Յունաստանը գրեթէ իրարու դաշնակից զանազան հասարակապետութեանց բաժնուած էր արուեստներն և գիտութիւնները շատ ծաղկած էր ետքերը Հռովմայեցւոյ իշխանութեան տակ ինկան, բայց երբ Կոստանդիանոս իր աթոռը Կոստանդնուպօլիս փոխադրեց, քիչ քիչ Հռովմայեցւոյ կայսրութիւնը Յունաց ձեռքն անցաւ և ըսուեցան Հռովմ : Ետքը տէրութիւննին Վենետիկեաց ու Օսմանեաց ձեռքն անցաւ : 1830 ին Եւրոպայի տէրութիւններուն պաշտպանութեամբը միապետական նոր թագաւորութիւն ունեցան, 1842 ին Սահմանադրական միապետութեան փոխեցին, մինչև 1863 իրենց թագաւորը՝ Պաւիերայի թագաւորին տղան Օթօնն էր, բայց առ առ վաճառելով հիմա իրենց թագաւոր դրուեցաւ Տանիմարայի թագաւորին տղան : Արօնքը արևելեան եկեղեցի :

185. Յունաստանի սահմանը հիւսիսէն Եւրոպայի Տաճկաստանն է, արևելքէն Արշիպեղազոսը հարաւէն Միջերկրական ծովը, արևմուտքէն Յոնիական ծովը : Տարածութիւնը 52,000 քիլօմետր քառակուսի բնակչւոյ 1,350,000 : Պալաւոր դետերն են Օֆիլ կամ Բոֆիա՝ որ Արկադիոյ ծոցը կը թափի, իրին կամ Երոտա՝ որ Մանեսայի ծոցը կը վազէ, Պալիտա՝ որ Մեթոնի բովը կը թափի : Հողը բարեբեր է և ամէն տեսակ հանք ունի :

Յունաստանի երևելի քաղաքներն են .

Արևեր (50,000 բնակիչ) մայրաքաղաք, հին ատենը արուեստից և գիտութեանց հայրենիքն էր : Հոս ծնած են Սողոն, Միլտիասթէս, Թեմեստոկղէս, Արիստիտէս, Պերիկղէս և ուրիշ շատ երևելի մարդիկ :

Երևելի են Նապոլիս , Թիւս , Կորնոս , Թրիբու-
չնոս , Մերոն , Նաւարիե , և այլն :

Յունաստանի զլիսաւոր կղզիներն են .

Նեկրոսիոնս կամ Էյրի պոզ , Յերս , Նաքոս , Իտ-
րս , և այլն :

Յոնիական կղզիներն ալ 1864 մայիս 21 ին Յու-
նաստանի միացան :

ՏԷՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՍԻՈՅ

186. Սիոյ սահմանը հիւսիսէն Սաուուցեալ ծովն է , արևելքէն Մեծ Ռփկիանոսը , հարաւէն Հնգկայ ծովը , արևմուտքէն Ռւրալ լեռները , Ռւրալ գետը , Կասպից ծովը , Կովկաս լեռները , Սև և Մարմարա ծովերը , Ալշիպեղազոսը , Միջերկրական ծովը , Սիւվեյշի ջրանցքը և Կարմիր ծովը . Ասիան արևե-
լեան երկայնութեան 23° էն մինչև 188° և հիւսիսային լայնութեան 1° էն մինչև 78°ը կը տարածուի : Իր բազմամարդութիւնը 814,000,000 , իր տարածութիւնը 43,000,000 քառակուսի քիլոմէթր է : Աշխարհիս հինգ մասերուն ամենէն մեծն է և հին տասնէն ի վեր ան-
ուանի , որովհետև մարդկային ազգը այս մասին մէջ ստեղծուած և ասիէ ցրուած է ամէն կողմ :

.Ա. ՌՈՒՍԻ ԱՍԻԱ.

187. Ռուսի Ասիան երկու մաս կը բաժնուի , Սի-
պերիս և Կովկասու երկիրներ : Սիպերիոյ բնակիչները շատ անգամ Եւրոպան ու Ասիան կոխեր էին , բայց իրենց երկիրը մինչև 1500 թուականը անձանօթ էր

Եւրոպացոց . անկէ ետքը Ռուսերը տիրեցին , և յանցաւորները հոս արտօրելով շէնցուցին : Կովկասու երկիրներուն մէկ մասը ատենով Պարսկոց ձեռքն էր մէկ մասը Օսմանցոց , մէկ քանի տեղեր ալ ինքնագլուխ էին , մտա տարիներս Ռուսերը ամէնուն ալ տիրեցին :

188. Ռուսի Ասիոց սահմանն է հիւսիսէն Սաուսցեալ ծովը , արևելքէն Պեհլինկայ նեղուցը , հարաւէն Տաճկաստան , Պարսկաստան , և Թուրքաստան , արևմուտքէն Ռերալ լեռները : Տարածութիւնն է 14,000,000 քառակուսի քիլոմէթր և բնակիչը 7,000,000 Ռուս , Հայ , Վրացի , Մկուել , Ապազա , Չերքեզ , Թաթար և այլն : Կրօնքնին քրիստոնէութիւն , մահմետականութիւն և կուսպաշտութիւն : Միպերիան ամբողջ Ասիոց երրորդ մասին չափ է և Եւրոպայէն մեծ է . բայց բնակիչը քիչ , օղը ցուրտ , երկրին մեծ մասը անապատ ու քիչ մշակուած . բերքը արծաթ , երկաթ , մագնիս , պղինձ և ազնիւ քարեր և մանուսանդ ազնիւ մորթեր : Կովկասու երկիրները լեռնոտ ու խիստ բարեբեր են օղը սուղը , բերքը ամէն տեսակ ստուղ և արմտիք :

Միպերիոց գլխաւոր քաղաքներն են .

Թուրքուք (10,000 բնակիչ) , ամուր քաղաք Թուրքի և Իրթիչի գետախառնունքին վրայ , Չինաստանէն և Միպերիայէն Եւրոպա գացող վաճառաց գլխաւոր տեղն է :

Իրքուրսք (23,000 բնակիչ) , Պայքալ լճին քովը ամուր ու վաճառաչահ քաղաք է , չուխայի գործարան ունի :

Ռերիչ երևելի քաղաքներն են .

Գուսք , Եէնխէյսք , Ներշիւսք , և այլն : Կովկասու երկիրներուն քաղաքներն են .

Տփղիս կամ Թիֆլիզ (61,000 բնակիչ), Վրաստանի ետրի մայրաքաղաքն էր, նոր շինուած մասը խիստ գեղեցիկ է, շատ հանքային ջրեր ունի, Կովկասու երկիրներուն կուսակալանիստ քաղաքն է, վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած :

ՄՃխիքա՝ Վրաստանի հին մայրաքաղաքը, Գանձակ կամ Կղիսավէրքոյ՝ հին ատենը Աղուանից թագաւորութեան մայրաքաղաքը, Ախլցիս, Խոթայիս, Կիււրի կամ Աղեքսանդրուկոյցիս և այլն :

Ռէտուղգալէ, Սոխումգալէ, Սևաբա, բանուկ նաւահանդիսաներ են Սև ծովուն վրայ :

Այս տեղուանքը և ներսերը Տաղստանին մէջ կը բնակին Արագս, Զեռքեզ, Լեզիկ, Մեկուել և ուրիշ Կովկասացին ազգեր :

Տաղստանի ուրիշ երևելի տեղուանքն են .

Գարբանդ կամ Գուռն ճորայ, Մոզսոք, Գըզար, Գարքու, և Սիարոքոյ :

ԽԲ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ

189. Դրախտը Հայաստանի մէջ ըլլալուն և Նոյի ստոպանը Մասիս լեռանը վրայ իջնալուն համար ջրհեղեղէն թէ առաջ և թէ ետքը աշխարհիս առաջին ծաղկած տեղը Հայաստանն էր :

Հայաստանի առաջին տիրողը եղաւ ՀԱՅԿ Նահապետը, որ Նոյի թոռանը թոռն էր, և իր անունովը մեր Ազգն ալ ՀԱՅ ըսուեցաւ . բայց օտարազգիք մեզ Արմէնիսն կամ Իրմէնի կանուանեն մեր Արամ նահապետին անունովը :

Հայկայ և իր ցեղին Թագաւորութիւնը, որ ՀԱՅ-ԿԱՅԱՆՆԵՅ ԻՅԻՍՆՈՒԹԻԻՆ կըսուէր, տևեց 2000 տարիէն աւելի, և Քրիստոսէ 328 տարի առաջ վերջաւորուեցաւ :

ցաւ : 179 տարի կէս մը ինքնիշխան և կէս մ'ալ Սե-
 շեկիացոց տակ կը կառավարուէր , ասկէ ետքը սկսաւ
 ԱՐՁԱԿՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ , որ տևեց 380
 տարի և վերջացաւ 430 ին . 885 ին ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ
 ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ հաստատուեցաւ . որ տևեց 160
 տարի , մինչև 1045 : Ասկէ 35 տարի ետքը , այսինքն
 1080 ին սկսաւ ԹՈՒՐԻՆԵԱՆՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԻ-
 Վիկիոյ մէջ և տևեց 295 տարի , մինչև 1375 : Ասկէ
 ետքը Ազգերնիս օտար Ազգաց բռնութենէն ցրուե-
 ցաւ և հիմա Հայաստանի մէկ մասը Ռուսաց , մէկ մա-
 սը Պարսից , և մեծագոյն մաս մ'ալ Օսմանցոց ձեռ-
 քնն է :

190. Հայաստանի սահմանը հիւսիսէն Սև ծովը ու
 Վրաստանն է . արևելքէն Կասպից ծովը ու Պարս-
 կաստանը . հարաւէն Միջազէտը Ատրոց , արևմուտ-
 քէն Փոքր Ասիա և Միջերկրական ծովը :

Հայաստանի տարածութիւնը 385,000 քառակու-
 սի քիլօմէթր է :

Հայկազանց իշխանութեան և Արշակունեաց թա-
 գաւորութեան ատեն Հայաստանը աւելի ընդարձակ և
 բազմամարդ էր , բայց հիմա նոյն բազմամարդութիւնը
 չունի . և բոլոր աշխարհիս մրայ հազիւ թէ 4,000,000
 Հայ կը գտնուի :

Հայաստանի գլխաւոր լեռներն են .

Սյրարատեան լեռները , որոց ամենէն բարձրն է
 Քասիւք որ մեր Ամասիա նահապետին անունովը կոչ-
 աւած է , Տաճկները կրօնն Ախրը տաղ' թերևս Ակոտի
 գիւղին անունէն ստնկելով :

Տօրոս լեռները , որ ըսել է Տուր . Հայաստանի ա-
 րևմտեան հարաւային կողմը :

Կոպրուսց լեռները , որ Կոպրուք գաւառին անու-
 նով կոչուած են , արևելեան հարաւային կողմը :

Մուրիկեան , Պարխար , կարգը և այլն լեռները՝ ա-
րևմտեան հիւսիսային կողմերը :

Սևախաւարու , որ Տօրոսին մէկ ճիւղն է :

Սևա լեռ , որ Յոյները Մարաու կըսեն , Տօրոսին
մէկ մասն է :

Սրբոյն Ֆարադի լեռ կամ Երկորեակ , երկու ճիւղ
բաժնուած ըլլալուն համար , Արաարիոյ հիւսիսակողմն
է , և կըսուի հինա Սըի տալ :

Ռւրիշ լեռներն են , Արու , Արիւժ , Այնս կամ
Պրեկեօյ , Արայի , Բարդոյ : Գեղաւայ , Գրգուռ , Նկր-
շալքայ , Թաղիէ կամ Թանապիլան , Արագած , Արգէսու ,
(Իրիսաւ) , Մուկաւէտ , (Քէօտէ տաղը) , Վարագ և այլն
լեռները :

Հայաստանի գլխաւոր գետերն են .

Եփրատ , տաճկերէն Մարատ , որ երկու ճիւղ
բաժնուած է , մէկը կը բղխի Աարնոյ լեռներէն և Տաճ-
կերէն կըսուի Գարա առ . մէկայլը Ծաղիկոյ լեռներէն ,
որ կըսուի Արամանի , և այս է բուն Մարատ առջու .
այս երկու ճիւղերը իրարու հետ միանալով Եփրատու-
ցիք , Միլագետք աշխարհներէն և Ատրեստանէն անց-
նելով , Պաղտատէն վար Խուռնա քաղքին քով Թաղ
կամ Տիգրիս գետոյն կը միանայ և երկուքը ի միասին
մէկ գետ կը ձևանայ և կըսուի Թաղ-Իւր-Արայ , և
Պասրա քաղքին քով այլ և այլ բերաններով Պարսից
ծոցը կը թափի :

Տիգրիս կամ Ակզար , տաճկերէն , Թար , այս ալ
երկու մեծ ճիւղերէ կը բաղկանայ :

Երասի կամ Արաս որ կը բղխի Աարնոյ լեռներէն
և մէջը շատ վտակներ տանելով կը միանայ կար գե-
տոյն հետ և կը թափի Աասպից ծովը : Ընթացքը
սաստիկ է և ջուրը անուշ , մէջը մեծ ձկեր կան և վը-
րան կամուրջներ շինուած են որոյ մէկն է Զօրան քէօփ-

րիսի՝ Հասան Ղալա քաղերին մէջ: Այս գետը Աստուածաշունչին մէջ Գեհնոն ըսուած է:

Ճարսիս, տաճկերէն Զորուց սալու, Բարերթի մօտ Սպերու լեռներէն կը բղխի և կը թափի Սև ծովը: Այս գետը Աստուածաշունչին մէջ Փիսալն ըսուած է:

Սսոնք Աստուածաշունչին մէջ յիշուած Գրախուտէն բղխող 4 գետերն են:

Կար գետ, տաճկերէն Քիար, որոյ մէկ ճիւղը կը բղխի Կարնոյ և Տայոց մէջի լեռներէն, միւրը Փառասան լճէն Ախալքեղերին մօտ:

Արսար գետ, Պարսար լեռներէն կը բղխի և կը թափի Սև ծովը:

Ալիս գետ, տաճկերէն Գրղըր ըրնագ. Սերաստիոյ քովէն անցնելով կը թափի Սև ծովը:

Իրիս գետ, տաճկերէն Ելչիլ ըրնագ, որ կըսուի նաև Թօքար սալու, Ամասիս սալու երկու մեծ վտակներէ կը միանայ. մէկը կըսուի Լիզոս կամ Գայլ գետ և միւրը Իրիս:

Առևտ, Թոխ, Մարևտ գետերը կը թափին Բզնունեաց ծովը:

Հայաստանի գլխաւոր գետակները և վտակներն են. Գայլ, Մանանաղի, Մեղոս (Քարասու) Եփրատ գետը կը թափին:

Ազատ, Ախտրևան, Կարսիք, Հրազդան, Մեճամօր, Մուրց, Ռան, Արտան, Քասաղ, կը թափին Երասի գետը:

Արտանոյ գետակը կը թափի Կուր գետը:

Զառգետ կամ Զապ կը թափի Տիգրիս գետը:

Հայաստանի գլխաւոր լիճերն են.

Բզնունեաց ժով, որ կըսուի նաև Վանայ ժով կամ շիճ, Արտանեաց ժով, ժով Վասպուրականի, ժով Տասպոյ և այլն. այս լիճը չորս կողի ունի իր մէջը, Ար-

քանար , Առտէր , Կտուց , Լիւն ,

Գեղանայ կամ Սեւանայ խոյ , որուն մէջ Սեւան կըղ-
գիւն կայ և ջուրը անուշ է :

Կասրառան կամ Արմէայ լիճ , մէջը կղզի մը ունի
թերս :

Թոյլ Գայրատոյ , մէջէն կելնէ Պաղրգ չայ ըսուած
գետը :

Թոյլ Կարեոյ , Կարին քաղքին մօտ , ուր շատ ճրկ-
ներ և թռչուններ կըլլան :

Փարս լիճ , իր մէջ ունի կղզի մը Փարս :

Թոյլակ հիւսիսոյ կամ Փառախան (Չրարը) Այրա-
րատ նահանգին Հիւսիսային կողմերը , ասիկէ վտակ մը
կելնէ և կը թափի Կուր գետը :

Խարքերու խոյր . Արդեոյ խոյակ , և այլն :

191. Հայաստանի օդը շատ առողջարար է , ա-
մառը զուարճալի և ձմեռը սաստիկ ցուրտ է , բնակիչ-
ները առողջ կազմուածք ունին և առողջ ու զորաւոր են :

Հայաստան բարեբեր դաշտեր ու հովիտներ շատ
ունենալով ընդհանրապէս իր հողը բերրի և սարարտ է :

Հայաստանի բերքն է գրեթէ ամէն տեսակ սր-
տուղ , արմուիք , կենդանիներ , հանք : Պտուղներուն
մէջ խառողը ազնիւ է և շատ տեսակներ ունի , անուա-
նի է ծիրանը , որոյ նման տրիշ տեղ չի գտնուիր ,
գեղձը , սպորը , տանձ , խնձոր , սերկելիլ , թութ ,
կոյղ , շաղանակ , կաղին , նուռ , թուզ , ձմերուկ ,
նիս , վարունկ և այլն : Յորենը առատ է , ունի նաև
հաճար , գարի , սիսեռն , սլոն , բակլայ , բրինձ , և
այլն : Հոս նաև յառաջ կուգայ մեղր , գաղպէ , խա-
ջընդեղ , վուշ , կանեփ , բամբակ , բուրդ , ազնիւ
բանջարեղէնք , ու տեսակ տեսակ ազնիւ և գոյնզգոյն
ծաղիկներ : Ընտանի կենդանեաց մէջ անուանի է ար-
ջառ , այծ , ոչխար , որոյ դմակը մինչև 12 կամ 15

Հօխայ կը կշուէ՝ նաև անուանի է ձին : Չորին , և այլն :
Ոսկիի , արծաթի , պղնձի , երկաթի , և ուրիշ տեսակ
տեսակ հանգեր ալ ունի :

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

192. Հին Հայաստանը գլխաւորապէս երկու մաս
կը բաժնուէր , Մեծ Հայք և Փոքր Հայք . ասոնց վրայ
կաւելնան նաև ետքէն Հայաստանի միացած նահանգ-
ները , որոնք շատ ժամանակ Հայոց Թագաւորութեան
երկիր եղած են :

Ա. ՄԵԾ ՀԱՅԲ

193. Մեծ Հայք 15 նահանգներու և 190 գաւառ-
ներու կը բաժնուէր , այսինքն .

1. Բարձր Հայք , որ ունի 9 ը գաւառ՝ Գարսնադի,
Սոխոս , Մեծուր , Եկեղիք , Մանանադի , Գերջան , Սպեր,
Թատգունք , Կարին :

2. Զորորոր Հայք , ունի 8 ը գաւառ՝ Խորձեան ,
Հարունաք , Պաղնատուն , Բարահովիտ , Թոփք , Հան-
ձիք , Գորէք , Գէգիք :

3. Արձնիք , որ ունի 10 գաւառ՝ Արզն , Նշիրկերտ,
Քեղ , Կերիկ , Տառիկ , Ազնուաձոր , Խերնէքք , Գղեղ ,
Սալեղ ձոր , Սասուն :

4. Տարուրերան , որ ունի 16 գաւառ՝ Խոյր , Աս-
պակունիք , Տարօն , Աշնունիք , Մարդադի , Գամաւարք ,
Տուարաճաւարադի , Գալատ , Հարք , Վարաժնունիք ,
Բզնունիք , Երիվարք , Աղիովիտ , Այսահունիք , Կորի ,
Խոռխոռունիք :

5. Մոկք , որ ունի 9 ը գաւառ՝ Իշայր , միւս Իշայր,
Իշոց գաւառ , Առունկից ձոր , Միշայ , Առանձնակ Մոկք ,

Արքայից գաւառ , Արգաստովիտ , Զերմածոր :

6. Կարճացք , որ ունի 11 գաւառ՝ Կորդաք , Վերին Կորդրիք , Միջին Կորդրիք , Ներքին Կորդրիք , Այտուանք , Այգաւք , Մարդանք , Արսիրանք , Կարաքունիք , Ճահուկ , Փոքր Աղրակ :

7. Պարսկահայք , որ ունի 9 ք գաւառ՝ Այլի կամ Կորիճան , Մարի , Թրարի , Ացուերս , Բունայ , Տանրերս , Զարեհաւան , Զարեանդներ , Հեր :

8. Վասպուրական , որ ունի 36 գաւառ՝ Արտունիք , Տար , Բողանիք , Արճիշանովիտ , Աղովիտ , Կաղանովիտ , Արերանի , Գառնի , Բուժունիք , Առնոյտն , Անձնացիք , Մարդաստան , Արտաղ , Ակէ , Աղրակ մեծ , Արձախաձոր , Թոռնաւան , Ճուշոտա , Կրճունիք , Պալունիք , Գուհան , Աղուանդոտ , Պատապարունիք , Արտաշէսան , Արտաւանեան , Բարան , Գարիբան , Գաղրիկան , Տանկրիայն , Վարաժնունիք , Գողրն , Նախճաւան , Մարանդ :

9. Միւնիք կամ Միսական , որ ունի 12 գաւառ՝ Երեւան , Ճահուկ , Վայոց ձոր , Գեղարքունի , Սոտք , Աղանէճք , Թղուկք , Հարանդ , Բաղք , Զորք , Արեւիք , Կուսական :

10. Արցախ , որ ունի 12 գաւառ՝ Միսնարանդ , Վակունիք , Բնիձոր , Մեճկուանք , Մեճիրանք , Հարճանք , Մոխանք , Պիանք , Պարճիանք , Միսականք , Քուստիխանկն , Կողր :

11. Փայտախարան , որ ունի 12 գաւառ՝ Հրաքոտայերոժ , Վարդանակերտ , Եօրեփորական քաղիք , Բոտիքաղա , Բագահոտա , Առուայիժան , Հանի , Արշի , Բագաւան , Սպանդարանկերոժ , Արնդրայերոժ , Ալուան :

12. Աւոխ , որ ունի 8 գաւառ՝ Արանոտա , Տոխ , Բոտապաղան , Աղուէ , Տուչքատակ , Գարգնան , Յիկաղէն , Աւոխ առանձնակ :

13. Գուգարք, որ ունի 9 ը դաւառ՝ Զարսիտր, Թարսիտր, Կողրսիտր, Տաշիր, Թունդք, Կանդարք, Արտանան, Զաւադք, Կղարքք :

14. Տայք, որ ունի 9 ը դաւառ՝ Կող, Բերդաբայտր, Պարտիզաբայտր, Ճակատք կամ՝ Ճակք, Բախա, Արաղէ, Ազորդ, Կախոր, Ասեւաբայտր :

15. Այրարատ, որ ունի 20 դաւառ՝ Բաւեան, Գարեղեանք, Արեղեանք, Վանեւանք, Արարատեանք, Բազրեւանդ, Թաղիտան, Յիրակ, Վանանդ, Արագածտան, Ճակատք, Մասեւադան, Կողմիտ, Արցք, Նիգ, Կուտայք, Մազադ, Վարաժեւանք, Ատան, Գուխն :

194. Բարձր Հայոց Բարսեւադի դաւառին մէջն է Սեւան լեռը, և Մանեայ այրը ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վախճանեցաւ :

Եկեղեաց դաւառին մէջն է Երզնկայ քաղաքը, ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ շարձարեցաւ :

Սյեռ դաւառին գլխաւոր քաղաքներէն մէկն է Բարկրդ քաղաքը :

Զորորդ Հայոց Բարսեւադի դաւառին մէջն է Բաշու քաղաքը, և Կանձէք դաւառին մէջն է Խարկերդ ամրոցը, ճապաղ շուր բերդը, Հարաւ քաղաքը և Իկիւ ամրոցը :

Նոյն նահանգին ամենէն մեծ դաւառն է Թախք, որուն գլխաւոր տեղերն են Սարախրուաց քաղաք կամ Նիրիկերտ, Խոզան գիւղաքաղաքը և Զնկաձագ քաղաքը :

Աղձնեաց նահանգին երեւիլի քաղաքն է, Տիգրասեւանք՝ Սատան դաւառին մօտ, որ Տիգրան Ա. չինեց Տիգրիս գետին եզերքը Քրիստոսէ գրեթէ 560 տարի առաջ :

Տարսեւանքի Տարսն դաւառին գլխաւոր քաղաքն է, Մոշ, որոյ մօտ եղած Ս. Կարապետի վանքը երևելի է, որուն առաջ Գլակայ վանք կրտուէր. այս վանք

րին հիմը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ դրաւ , և տասն երկու գեղ անոր կալուած թողուց , որոց միայն եօթնին մէջ 14,370 տուն կար :

Հարք գաւառին գլխաւոր քաղաքն է , Մանաւազակերտ , Հայկաջէն՝ որ մեր Հայկ նախահօրը առաջին շինած տեղն է :

Բզնունիք գաւառը Վանայ ծովուն քով կիցնայ , և անոր համար Բզնունեաց ծով ալ կըսուի , այս գաւառին մէջ է Բարջ , որ վաճառաշահ քաղաք մ'է :

Կորճայք նահանգին Կորդուք գաւառը գինեւէտութեան բարեբեր երկիր մ'էր և բնակիչներն ալ շատ զօրաւոր . կը կարծուի որ ասոր ժողովուրդը Մարաց հետ խառնուելով նոր ազգ մը կազմած են և իրենց անունն ալ գաւառին անունովը Քուրդ ըսուած է :

Կորդիք գաւառին մէջն էր Սաղանա քաղաքը , որ հիմայ Սարմատս կըսեն , Արմեայ լճին քով : Նոյն լճին քով շինուած է Արմեայ քաղաքը :

Պարսկահայոց Հեր գաւառին գլխաւոր մէկ քաղաքն է Խոյը :

Հայաստանի ամենէն մեծ նահանգն է Վասպուրականք , որ ունէր 4400 գիւղ և 72 բերդ և իր մէջ 900 վանք կը համրուէր , ասոր երևելի գաւառներն են .

Սըտունիք գաւառը՝ որ Վանայ ծովուն մօտ կիցնայ , և իր գլխաւոր քաղաքներն են Մանազկերտ , Սուտան և այլն . հոս է նաև Նարեկայ վանքը :

Տոսք գաւառը Բզնունեաց ծովուն արևելեան կողմին է , ասոր մէջ երևելի է Վան քաղաքը , որ առաջ Քամիրանակերտ կըսուէր , Ստրեստանեայց Շամիրամ Թագուհին շինած ըլլալուն համար :

Այս գաւառիս մէջն է , Վարագ լեռը և նաև Սըրանար կղզին , որ Վանայ ծովուն մէջն է , և տասնութ բարդ գարէն ի վեր մեր կաթողիկոսաց մէկը հոս կը նստի :

Արտագ կամ Յաւարչան գաւառը Արարատ լեռանց արեւելեան հարաւային կողմը կկենայ, ասոր մէկ գլխաւոր գիւղն է Աւարայր:

Գոյրն գաւառը Երասխ գետին քովն է, շատ գինի ունի, հաս է Զուրա քաղաքը, որ հիմա հին Զուրա կըսուի:

Եսիւնուան՝ որ Երասխ գետին հիւսիսակողմը Մասիս լեռանը մօտ կկենայ, իր համանուն քաղաքը երեւելի է, Նոյ նահապետը տաւանէն ելնելէն ետքը հորնակելուն համար:

Տայք նահանգին երեւելի տեղերն են.

Արահեղ գիւղ՝ ուրկէց էր Գիւտ Աթոռիկոսը, Թոռարս Անտիկ բերդը՝ Ճորոխ գետին վրայ շինուած, Ուխտիք կամ Սրի բերդաքաղաքը, Մանուան աւանը՝ որ հիմայ Նախնան կըսուի, Խիսանաց գիւղը՝ որոյ մօտ է Սաւցիս, որ վրացերէն երեք բերդ ըսել է, Տայոց մաս կերեւայ Ախոյիս քաղաքը, որ վրացերէն նոր բերդ ըսել է:

Արարատ նահանգը միւս նահանգներուն մէջ տեղը կենալուն համար Միջնախարհ կըսուի, ասոր գլխաւոր քաղաքներն են.

Բասնան գաւառին մէջ, Վարարչուան Մուրց գետին Երասխին հետ խառնուելու տեղը շինուած էր, հիմայ աւերակ է, և քովը պզտիկ գիւղ մը կայ Քէօրիս քեօրիս ըսուած:

Ղանդուպոյիս կամ Յուստիանուպոյիս՝ որ կերեւայ թէ հիմակուան Հասանդարս ըսուած քաղաքին տեղն է: Այս քաղաքիս մօտ է Երասխ գետոյն վրայ շինուած և զի կամարով կամուրջը Զօսրան քէօրիսիսիս ըսուած, որուն հիմը կըսեն թէ Հայ հովիւ մը ձգած է:

Արշարունիք կամ Երասխաւոր գաւառին մէջ Երասխաւոր՝ որ հիմայ աւերակ է և կըսուի Գարս գաղէ:

Երուսաղեմի կամ Մարտի, Բագարան, Արտա-
գերս ղերդ, Կաղզուան քաղաք, և այլն :

Բագրևանդ գաւառին մէջ Վաղարշակերտ բերդաքա-
ղաքը, որ հիմայ կըսուի Արաշկերտ :

Բագրուան մեծ աւանը, որ Նայատ լեռանը վրայ
շինուած էր, և որուն ոտքէն կանցնէր Եփրատ գետը :
Զարեհաւան, Վանակերտ, և այլն : Թաղկուան գաւա-
ռը հիմայ Տիատիկ կամ Նանիէ կըսուի ,

Յիրակ գաւառին մէջ, որ շատ բարեբեր է :

Անի՝ հռչակաւոր քաղաք, միլիօնէն աւելի բնա-
կիւն ունէր, մէջը 1001 եկեղեցի կար, հիմայ աւերակ
է, և իր աւերակները յայտնի կը ցըցնեն թէ աշխար-
հիս երևելի քաղաքներէն մէկն եղած է :

Վանակ գաւառին մէջ, Կարս քաղաքը, որ 960ին
ստոր բնակիչները փոքր թագաւորութիւն մը ունեցան,
որ կըսուէր Թագաւորութիւն կարաց :

Արագածուան գաւառը՝ Արագած լեռան ստորոտն
է, ստոր մէջ անուանի է Պրական գիւղը Վաղարշապա-
տի մօտ, ուր թաղուած է Սուրբն Մեսրոպ կամ Մաշ-
տոյ . Փարպի գիւղը, սակէ է Ղազար սլատմիչը :

Մասնացոտն գաւառին մէջ երևելի է Արտի գիւղը,
որ Նոյ նահապետ նախ սյգի տնկեց : Այս գիւղը
1840ին Մասիս լեռան հրաբուխին բռնկելովը, անկէ
եղած քարերուն և մոխիրներու տակ ծածկուեցաւ մէ-
ջի բնակիչներովը :

Կոզմիտ գաւառին մէջ, երևելի է Բագարան գեղը,
Արշակաւան, Կարոյնք անառիկ բերդը, որ հիմայ կըս-
ուի Պայեղիտ :

Վաղարշապատ քաղաքն ալ Այրարատ նահանգին
մէջն է, որ Հայաստանի երևելի թագաւորանիստ քա-
ղաքներէն մէկն էր : Առջի անգամ Արտիակը կըսուէր,
բայց ետքը Վաղարշ թագաւորը սլարստով սլատելուն

համար Աղաբաբալաթ ըսուած է : Այս քաղաքս Հիմայ դիւղի նման է , և ասոր մէջն է Էջմիածնայ վանքը , որուն եկեղեցիին տեղը յայտնուեցաւ տեսիլքով մեր Ս . Գրիգոր Լուսաւորչին : Այս վանքը ամենայն Հայոց Կաթողիկոսարանն է , ուր կը նստին մեր Սբբաբաբան Կաթողիկոսները , որ է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի յաջորդութիւնը :

Բ. ՓՈՒՔՐ ՀԱՅՐ

195. Փոքր Հայր երեք մաս կը բաժնուի , Առաջին Հայր , Երկրորդ Հայր , Երրորդ Հայր :

Առաջին Հայոց զվսաւոր քաղաքներ են .

Կեսարիա՝ Քրիստոսէ 2000 տարի յառաջ մեր Արամ՝ նահապետին Մշակ կուսակալը շինած է Արգէտու լեռին ստորաւը , որ իր անունովը առաջները Մածար կըսուէր : Ատեն անցնելէն ետքը Մեծին Միհրդատայ որդին փոքր Միհրդատ Քրիստոսէ 40 տարի առաջ այս քաղաքը ընդարձակեց , մեծցուց և պարսպով շրջապատեց և ի պատիւ Յուլիոս կայսեր , անունը կեսարիա դրաւ :

Եւրոկիա՝ Իրիս գետոյն մօտ , որոյ վրայ Հինգ կամարով քարաշէն կամուրջ մը կայ քաղըին զիմայը :

Առաջին Հայոց ուրիշ երեւելի քաղաքներն են .

Նագիանդ , Նիոկեսարիա , Նիկոպոլիս , Նիսաս կամ Նիսաս , Կոնստան , Թամկարա , Զեդա , ևայլն :

Երկրորդ Հայոց զվսաւոր քաղաքներն են .

Սերաստիա՝ Սլիս գետին քով շինուած . Լատիսա , Աւարա , Տիրիսիէ , կամ Տիրրիսիէ , Տարսևտա , Ակե , Զինարա , Սրաքիւր , Սրօրակ , Աղշար՝ որ է Աղշար դաշտին մէջ :

Երրորդ Հայոց զվսաւոր քաղաքներն են ,

Մէլիտիէն՝ տաճկերէն Մարտիրոս , Սանուատիս , Քլե-
տուն , Բարձր ըրոր , Հրակիմանուր , Բրայան , Բլիկի :
Զահան գաւառը Երրորդ Հայոց հարաւային կող-
մը կիցնայ , ուրկէց կը բղխի Գիւռամնոս կամ Նահուն
տաճկերէն ձիւհան գետը , որ Ալիլիկիայէն անցնելով կը
Թափի Միջերկրական ծովը :

Գ. ԵՏՔԷՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԻՍՅԱԾ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ

196. Ա. Ատրպատական , որոյ երևելի քաղաքնե-
րն են .

Գարէժ , Արտաիլ , Մարտրոս , Իևատ , Իրճագ ,
և Գատիկ գաւառք :

Բ. Վրասնք . գլխաւոր քաղաքները ,
Կարթունք՝ Ասապից ծովուն մօտ որոյ ըսուած է
նաև Գոռն կամ Պահակ ճորայ կամ Հոնա , Պարս-
կերէն՝ Տէրպէտ , Յանսիսի , Յիրուան :

Գ. Վրաստան . գլխաւոր քաղաքները .
Մըժիխրա , Տիխիս կամ Թիֆլիզ , Կորի , Թեղաւ ,
և այլն :

Դ. Խաղտիք . գլխաւոր քաղաքները .
Տանրուր հիմայ կըսուի Հաւէէն , Պարուճ , Խօխա ,
ՊՅ :

Եգերք կամ Կողքիացիք որ չորս գաւառ ունի
Միւռնիսս կամ Մեկոնէ , Եգոնիկա , Գաղիս կամ Լագր ,
Ճանիկա , գլխաւոր քաղաքները՝ Դիոսկորիսս ետքերը
Սևաստուպոլիս ըսուեցաւ և հիմա Խարուրիս կըսուի ,
Արքէնուպոլիս , Պետրէ :

Ե. Պստոս . գլխաւոր քաղաքները .
Տրասիզոն , Կիւմիշլասնէ , Պողմոնիոն հիմա կըս-
ուի Փարսս , Վմասիս , Թէմիսկիւրս հիմայ կըսուի
Թերսէ , Նիքասր , Սևաստուպոլիս կամ Թերնաշա , Կե-

նասն , Սիևոյ , Ամիսու կամ Սարսն , Տրսպոյիս ,
Թիզէ :

Զ . Միշագետք Հայոց . որոյ երևելի քաղաքներն
են .

Մճրին , Եդէսիս , Խստսն , Բիրդա՝ տաճկերէն
Պիրիճիկ , Մերտին , Զարբա-Պզիրա՝ հիմայ կըսուի ճե-
զիրէ , Ռարբա , Լայլն :

Է . Եփրատացիք . գլխաւոր քաղաքները .

Գերսանիկ կամ Մարաշ , Աերափի հին ատենը կըս-
ուէր Անտիոք առ Տորուսիս , Կարիսա , Կորիս , Թըր-
պաշար այսինքն Բյուր աւետեաց՝ Հռովկրայի մօտ , Պե-
պու բերդը , Զեզմա , Հռովկրայ :

Ը . Կիլիկիս . գլխաւոր քաղաքները .

Տարսն , Անուարգա , Սիս՝ մեր Այաթողիկոսայ
մէկն ալ հոս կը նստի , Խստս՝ որոյ մօտ շինուեցան վեր-
ջերը Այսա և Բայսա , Ատանս , Մամետիս՝ հիմայ
կըսուի Միս , Մշուս ասոր մօտ է Թագաւոյաշէն տւանը ,
Հարգան՝ հիմայ կըսուի Հաճին , Կոտանագոյ գեղ , Վան-
կայ բերդ , Լամիրսն բերդ , Լայլն :

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

197. Հայաստան հիմա երեք տէրութեանց ձեռքը
ըլլալով երեք մաս կը բաժնուի Պանսևսն Հայաստան ,
Ռուսի Հայաստան , Պարսից Հայաստան :

Ա. ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

198. Օսմանեան Հայաստանին մէջ կիյնայ Մեծ
Հայոց Բարձր Հայք , Զորորդ Հայք , Աղճնիք . Կորդաք ,
Մսիք , Տուրուբերան և Վասպուրահանի ու Այրարա-
սայ արևմտեան կողմը Գուգարք և Տայք նահանգները ,

Միշագետք և կիկիկիս : և ուրիշ մասերը : Հիմայ Տաճ-
կի տէրաթիւնը զանազան նահանգներու կամ միշայեր-
ներու բաժնած է :

Մեծ Հայոց մէջ 6 նահանգ կամ փաշապք կայ .

Ա. Իրգրամի նահանգ , որոյ գլխաւոր քաղաքնե-
րն են .

Կարին կամ Իրգիտում , Սյեր կամ Իսիիր , Բա-
րերդ կամ Պայպուրտ , Երզնկա , Կանախ կամ Քինան'
որ հին ասունը նաև Անի կըսուէր , Կեդի , Բասնե դա-
ւառ' որուն գլխաւոր քաղաքն է Հասնե Ղարս , Քիօփ-
րի քեօյի կամ Վարարշաւան , Խորասան , Տաճիկ դա-
ւառ :

Բ. Չըրտր , որոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Արտանուշ , Արդուին , Արտանան , Օլլի' հին անու-
նը Ռիստիք , Կատինան հին անունը Մամրտան , Բեր-
դագրակ , Խոտըրշուր :

Գ. Կարս . գլխաւոր քաղաքներն են .

Կարս , Կաղզուան , Անի , Լայլն . Անուոյ Հարաւա-
յին կողմը կիցնայ Մրեն ու Բագարան քաղաքներուն ա-
ւերակները որ հիմայ կըսուին Ղարսպաղ ու Բագրան :

Դ. Պայեգիս . գլխաւոր քաղաքները .

Պայեգիս , հին անունը Գարոյեք , Տիատին այս
քաղաքիս մօտ է Արս տաղը կամ Մարիպց ըն , Թօփ-
րազ գաղե կամ Վարարշակերս որոյ մօտ է Քիօս տաղը
կամ Մուհաւէտ ընդ , Խամար :

Ե. Վան . գլխաւոր լեռներն են .

Ներսիսիայ ըն , Գրգու ըն , Միխան ըն , Վարազ'
որոյ վրայ 12 եկեղեցի կայ և աւագ Ս . Աշանի վան-
քը , Կարաակող ըն կամ Բեճանգիսար . գլխաւոր գե-
տերն են՝ Տիգրիս , և Վանայ ծովը թափող գետակ-
ները ինչպէս Անգո , Մարմու կամ Խօշապ և այլն : Այս
ծովակին մէջ չորս կղզի կայ , Արրանար' որ տասնե-

բորդ դարէն ի վեր մեր Աթոռիկոսաց մէկը հոս կը նստի , ասոր մէջ անուանի է Սօրբ Խաչի փառաւոր վանքը զոր Գաղիկ Արծրունի թագաւորը շինեց , Արճէր կղզին Նարեկաց զիւզին ղինացը կկնաց և հիմաց անբնակ է . կտուց՝ ասոր մէջ է Ս . կարապետի վանքը , Լիւճ՝ որ ամենէն մեծ կղզին է և իր մէջ ունի Ս . Դեորդաց վանքը :

Գլխաւոր քաղաքները .

Վան , Խօջայ , Ապագա , Ոստան , Բերկրի , Արճէ , Արճիկ , Խոյար , Բաղնէ կամ Պիրլիզ , ասոր մօտ են Գրգուս լեռները , ճուղակնիկ , Մակ , Սաւան , Մուշ , Մեղացիերս :

Զ . Տիարպէքի . գլխաւոր քաղաքները .

Ամիր կամ Տիարպէքի կամ Տիգրանակերտ , Միւֆարդիկ հին անունը Նիբիկերտ կամ Մարտիրոսաց քաղաք , Ան , Բարս , Խարբերդ կամ Քարփոք , Կապան , Արզնի , Մեճիկերտ , Պաղին , Խզու :

Փոքր Հայոց մէջ 5 գլխաւոր նահանգ կամ փաշայորիան կայ , Արճազ , Գայսերի , Նիզոն , Մարաթիա , Թարան գարահիսար : Գլխաւոր քաղաքները՝ Արճազ կամ Ակրատիա , Թոգար կամ Եդրիսիա , Զիշ , Նիկսար , Թապին Գարս հիսար կամ Նիկոսոյիս Ախար-Սվա , Տիւրիկ , Տերնոն , Կիւրիան , Արարկեր , Ան , Պիրիճիկ , Հումկրս , Մարաթիա կամ Մեխոսինէ , Սանաստ , Հրսնիմանուոր , Պեննակի , Գայսերի կամ Կետարիա կամ Մաճար :

Միւրագետաց կամ Էրճէղիլի մէջ գլխաւոր քաղաք Ուրֆու կամ Երեսիա , Ռարբա , Մերոսիկ Մճրիկ կամ Նիսիայիկ , ճեղիլ :

Կիլիկիոյ քաղաքները , Ատանա՝ Սեհուն գետակին քով , Սիա՝ մեր Աթոռիկոսաց մէկն ալ հոս կը նստի . Անարգարս , Միսա՝ մէջէն ճիւղակ գետը կանցնի , Թեր-

սիս կամ Տարսու՛ն Կիւղեոս կամ Գարսաւո գետոյն բե-
րանին մօտ , որուն նաւահանգիստն է Մերսին գիւղը ,
Նեկրուտ Գաղէ կամ Լաւիրոն ընդդէմ , Այսս կամ
Բայսս , Պէշրան կամ Պէլիկէ , Մարաշ կամ Գերուս-
նիկ , Արսափ , Զկըրուն , Արնի գեղ , որ Զէյթունէն 6
ժամ հեռու է , Փոնուզ Աւան :

Բ. ՌՈՒՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

199. Ռուսի Հայաստանը կը պարունակէ իր մէջ
Հին Հայաստանի մեծ Հայոց Միւնիք , Արցախ , Ռասի,
Փայտակարան նահանգները , Այրարատ և Գուգարք
նահանգներուն մէկ մասը , Երևան , Նախչևան : Ռու-
սի տէրութիւնը հիմա հետևեալ նահանգներուն բաժ-
նած է :

Ա. Թիֆլիզ , որոյ հետ են Ախալցխա , Ախալքա-
լէք , Գևուսիկ , Լոռի :

Բ. Գանձակ և Գարսապաղ , որոյ գլխաւոր տեղ-
ւանքն են , Գանձակ կամ Կեկեղէ կամ Եղիսարերու-
պօլիս , Թուշ , Յամքոր , Կիւրխա , Լայլն :

Գ. Երևան , գլխաւոր քաղաք՝ Երևան , Կիւմրի
կամ Ռոյէքսանդրուպօլիս , Մարտարապատ , Լայլն :

Դ. Եղնիսիկ , տանկերէն իւր Քիչիսէ Վաղար-
շապատ քաղաքին բաժն է , հոս կը նստի մեր Սրբազան
Վաթոյղիկոսը , ասոր մօտ է Օշական գիւղը :

Ե. Նախչևան , գլխաւոր տեղւոանքը , Նախչա-
վան , Զանուկ , հին Զուղա , Լայլն :

Գ. ՊԱՐՍԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

200. Պարսից Հայաստանը կը պարունակէ մեծ
Հայոց Այրարատ , Վասպուրական , Փայտակարան , և

Պարսիսիացի նահանգներուն մասերը :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Իսպիհ , Արտաիլ , Մարաղա , Արսիա , Սալմաստ ,
Խոյ , Մարանդ , Անէր , Սիրատ , Մակու ասոր քովերն
է Արտազու դաշտը ուր նահատակեցան Ս. Վարդանանք :

Գ. ՏԱՃԿԻ ԱՍԻԱ

201. Տաճկի Ասիոյ մէջ հին ժամանակը զանազան
գորաւոր ու հարուստ տէրութիւններ կային , ինչպէս
Քարեւայիք , Ասորեստանցիք , Հայերն ու Հոռոմնե-
րը , եօթներորդ դարուն մէջ Մահմէտական խալի-
ֆաները տիրեցին և իրենց կայսրութեան մայրաքա-
ղաք ըրին Քարեւոնը . 1300 ին Օսմանցիք փոքր Ասիոյ
մեծ մասը առնելով և ետեւէ ետև զօրանալով իրենց
երկիրը ընդարձակեցին :

Տաճկի Ասիոյ սահմանն է հիւսիսէն Սև ծովը և
Կովկասու երկիրները , արևելքէն Ռուսի Ասիան և
Պարսկաստանը , հարաւէն Արաբիան , արևմուտքէն
Միջերկրական ծովը և Արշիպեղազոսը : Տարածու-
թիւնն է 1,230,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը
15,000,000 , Տաճիկ , Հոռոմ , Հայ , Հրեայ , Ասորի ,
Քաղդէացի : Օղը բարեխառն և շատ առողջ է , ամէն
տեսակ արմտիք և պտուղ կը հասնի , բայց հողը քիչ
մշակած է : Երկրին բերքն է ամէն տեսակ հանք , աղ-
նիւ պտուղներ , մետաքս ու բամբակ :

Տաճկի Ասիան եօթը գլխաւոր աշխարհագրական
մասի կը բաժնուի : Փոքր Ասիա կամ Անատոլու ,
Հայաստանին մէկ կտորը , Քիւրտիստան , Միջագետք ,
Ասորիք , Իրագարապի և կղզիները :

Փոքր Ասիոյ գլխաւոր քաղաքներն են .

Կոստինա կամ Քէօրահնա (70,000) դիրքը՝ խիտ

աղւոր , քովերը հանրային ջրեր ունի :

Զմիռնիա (130,000) Տաճկաստանի ամենէն վաճառաչահ քաղաքն է :

Պրուսա (100,000) Ուլիմուս լեռան տակը , Օսմանցոց առջի մայրաքաղաքն էր մինչև 1330 . շատ ջերմուկներ ունի , և մէկ քանի մեծազորժ մզկիթներ :

Գարահիսար , Նիկոմիդիա , Եղովիս , Սերաստիա , Սևասիա , Կեսարիա , Տրապիզոն (5,000) Սև ծովուն վերայ վաճառաչահ ու անուանի քաղաք է , 200 տարիի չափ Յունաց կայսերաց մէկ ճիւղը հոս կը թագաւորէր մինչև Կ . Պոյիս Օսմանցոց առնելը . Սկիւրիա , Իւկիւտար , Սիևոյ , Տարսոն , Սիս , Լայլն :

Քիւրտիստանի գլխաւոր տեղւոանքն են .

Բաղէ կամ Պիրիզ , Ճէզիրէ , Անատիա , Ճուրաւերկ , և Գարահոյրսն :

Միջագետաց կամ Էլճիզիրէի գլխաւոր քաղաքներն են .

Երևիա կամ Ռրնա՝ մեր Արգար թագաւորը շինած է , Մերտին , Հոսմկրա՝ հոս է Սուրբ Ներսէս շքնորհալիին դերեզմանը , Մճրին կամ Նիսիպիս՝ հոս է Սուրբ Յակոբայ դերեզմանը , Մուսուլ , Կունիա՝ հին Նինուէ քաղքին տեղը գիւղ մ'է , Արքո՝ Եզրատինէրուն տեղը ասոր մօտ է , Մատիկ՝ տէրութեան ամենէն առատ պղնձահանքն է :

Ասորեստանի գլխաւոր քաղաքներն են .

Բերիա կամ Հալէպ (150,000) տէրութեան մեծ ու հարուստ քաղաքներուն մէկն է . Հանա , Անտիոք կամ Անտարիա՝ առեւտով Սելեւկիացոց մայրաքաղաքն էր , անուանի են ջերմուկները , Գարասպուս , Պէրուք հիմա վաճառականութեան մէջ շատ ծաղկած է , ասոր մօտ է Լիրանանու լեռը , ուր է ազգային Հաովմէա կանայ Աթոզիկոսարանը , Սուր ու Սայաս՝ որ Տիւ-

քոս ու Սիդոն քաղաքներուն տեղը պղտի դեղեր են :

Երուսաղէմ՝ աշխարհիս ամենէն հռչակաւոր քաղաքը , ամենայն Քրիստոնէից մեծ ուխտատեղին է , ասոր քովերն են Քրիստոսի տնօրինական տեղերը Բերդենէմ , Նապրուս կամ Սիւքէմ , Երիքով , Յուպէ կամ Եաֆա , Գալիլ , Գազա , Կնատրիս Պաղեստինոյ , Սերաստիա՝ Հին Սանարիայիև տեղը , Սաֆէտ , Եսգառէր , Կաննա , Տիրերիս , Կափառնաւում , Բերանիս , Թափոս լեռը , Զիքեննաց լեռը , Լայլն :

Իրագ Արսապիի գլխաւոր քաղաքներն են .

Պակոստ (103,000) Տիգրիսի վրայ ամուր ու վաճառաչահ քաղաք է , քովերն են Բարեւոնի , Սելեկիոյ , Տիգրոնի և Հին Պաղտատի աւերակները . Պասրա (60,000) : Տաճկի Ասիոյ կղզիներն են Կիպրոս՝ միջերկրաւիանի մեծ կղզիներէն մէկն է , անուանի է գինին , բամպակը և ուրիշ բերքերը . գլխաւոր քաղաքն է Նիկոսիա կամ Լեֆքոսիա (16,000) :

Թատոս , Մարնարա , Լեսրոս կամ Միտիլլի , Քիոս կամ Սագրը , Սանոս կամ Սուսամ :

Ասիոյ Տաճկաստանը Հիմայ վիլայէթներու բաժնուած է հետևեալ կերպով .

Վիլայէրք	Գաւառագրութիք .
1. Խիւտայիէնոյիկեսար [Բիւղանիս]	Պրուաս
2. Արտն [Արտիս]	Զմիւռնիս
3. Գարսնան [Փոխոգիս և Պանիխիս]	Գօնես
4. Գասրնոնի [Պափրսկոնիս]	Գասթեմոնի
5. Սրվազ [Սերաստիս]	Սըվազ
6. Իրզրում [Կարին]	Իրզրում
7. Քիւրտիստան , Խարքերք	Տիարպէքեր
8. Հալէպ , որ Ատանայի գաւառէն կը բաղկանայ [Կիլիկիս , Սէրիս]	Հալէպ (Բերիս)
9. Ճէպէղի-Լիպանան [Լիբանան , որոյ	

	կառավարիչը Քրիստոնեայ է]	Տէյրիւլ-Քամեր
10.	Սերիա	Շամ (Քամասկոս)
11.	Պաշտատ	Պաշտատ
12.	Մէքիէ	Մեքիէ
13.	Քրարիս	Ճիտոնէ
14.	Հարեւի Նկպայի	Մէտին
15.	Էէմէն	Մօքա
16.	Ալիբիկէի Տաճկատան , Թարապուսը Ղարպ }	Ս.յս չորս գաւառը դեռ կատարեալ մի- լայէթի կազմութիւն չունի . Թրիփօլի

Դ. ԱՐՄՔԻԱ

202. Արարիոյ մէջ միշտ այլևայլ բնակիչներ կը բնակին վրանաբնակ : Եօթներորդ դարուն մէջ Մէն-մէտ ասոնց ամենը իր կրօնքովը միացուց , զօրաւոր տէրութիւն մը ձեւանալով շուտով տարածուեցան և նուաճեցին Ալիբիկէի ամբողջ հիւսիսի կողմը և մինչև Սպանիա մտան : Պիտոթիւնները և դրականութիւնը և արուեստները շատ ծաղկած էին Մահմէտին յաջորդ Քալիֆաներուն ատենը , որ դեռ Եւրոպայի մեծ մասը բարբարոսութեան մէջ էր : Օսմանցիք այս տէրութիւնը բոլորովին վերցուցին , հիմայ Արարիոյ բնակիչներէն ոմանք Ֆեղլահ կըսուին որ երկրագործութիւն կընեն , ոմանք ալ Պետկվի որ վրանաբնակ հովիւ են : Էրկրիս մեծ մասը Օսմանցոց ձեռքն է , մնացածը այլևայլ շիյսերու և խնամներու ձեռքով կը կառավարուին :

203. Արարիոյ սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Տաճկատանն է , արևելքէն Պարսից ծոցը , հարաւէն Հնդկաց ովկիանոսը , արևմուտքէն Կարմիր ծովը : Տարածութիւնն է 3,800,000 քիլօմետր քառակուսի . բնակիչը 12,000,000 . կրօնքը Մահմէտական , Օղը չոր

ու խիստ տար է մանուսանդ հիւսիսի կողմը , ուր շատ խորշակ կըլլայ և խիստ քիչ կանծրեէ : Երկիրը ընդհանրապէս դաշտային ու աւազորւտ է , երկու անուանի լեռ կայ Սինա և Քորեք . հողը անբեր է , բայց Եմէն քաւառը սաստիկ պտղաբեր ըլլալուն Երզանկի Արարիս կըսուի : Գլխաւոր բերքն է խնկեղէն , ձէթ , շաքարի եղէգ , բամբակ , աղնիւ խաշվէ , արմաւ , թուզ , բալասան : Կենդանիներէն ալ շատ անուանի է ձին , ունի նաև ուղտ , ջայլամ , կապիկ . Կարմիր ծովէն աղէկ բուստ մերձակ , Պարսից ծոցէն ալ մարզրիտ կեւէ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Մեքիէ , (50,000) Մեհմէտին հայրենիքն է , Տաճկաց մեծ ուխտատեղին է , Քեայէն տեսնալու համար հոս կուգան :

Մեահէն , (6,000) , հոս մեռաւ Մեհմէտ . և Մեքքէէն 622 ին հոս յախաւ , և ասկէ կսկսի իրենց շիճրէք ըսուած թուականը , որ փախուստ կը նշանակէ :

Մաշկար (60,000) Իսմէնի ծոցին վրայ Արարիոյ ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է , քովերը կապարի հանք կայ :

Ճիտակ (40,000) Կարմիր ծովուն վրայ , Մեքքէյի նաւահանգիստն է :

Երևելի են նաև Մոքա , Սուն ուր հաստատուեցան Անգղիացիք 1838 ին . Կարմիր ծովուն հիւսիսային կողմն է Քորեք լեռը և նաև Սինա լեռը , որուն վրայ բերդի նման հոռի վանք մը կայ՝ Սուրբ Կատարինէ անուամբ :

Ե. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

204. Պարսից թագաւորութիւնը հին ատենը աշ-

իտարհիս մէջ շատ հարուստ զօրանոր և ահարկու էր , եօթներորդ դարուն մէջ Արարայիք առին Պարսկաստանը , ու իրենց հաւատքը Պարսից սովրեցուցին : Քէչ առենէն Պարսիք զօրանալով իրենց երկրին մէկ մասը նորէն ձեռք ձգեցին : 1747 ին բոլոր երկիրը երկու տէրութիւն բաժնուեցաւ , Իրան կամ բուն Պարսկաստան , Աֆղանիստան որոյ մէջն է Խորասան և Պելուճիստան :

205. Պարսկաստանի տաճմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանը , Կասպից ծովն ու Թուրքաստանն է , արևելքէն Աֆղանիստան , Խորասան ու Պելուճիստան , հարաւէն Էօմէն ու Պարսից ծոցը , արևմուտքէն Ասիոյ Տաճկաստան : Տարածութիւնն է 1,400,000 քառակուսի քիլոմետր , բնակիչը 10,000,000 , մեծ մասը Պարսիկ , մնացածը Տաճիկ , Քիւրտ , Թիւրքմէն , Հրեայ , Հայ : Կրօնքը Մահմետականութիւն Ալիին ազանդը : Կառավարութիւնը ազատ միապետական :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Բեհրան (130,000) Պարսից շահը հոս կը նստի 1794 էն ի վեր . ամառուան օդը վնասակար է :

Պաշիքուշ (230,000) Կասպից ծովուն մօտ Պարսկաստանի ամենէն վաճառաշահ ու բազմամարդ քաղաքն է :

Սպահան (200,000) առջի մայրաքաղաքը , արևելքի մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է : Քովն է նոր Զուղան՝ որ հին Զուղայէն քշուած Հայերուն բնակած տեղն է :

Երևելի են նաև Քիրազ , Համադան , Գազպին , Էզտ , Պենտերապասի և Գարէժ , (100,000) , որ առաջ շատ երևելի էր , բայց պատերազմներու և երկրաշարժներու պատճառաւ ինկած է հիւսայ :

Զ. ԱՖՂԱՆԻՍՏԱՆ ԵՒ ՊԵՂՈՒՃԻՍՏԱՆ

206. Աֆղանները և Պելուճխտանցիները Հին Աղուանք ազգն են, որ Թաթարները Հայաստանէն հոս քչեր ու Տաճկըցուցեր են: Ասոնք ատենով Պարսից տակն էին, բայց 1747 ին ինքնազուխ տէրութիւն ունեցան:

207. Աֆղանիստանի սահմանը Հիւսիսէն Պարսկաստանն է, արևելքէն Հնդկաստան, հարաւէն Հնդկաց ծովը, արևմուտքէն Պարսկային ծոցը: Տարածութիւնն է 700,000 քիլոմետր քառակուսի, բնակչը 9,000,000, Աֆղան, Պարսիկ, Հնդիկ: Կրօնքը Մահմէտական: Օղը ատողը և հողը շատ բարեբեր է: Բերքն է ամէն տեսակ պտուղ, կենդանի, ունի նաև առիւծ, վագր, բնձառիւծ, բորենի, գայլ և արջ:

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Քապուշ, (80,000), վաճառքն է աղէկ ձի:

Քանտահար, (100,000) ամուր բերդով, երկրին Հին մայրաքաղաքն է:

Հերաթ, (100,000), Խորասանի ամենէն մեծ քաղաքն է:

Քեհադ, (30,000), Պելուճխտանի գլխաւոր քաղաքն է:

Է. ԹՈՒՐԿՍՏԱՆ

208. Թուրքաստանի կամ անկախ Թաթարաց մէջ ատենով այլևայլ ազատ ցեղեր կը տիրէին, ատոնցմէ ելան ժամանակ ժամանակ Օսմանցիք, Հոնք, Թաթարները և Ղենկթիմուրը՝ որ մէկ կողմէն մինչև Չինու պարիսպը միւս կողմէն մինչև Միջերկրական ծովը տիրեց: Այժմեան բնակիչներն են Իւզուէք,

Պուխարայիբ , Թիւրքիէն և Խըրղըզ :

209. Թուրքաստանի սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է , արևելքէն Չինու երկիրը , հարաւէն Պարսկաստանը , արևմուտքէն Կասպից ծովը : Տարածութիւնն է 1,200,000 քիլոմեթր քառակուսի , բնակիչը 7,000,000 : Կրօնը Մահմետական , կառավարութիւնը չորս գլխաւոր ազատ խաներու ձեռք է : Թուրքաստան չորս գլխաւոր մասի կը բաժնուի , Երկիր Խրղըզաց , Իլխանուրխու խիվայի , Մեծ Պուխարա , Խանուրխու խոքանդի : Ալիման բարեխառն և առողջարար է : Ալի լճեր , լեռներ շատ ունի , երկիրը խիտ բարեր է , բայց քիչ մշակած : Գլխաւոր բերքն է ոսկի , արծաթ , յակինթ , մետաքս ու բամպակն ալ ապիւ է :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Պուխարա (160,000) հին ու վաճառաշահ , Թուրքաստանի ամենէն ծաղկած քաղաքն է :

Մըրըդասու (25,000) վաճառաշահ քաղաք է , Լենկթիմուր իր ամօտը հոս գրեր էր , և մինչև հիմա մէջը իր գերեզմանը կայ յասպիս քարէ :

Երևելի են նաև Խիվա , Խոքանդ , Բահր կամ Պալիս՝ որ երբեմն Բակտրիոյ թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր :

Ը . ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

210. Հնդկաստանի մէջ ժամանակաւ այլևայլ ինքնագլուխ տէրութիւններ կային , 1193 ին Մահմետականութիւնը այս երկիրը մտաւ , ասկէ քիչ առաջ Աֆղանները տիրեցին հիւսիսային կողմերուն , ետքը Լենկթիմուրը , ասոր թոռներէն մէկը 1520 ին Մողղի տէրութիւնը հաստատեց . 1739 ին Պարսից Նասըր շահ

հը մէկ մասին տիրեց, Եւրոը Եւրոպացիք ոտքերնուն տեղ ընել սկսան : 1700 ին վերջերը Անգղիացի վաճառականները Կալիֆոռնիա և Մատրաս քաղաքներուն տիրեցին , որոնք 1803 ին Մոզոլի տէրութիւնը ջնջեցին , Մահրաթները նուաճեցին , 1812 ին գրեթէ բոլոր արևելեան Հնդկաստանի տիրեցին : Հիմայ Հնդկաստանի մեծ մասը Անգղիոյ թագաւորութեան ձեռքն է :

211. Հնդկաստանի սահմանը հիւսիսէն Չինու երկիրն է , արևելքէն Չինու ծովը , հարաւէն Հնդկաց ովկիանոսը , արևմուտքէն Աֆղանիստանը : Տարածութիւնն է 6,058,000 քիլոմէթր քառակուսի բնակիչը 220,000,000 . կրօնքը Պրահմականութիւն բայց 16,000,000ի չափ Մահմետական . 8,000,000ի չափ Սեիք . 2,000,000ի չափ ալ Քրիստոնէայ կայ :

Հնդկաստանը երկու գլխաւոր մասի կը բաժնուի , մէկը Բուն Հնդկաստան կամ յայս կոչս Գանգեսի , միւրը Հնդկա-Չին կամ յայսկոչս Գանգես : Ալիման չոր ու տաք , ձիւն գրեթէ ոչ երբէք կուգայ , անձրևներն ալ կանոնաւոր ժամանակ ունին որ ամիսներով կուգան . Հողը ընդհանրապէս խիստ բարեբեր է , գլխաւոր բերքերն են առատ ոսկի և ադամանդ , Կոլգոնտ գաւառին ու Պիրմանի տէրութեան մէջ : Սեյլան կղզիին քովերէն ազնիւ մարգարիտ կելլէ : Մալտիվեան կղզիներուն քովէն ալ տեսակ մը ոստրէ կելլէ որ Հընդ կաստանցիք դրամի տեղ կը գործածեն : Բոյսերուն գլխաւորներն են . բրինձ , սլանան , շաքար , խնկեղէն , աֆիօն , ազնիւ բամպակ ու մետաքս , արմաւ . պամպու ըսուած եղէգը , թուզ և ազնիւ փայտ : Արհաւանիներէն ալ կը գտնուին ուղտ , վայրի այծ , փիղ , ոնգեղջիւր , վագր , առիւծ , սլօա օձ , կապիկ , սիրամարդ և դրամիտահաւ :

1. ՅԱՅՄԱԿՅԱ ԳԱՆԳԵՍԻ

112. Գանդեսէն ասդիս եղած երկիրները չորս հրտոր կը բաժնուի Անգղիացոց Հնդկաստան, Անգղիացոց հարկատու երկիրներ. Ազատ Հնդկաց երկիրներ և Եւրոպայի այլևայլ աղգաց տեղուանք :

1. Անգղիոյ Հնդկաստանի գլխաւոր քաղաքներն են Կալկարա (1,000,000) Գանդեսի վրայ, թէ դիսթրիկտան և թէ արուեստից կողմանէ շատ անուանի է. Անգղիական կառավարութեան գլուխը հոս կը նստի, մեր ազգէն ալ բաւական բաղմութիւն կայ :

Տըլնի (200,000) Մողոլի թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր :

Մատրաս (720,000) Պենկալայի ծոցին վրայ շատ վաճառաչահ քաղաք է. բաճկալի ու սպակիլի գործարաններ ունի, մեր ազգէն ալ երևելի վաճառականներ ու ծողովուրդ կայ :

Երևելի են նաև Սկրա (100,000), Պենարէս, Տաքքա, Պոնպայի, Սնիլ, Սուրատ, Բուլա, Սկրակ կղզիև ալ (1,500,000) Անգղիացոց ձեռքն է, գլխաւոր քաղաքն է Գոլունոյ :

2. Անգղիացոց հարկատու երկիրներուն գլխաւոր քաղաքներն են .

Լուքնոլ (390,000) Մողոլի տէրութիւնը վերնաւէն ետրը Հնդկաստանի ծաղկած քաղաքն է :

Պւնն (160,000) ուխտատեղի է Հնդկաց բազմութիւ բակտներուն համար :

Հայտերասպատ (200,000), կողոնտ՝ աղամանդի մեծ վաճառականութիւն ունի, Սարենկասպատ, Պենասրուր, Մայսուր, Գոզն, Նակրուր, Պարոդաս, Լագնասիւնան կղզիներն ալ Անգղիացոց պաշտպանութեան տակ են, թէ և տեղացի իշխան մը ունին :

3. Հնդկաց ազատ երկիրներն են ,

Լահուր (100,000) ոչխարներուն բուրդը բարակ և ազնիւ է . Փեշաւէր (70,000) ունի բամպակի և մետաքսի գործարան և պսլատ արքունի . Սմիւնդսիւր (100,000) ամուր ու վաճառաչան քաղաք . Մուլքա (60,000) արուեստի կողմանէ ծագիած , անուանի է մահմէտական ուսումնարանը . Քարնակրու (20,000) Եկրայի թագաւորութեան մայրաքաղաքը շատ կռատուններ կան մէջը . Գալմի (150,000) անուանի և ազնիւ շալ ունի . Մալտիվիան կղզիները հազարաւոր մանր ժայռերէ ձեւացած են , որոց մէջ 40 կամ 50 ը աւելի մեծ ըլլալով բարերեր ու բազմամարդ են և թագաւոր մ'ունին , որ Մալէ կղզին կը նաօի :

4. Եւրոպայի այլևայլ ազգաց տեղումքը .

Բոնդիչերի (44,000) , Չանտերնակորի (30,000) , երկուքն ալ Գազդիոյ ձեռքը վաճառաչան քաղաքներ են : Կոս (30,000) Բորդուքեղներուն ձեռքը ամուր քաղաք է , ապահով և բանուկ նաւահանգիստ ունի :

2. ՀՆԴԿԱ.—ՉԻՆ ԿԱՄ ՅԱՅՆԿՈՅՍ ԳԱՆԳԵՍԻ

213. Գանդեսէն անդին եղած երկիրը 6 ի կը բաժնուի Պիրուս , Սիամ , Մալլաքքա , Սենամ , Սեգդիսպուրց երկիրներ և կղզիներ . այս թագաւորութեան ամէնն ալ ազատ միապետական են և կռապաշտ :

1. Պիրմանի տէրութիւնը առաջ Բէկուի թագաւորութեանն էր . բայց հիմա ազատ է . բնակիչք շատ պատիւ կընեն ձերմակ փղի մը , որ թագաւորին պալատին քովը մեծ պաշտա մ'ունի , կըսեն թէ իրենց թագաւորին հողին այն փղին փորը պիտի մտնէ . վերջերը Անգղիացիք այս երկիրն հարաւային մասին տիրեցին . բնակիչը 4,000,000 :

Աւա (40,000) մայրաքաղաքն է . Ֆմարարուրա , Պայկան՝ այս երկու քաղաքները Աւային այնչափ մօտ են , որ անոր մասը կրնան համարուիլ :

Բէկու՝ ատենով զատ թագաւորութիւն էր ; անուանի է ասոր քրգածե կոտուունը 300 ոտնաչափ բարձր :

2. Միամի թագաւորութիւնը ատենով փոքր էր , բայց հիմա խիստ ընդարձակ է : Բնակիչը 5,000,000 :

Պանքոք (160,000) Միամի մայրաքաղաքն է , որոյ բնակչաց մեծ մասը Չինացի են , անուանի է մեծ կոտուունը , ուր 1500 կուռք կայ :

3. Մարագա թերակղզիին (1,000,000) արեւելեան կողմը հիմա Միամի տերութեան ձեռքը մընացած է , հարաւի բնակիչները վայրենի ու թախառական են , այլևայլ իրարմէ անկախ իշխաններ ունին . իսկ հիւսիսակողմը Անգղիացոց ձեռքն է , ինչպէս նաև Մարագա քաղաքը (60,000) :

4. Աննամ (12,000,000), Չինաց լեզուն և աղանդն ունին և շատը գետերու վրայ կը բնակին նաւակներով :

Պլխաւոր քաղաքներն են ,

Հուէ (100,000), խիստ ամուր և վաճառաչա՛ :

Քաչաոյ (80,000), Պայկոն (180,000), մեծ մեծ քաղաքներ են :

5. Անգղիացոց երկիրներուն բնակիչներէն ոմանք ինքնազուլիս են և ոմանք հարկատու : Արագան (100,000), Սիեկարոք (24,000), խիստ վաճառաչա՛ քաղաքներ են :

6. Պանգեսէն անդին եղած կղզիներն են Անտաման և Նիգոպար կղզիները , ասոնց բնակիչները բիշւոր և ինքնազուլիս են .

214. Հին ատենէն ի վեր աշխարհիս ծաղկեալ տէրութիւններէն մէկն է Չինը : Թաթարաց յարձակումն քէն ազատ մնալու համար՝ իրենց երկրին հիւսիսային կողմը պատ մը քաշած են : Եթէ նւտասներորդ դարուն մէջ Մանչու Թաթարները տիրեցին Չիներուն , և հիմա կուան Չինու թագաւորը անոնց ցեղէն է : Կառավարութիւնը բացարձակ միապետական : Կայսրը , և իշխանները՝ Մանտարիւ կըսուին Կոնփուկիոսի ազանդին կը հետեւին , հասարակ ժողովուրդը Փօի ազանդին : Չինացիք դժուարութեամբ օտարականները իրենց երկիրը կնդուենին : Քանդոնի նաւահանգիստը երկար ժամանակէ ի վեր է որ Եւրոպացւոց համար բաց է . 1842 էն ի վեր է որ օտար վաճառականաց առ հասարակ թոյլտուութիւն եղաւ մտնելու Իմուէ, Փուչէու, Նենկիթու և Չանկիա : 1860էն ետքը շատ նաւահանգիստներ ալ ազատ ձգեցին օտարաց համար :

215. Չինու սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է , արեւելքէն Մեծ ովկիանոս , հարաւէն Հնդկաստան , արեւմուտքէն՝ Թուրքաստան : Տարածութիւնն է 14,000,000 քիլոմէթր քառակուսի , բնակիչը 500,000,000 : Տէրութիւնը հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի , թուն Չին , Չինու Թարարստան , Քարէա , Չինաց հարկատու երկիրներ և կղզիներ : Երկիրը ընդհանրապէս դաշտային ու աղէկ մշակուած է : Լճորը խիստ բարերեր է : Գլխաւոր բերքն է չայ , քափուր , մետաքս , բամպակ , վերնիճ , յախճապակ , մուշկ , այծի բուրդ և թանակ : Երամի որդը և ոսկեգոյն կարմրախայտ ձուկը Չինէն Եւրոպա եկած են :

Գլխաւոր քաղաքներն են ,
 Բէքին (170,000) երկու մասեր կը բաժնուի , մէ-

կուն մէջ Թաթարները և միւսին մէջ Չինները կը բնակին . այս երկու քաղաքները իրենց 12 գիւղերովը աշխարհիս ամենէն ընդարձակ քաղաքն է : Թագաւորին պալատը իրեն վերաբերեալ շէնքերովը 8 քիլոմէթր շրջապատ ունի : Չինաց մասին մէջ կայսրը ամէն տարի հանդէսով քիչ մը տեղ կը հերկէ երկրագործութեան պատիւ ընելու համար :

Ջակերոն (100,000) վաճառաւահ քաղաք , 60,000 բնակիչ քաղքիս քովէն անցնող ղետին մէջ նաւերով կը բնակին :

Նանքին (900,000) , մինչև 1421 Չինու մայրաքաղաքն էր , անուանի է աշտարակը որ 9 յարկ ունի 100 արշըն բարձրութեամբ , որ բոլորովին յախճապակով զարդարուած է :

Մաքաս , Լատաս , Սուչեու , Հիսսէն , Նիկկո , ևն : Քորէան բազմամարդ երկիր մըն է , ութը գաւառ կը բաժնուի , բայց Եւրոպացիք խիստ քիչ տեղեկութիւն ունին վրան :

Հոնկոնկ (125,000) կղզեակ մըն է Պանդոն ղետին բերանը , 1842 էն ի վեր Սինգլիացոց ձեռքն է , երևելի վաճառականի մը ստացուածքն է , գլխաւոր քաղաքն է Վիկորիա (13,000) :

Չինու անուանի կղզիներն են Հայնան , Փորնոզու , Բեսքատորես :

Ժ. ՃԱՅՈՒՆ

216. Ճարոնները Չիներուն մէկ ցեղը կը կարծուին , հիմա Չիներէն աւելի յառաջացած են քաղաքականութեան , արուեստի և պատերազմի մէջ : Օտարք չեն կրնար մտնել իրենց երկիրը , և իրենք ալ իրենց երկրէն դուրս չեն կրնար ելնել , ելնողին պատիժը մահ է :

217. **Ճարտնի տէրութիւնը** չորս գլխաւոր կողմներէ ձեւայած է :

1. **Նիֆոն**, մայրաքաղաք **Եկատ**, գլխաւոր քաղաքները **Միաքօ** և **Ֆասթա** .

2. **Սիքօքֆ**, գլխաւոր քաղաքը **Սիլա** և **Իժօ** :

3. **Քիուսիու**, մայրաքաղաքը **Նաեկաասքի** :

4. **Եկայ**, մայրաքաղաք **Մացուս**, ասոնց չորս կողմը արևելեան **Ռվիլանտսը**, որ մեծ **Թաթարստանին** արևելեան կողմն է : **Տարածութիւնն** է 500,000 քիլօմետր քառակուսի, բնակիչը 35,000,000 : **Առաւելաբութիւնը** միապետական է և երկու հոգույ ձեռք է . մէկը **Տայիրի** կըսուի որ կրօնական բաներուն կը խառնուի . միւսը **Քուպայ**, որ տէրութիւնը կը կառավարէ . **Արօնը** **Պուտեան** և **Սինդոսի** աղանդը :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Եկատ (1,500,000) **Սիլոյ** մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է . հոս կը նստի իրենց **Քուպայ** կամ **Սեկուն** թագաւորը :

Միաքոյ, (600,000) ուսման կողմանէ **Ճարտնի** ամենէն երևելի քաղաքն է, **Տայիրին** հոս կը նստի :

Նաեկաասքի (50,000) օտարք այս քաղաքս կրնան մտնել վաճառականութեան համար : **Ուրիչ** երկու նաւահանգիստ ալ կայ օտարներուն բաց :

Լիու Քիու կողմներն ալ **Ճարտնի** մաս կը համարուին, բայց առանձին **Թագաւոր** մ'ունին **Չինի** և **Ճարտնի** հարկատու :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՓՐԻԿԵԻ

218, Ափրիկեի սահմանը հիւսիսէն՝ միջերկրական ծովն է, արևելքէն՝ Կարմիր ծովն ու Հնդկաց ովկիանոսը, հարաւէն՝ Հարաւային ովկիանոսը: Ափրիկէն կը տարածուի, հիւսիսային լայնութեան 37° էն մինչև հարաւային լայնութեան 35°ը և արևելեան երկայնութեան 49° էն մինչև արևմտեան երկայնութեան 20°ը: Տարածութիւնը 30,000,000 քառակուսի քիլօմետր է. բնակիչը 100,000,000: Հասարակածը Ափրիկեի մէջէն անցնելով մեծ մասը այրեցեալ գօտիին տակն է և գրեթէ երկու եղանակ ունի, մէկը չոր և միւսը անձրևային, վասնզի վեց ամիս գրեթէ միակերպ անձրև կուգայ: Երկիրը դաշտային է և շատ տեղ մեծ մեծ անապատներ կան հողը ընդհանրապէս անբեր է բաց ի գետերուն քովերէն որ շատ սլազաբեր են: Պետեր կան որ աւազնին ոսկիով խառն է. Ափրիկեի մեծ մասը բարբարոսութեան մէջ մնացած է հարկաւոր եղած արուեստներն ալ չեն գիտեր, բաց ի Միջերկրականի ծովեզերքէն ուր քաղաքականութիւնը յառաջ երթալու վրայ է:

Ա. ԵԳԻՊՏՈՍ

219, Եգիպտոս հին ատենը աշխարհիս առաջին ծաղկած երկիրներէն մէկն է Յոյները ասկէ առին գիտութիւնները և արուեստները: Մէջը շատ մեծաչէն քաղաքներ կային և թագաւորութիւնը զօրաւոր ու անուանի էր: Երկու հազար տարիէն աւելի է որ երթալով տկարացաւ, առջի մեծութիւնը գրեթէ ամենեւին չը մնայ: Եօթներորդ դարուն մէջ Արաբացիք տիրեցին Եգիպտոսի և աղէքսանդրիոյ հռչակաւոր գրատու-

նը այրեցին . ետքը անցաւ Մեմլուք ըստւած Չերքեղ-
ներուն , անոնցմէ ալ Օսմանցոյ . 1798 ին Պաղլիա-
ցիք առին , բայց խիստ քիչ կեցան . ետքը Մէհմետ
Աւի փաշան ծագկեցուց Եզրիպտոսի մէջ արուեստներն
ու վաճառահանութիւնը , ուր կը տիրէ հիմա իր ընտանիքը :

220. Եզրիպտոս Միջերկրականին ու կարմիր ծո-
վուն մէջ տեղն է : Տարածութիւնն է 474,000 քիլոմեթր
քառակուսի , բնակչիչը 5,125,000 , Ղափոն՝ հին Եգիպ-
տացիքն են , Տաճիկ , Արաբացի , Հայ և Հրեայ . կրօն-
քը գլխաւորապէս Մահմէտական : Օղը խիստ տաք ,
երկիրը աւազուտ , բայց Նեղոսի եզերքը խիստ պտղա-
բեր . բերքն է բրինձ , արմաւ , մարացորեն , բամբակ ,
չաբար . կենդանիներու մէջ անուանի է հիլոս ըստւած
մուկը . որ կոկորդիլոսին թշնամի է , ու քաջահաւ թըռ-
չունը՝ որ օձերը կըսպաննէ :

Ղափաւոր քաղաքներն են .

Պահիրէ կամ Մքարը (300,000) Նեղոսի վրայ , մեծ
ու վաճառաշահ քաղաք , ասոր ժօռ են երեք անուանի
բարձերը , որոց մեծին բարձրութիւնն է 428 ոտնաչափ ,
և մեծ գետնափոր դերեղմաննոյր՝ որոց մէջ 3000 տար-
ուան մումեաններ կան :

Աղեքաւսկորիա կամ Իսկէնուէրիյէ (400,000) , ասե-
նով Եզրիպտոսի մայրաքաղաքն էր , հիմա աշխարհիս
վաճառաշահ քաղաքներէն մէկն է :

Բաշիա կամ Ռօզէրրա (15,000) Նեղոսին բերանը
քանուկ նաւազանդիստ է , երեւելի են նաև Տաւնայ ,
Սիւոյ , Սիւվլիյա՝ համանուն ջրանցքին վրայ , չիզէ՝ բոլն
է Մեմիլիա քաղաքին աւերակները , Լուքսոր՝ Թերե-
քաղաքին աւերակներուն մէջ պղտի գիւղ մ'է , Սիեն,
Սիուաւն՝ համանուն Ոսփսին մէջ՝ Եզրիպտոսի արևմը-
սեան կողմը՝ Ամնի հին Ոսփսը աս ըլլալ կը կարծուի :

Բ. ՊԵՐՊԵՐԻՍՏԱՆ

224. Պերպերիատան կամ բարբարոսաց աշխարհ կրտսի Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը Եզիպտոսէն մինչև Ատլանտեան ովկիանոս , հիները գիտէին Եզիպտոս և միանգամայն Ափրիկէի այս մասը՝ որ շատ ծամանակ կարգեղանացոյ ձեռքն էր , ետքը Հռովմայեցոյ անցաւ , անկէջ ալ ետքը Արարացոյ ձեռքը՝ հիմա մէկ մասը այլևայլ իշխանութեանց տակ է , մէկ մեծ մասն ալ Պաղղիացոյ ձեռքը :

222. Պերպերիատանը արևելքէն արևմուտք կը կտրուի Ատլաս լեռներէն , որ երկու գլխաւոր մաս կը բաժնէ : Տարածութիւնն է 2,470,000 :

Բնակիչը 20,000,000 . կրօնքը Մահմէտական : Օղջ բարեխաան է , երկիրը բարեբեր : Բերքն է բրինձ , ցորեն , չարար : ձի , ուղտ , առիւծ :

Պլիսաւոր քաղաքներն են Պաղղիացոյ ձեռքը ,

Ալէքի կամ Ճէզայիր (52,000) նաւահանգիստ Միջերկրականի վրայ , երկար ատեն քովի երկիրներովք Օմանցոյ հարկատու էր , 1830 էն ետքը Պաղղիացոյ անցաւ :

Պրան կոտանդիկնա՝ ըստ հնոց Սիրրա և հայրենիք Մասինխասի և Յուզորթայի , Պոն՝ մօտ Հիպոսեա քաղրին աւերակացը՝ որոյ եպիսկոպոս եղած է Սուրբն Օգոստինոս 395 էն մինչև 430 , Ղլեմեևեկ , Մոստանկալենեկ , Ֆիլիի-վիլ , Մետիյա , Մասգարա , Յերշի , և այլն :

Մարոքի կայսրութեան ձեռքը , Ֆէս (100,000) ատենով արուեստի և գիտութեան կողմանէ ծաղկած քաղաք էր , հիմայ Մարոքի և Մերաքեշի կայսրութեան գլխաւոր քաղաքն է .

Մարաք (70,000) Մարոքի կայսրութեան մայրաքաղաքը՝ շատ վաճառաշահ , կաշին ազնիւ է ,

Մեքիկեզ , Մոկատոր , Նոր-Պալէ կամ Ռուպար ,
Քիդուան , Գալինը՝ կայսերութեան հարաւակողմը՝ ան-
կախ տէրութեան մը մայրաքաղաք է :

Թունուզի իշխանութեան ձևըը , Թունուզ (100,
000) Կարքեդոնի աւերակացը մօտ մեծ քաղաք է , վա-
ճառականութիւնը և արուեստները ծաղկած , ատոր
պէջը կամ իշխանը Օսմանցոց հարկատու և հպատակ է .
Քախրվան , Գապէս :

Խարապուս կամ Գրիքոյի (25,000) համանուն փա-
շայութեան գլխաւոր քաղաքը Միջերկրականի քով ,
վաճառականութիւնը և ճարտարութիւնը ըստ կարի
ծաղկած է :

Գ. ՍԱՀՐԱ. ԿԱՄ ՄԵՐ ԱՆԱՊԱՏ

223. Սահրան ընդարձակ և մեծ անապատ մ'է .
և Պերսպերիստանի հարաւային կողմը կլկնայ : Տարա-
ձուցիւնն է 5,136,000 քառակուսի քիլոմէթր . բընա-
կիչը 1,000,000 , բոլորն ալ վայրենի և զուր մարդկա-
յին զգացմունքէ , կրօնքը Մահմէտական և կուսապաշտ :
Գլխաւոր քաղաքներն են .

Հոսէն , Բահագգէ , Գապու , Արնա , Ակապրի և Պիրմա :

Գ. ՍԵՆԵԿԱՄՊԻՍ

224. Իր մէջէն անցնող Սենեկալ ու Կամպիա
գետերուն անուամբը Սենեկամպիա ըստւած է , որ
Սահրային հարաւակողմը կլկնայ . տարածութիւնն է
1,067,000 քառակուսի քիլոմէթր , բնակիչ 12,000,000
կուսապաշտ : Երկիրը ընդհանրապէս աւազուած է , օղը
խիստ տաք . յուլիսէն մինչև հոկտեմբեր միակերպ
անձրև կուգայ զարհուրելի փոթորիկներով : Բերքն է

առատ ոսկի, խնկեղէն, սղպեղ, ջայրամի փետուր, փղոսկր և սրբօպապ ծառը՝ որ մինչև 90 ոտնաչափ հաստութիւն կունենայ : Կենդանիներէն ալ տաք երկրի գազաններուն ամէն տեսակէն ալ ունի :

Պլխաւոր քաղաքներն են ,

Պամոք՝ մեծ ոսկիի հանք ունի . Գիւնյու՝ բոլոր երկրին կրթուած մարդիկը հոս են . Քաշօ՝ Անգղիացոց ձեռքն է . Ս . Լուդովիկոս՝ Քաղղիացոց ձեռքն է պղտի կրկուց մը վրայ Սենեկայի բերանը . Սենդճէյնս՝ այս երկրին մէջ Անգղիացոց գլխաւոր քաղաքն է : Քաղղիացոց ձեռքն է նաև Կորէա կղզին՝ Քալարի գլխոյն մաս :

Ե. ՀԻՒՄԻՍՍՅԻՆ ԿՈՒԻՆԵԱ ԿԱՄ ՈՒԱՆՔԱՐԱ

225. Կուինէան Սենեկամայիտ հարաւակողմի ծովեզերքն է , որոյ մեծ մասին Եւրոպացիք տիրած են : Օղը տաք , թաց ու վնասակար է : Բերքն է բամբակ , շաքար , լեղակ և ոսկիի աւազ , փիղ , վագր , առիւծ , ոնգեղջիւր և մեծամեծ օձեր : Տարածութիւնն է 2,470,000 . բնակիչը 10,000,000 , կուսպշտ , որ մարդազոհ ալ կընեն :

Պլխաւոր մասերն են .

1. Թագաւորութիւն Սլանքիւնացոց , մայրաքաղաքը Բունասի :

2. Թագաւորութիւն Տահումէի , մայրաքաղաքը Այոմէյ :

3. Թագաւորութիւն Էրտացոց :

4. Թագաւորութիւն Պենենի :

Ֆրէքսուն և Գրուի Գորսի քաղաքը՝ Անգղիացոց ձեռքն է . Մին՝ Հոլանտացոց ձեռքը . և Կրանտ-Պասա՝ Քաղղիացոց ձեռքը :

Զ. ՆԻԿՐԻՏԻԱ, ՍՈՒՏԱՆ ԿԱՄ ԹԱՔՐՈՒՐ

226. Նիկրիտիան Սահրային հարաւային կողմն է . տարածութիւնն է 3,600,000 քառակուսի քիլոմէթր , բնակիչը 20,000,000. կրօնքը կռասրաչտ և Մահմէտական , քաղաքականութեան մէջ յառաջ գալիս : Երկրին մեծ մասը աւազուտ անապատ : Բերքն է ոսկի , արծաթ , արմաւ , բրինձ , բամբակ ու վայրի գազաններ : Պախաւոր քաղաքներն են .

Սաքքարու (80,000) Ֆեղլարա ըսուած կայսրութեան մայրաքաղաքը . Ինկորնու (50,000) , Սնկոյ , Դոմկոքոյու , Պորնու , Քուքա , Հինսարնու , Ֆուպէ և Իպէլիք :

Է. ՆՈՒՊԻԱ

227. Նուպիան Եգիպտոսի հարաւակողմը կիցնայ . և հիմա Եգիպտոսի կուսակալին ձեռքն է , տարածութիւնն է 1,200,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 2,000,000 Մահմէտական , կռասրաչտ և Քրիստոնեայ : Երկիրն աւազուտ , քարոտ և անբեր է : Բերքն է ոսկի , փղոսկր , երենոս և արմաւ և ամէն տեսակ վայրի գազաններ :

Պախաւոր քաղաքներն են .

Սենասար (9,000 , Նեղոսին վրայ վաճառաչաճ քաղաք է . Նոր Տոնկոչա՝ զրեթէ աւերակ . Սուաքն՝ Կարմիր ծովուն վրայ բանուկ նաւահանգիստ է Մերքէ գնացող կարաւանայ :

Ը. ԵԹՈՎՊԻԱ ԿԱՄ ԱՊԻՍԻՆԻՅԱ

228. Ապիսինիան Ալրիկէի քաղաքականութեան

որորոցն եղած է , Քրիստոնէութիւնը Գ . դարուն մէջ հոս մտած է , բայց հիմայ տէրութիւնը տկարացած է , և դրացի ազգերը արգելք եղած են իրենց յառաջադիմութեանը :

Եթովպիան՝ Առաջիկայ Հարաւակողմը ընդարձակ երկիր է , աղւայլ ինքնազուխ տէրութեանց բաժնուած է : Տարածութիւնն է 780,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 4,000,000 Քրիստոնէայ Ատիրական : Երկիրը լեռնոտ ու բարերեր : Բերքն է ցորեն , բրինձ , շաքար , խահլէ , բամպակ . եզները խիստ խոշոր են , դաղաններ ալ շատ կայ :

Գլխաւոր քաղաքն է Կոնտար (50,000) , Ամհարայի թագաւորութեան մայրաքաղաքն է : Միւս տէրութեանց գլխաւոր քաղաքներն են Անքուպեր , Աքսում , Տպարալա , Արքիքո :

Թ . ԱՏԵԼ

229. Ատելը Եթովպիոյ արևելեան կողմը փոքր տէրութիւն մ'է : Տարածութիւնն է 240,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 200,000 , Մահմէտական : Երկիրը թփայ , օղը վնասակար , բերքն է ոսկի , կընդրուկ , խէժ , մամ և փղօսիր :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Ջէրա՝ Պապիւլմանտեսի նեղուցին մէջ կղզի է : Պարպորա , Ատակուրի՝ Ատելի մայրաքաղաքն է : Հուրուր՝ պղտի տէրութեան մը մայրաքաղաքն է :

Ժ . ԱՅԱՆ

230. Այանի ներսի կողմը անբնակ անապատ է : Տարածութիւնն է 220,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 150,000 , Մահմէտական և կուազաշտ : Երկիրը

քը աւազուտ բայց պտղաբեր է . բերքն է ոսկի , դէ-
շին սաթ , փղոսկր , խունի և խէժ :

ԺԱ. ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԿՈՒՆԵՄ ԿԱՄ ԳՈՆԿՈՑ

231. Հարաւային Կուինէան շէնոտ ու բարեբեր
երկիր է , Ափրիկէի Հարաւահողը : Տարածութիւնն է
990,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 5,000,000,
կուսպաշտ . բայց շատերը քրիստոնէութեան հակա-
մէտ : Հոս երևելի է Պօս ըսուած ահագին օձը . և
աւրիշ շատ վնասակար ձճիներ , տեսակ մը մթեղ կայ ,
որ խայթելուն պէս կը մեռցնէ կըսեն . տեսակ մը խո-
շոր մրջիւն՝ ինտոնսի ըսուած , որ փղին պատիճը կը
մտնէ՝ կը կատղեցնէ ու կըսպաննէ . տեսակ մ'ալ որդ ,
որ սմէն վաճառք և կարասիք կրծելով փոշի կը դարձնէ :
Պլխաւոր տեղուանքն են .

Լոսկոյ՝ մայրաքաղաքը Պուաշի , Գոնկոյ՝ մայրա-
քաղաքը Սակ-Սարխատոր . Բնկոյա՝ մայրաքաղաքը Լոսն-
աս . Պենկոյա՝ մայրաքաղաքը Պենկոյա :

ԺԲ. ՀՈԹԵՆԹԱՅՈՑ ԵՐԿԻՐ

232. Հոթենթայի բնակութեան քաղաք չունին,
տեղ տեղ խումբ խումբ բաժնուած կը բնակին : Տա-
րածութիւնն է 600,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնա-
կիչը 100,000 , բնութեամբ վայրենի են , աւազակարա-
քոյ , աղէկ վազող , և թունաւոր նետ կը բանեցնեն :

ԺԳ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԼՈՒԽ ԲԱՐԵՅՈՒՍՈՅԻ

233. Բարեյուտոյ գլուխը Ափրիկէի Հարաւածայրն
է , Ահգրիտոյ ձեռքը : Տարածութիւնն է 520,000

քառակուսի քիլոմետր . բնակիչը 260,000 , կէսը սպիտակ , կէսը սև : Օղը բարեխառն , երկիրը բարեբեր է : Ափրիկէի բոյսերուն ամէնն ալ յառաջ կուգայ , վայրի գաղանները խիստ քիչցած են , ոչխարները խոշոր դմակ ունին , ծովեղերքէն ալ շատ կէտ կամ պալենա կելլէ :

Ղլխաւոր քաղաքն է Գյուխ Բարեկուսոյ (20,000) , Եւրոպայէն Հնդկաստան գացող եկող նաւերը հոս կը կենան :

ԺԿ. ՔԱՖՐԱՍՏԱՆ

234. Քաֆրաստանի մեծ մասը լեռնոտ է , մաշածը աւազուտ , բայց բարեբեր : Տարածութիւնն է 1,200,000 քառակուսի քիլոմետր , բնակիչը 2,000,000 սև , կտրին , աղէկ վազող և վարսկտ որսորդ :

Քաֆրաստանը կը պարունակէ յուն Քաֆրաստանը կամ Նարաչի երկիրը , Պարոչուսի երկիրը , Պերչուանայի երկիրը՝ մայրաքաղաքը Լիբագու կամ Քուրուման : Անգլիացիք Նաթալի գաղթականութիւնը առին : Պօէր , Հոլանտացոց Հին գաղթականութիւնները՝ ներքին Քաֆրաստանի մէջ երկու հասարակապետութիւն կազմած են :

ԺԵ ՄՈՆՍՈՒՅԱՐԱ

235. Մոնոմոթարա առենով ընդարձակ կայսրութիւն մ'էր , հիմա մանր տէրութիւններու բաժնուած , և ծովեղերքը Բորթուքէզներու ձեռքն է : Տարածութիւնն է 320,000 քառակուսի քիլոմետր , բնակիչը 1,400,000 : Օղը բարեխառն , հողը բարեբեր , սակին ու արծաթը շատ , շատ գետեր կոռոզանեն այս երկիրը , մեծ արօտներ և գեղեցիկ անտառներ ունի , որոց մէջ կայ շատ վայրի գաղաններ և փիղ , շաքարի եղեգը հոս բնականէն կամի :

ԺԶ. ՄՈՂԱՄՊԻԳ

236. Մողամպիղը Բորղուքէղներուն ձեռքն է քայքայ բնակիչները ինքնազուխ են : Տարածութիւնն է 590,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 2,000,000 բերքն է ոսկի, արծաթ, փղոսկր : Ղըլխաւոր քաղաքն է Մոզամպիգ (3,000)՝ Լակոա գետէն մինչև Տելիատօփ գլուխը Ափրիկէի արևելեան կողմը Բորղուքէղներուն բոլոր երկիրներուն մայրաքաղաքն է :

ԺԷ. ՉՍ.ՆԿԵՊԱՐ

237. Չանկեպարը Լուրաթա լեռներուն արևելեան կողմը ծովեզերեայ ցած երկիր մէ, օդն ալ անառողջ : Տարածութիւնն է 600,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակիչը 1,000,000, կէսը Արարացի Մահմատական, կէսը տեղացի կուսալաշտ : Բերքն է խէժ, փղոսկր, ծարիր և կապոյտ արջաապ : Ղլխաւոր տեղուանքն են Մակատօքոյ, Պրալա, Քիօա, Մոնկալոյ, Մեյինտա :

ԺԸ. ԱՆԾԱՆՈԹ ԱՇԽԱՐՀ

238. Նիկրիալոյ և Հոզենթալոյ երկրին մէջ ընդարձակ աշխարհ մը կայ, որ դեռ անծանօթ է : Մէջը շատ վայրենի ու բարբարոս ժողովուրդներ կան, որոնք տեն ատեն արշաւանքներ կընեն դրացի երկիրներուն վրայ : Տարածութիւնն է 7,400,000 քառակուսի քիլոմէթր :

ԺԹ. ԱՓՐԻԿԷԻ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

239. Ափրիկէի կղզեայ բոլորին տարածութիւնն է 560,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 4,100,000 :

Անգղիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 218,000 :

Ֆերնանտոօրոյ (30,000) կուինէայի մէջ .

Ղերափոխումն (7,000) ապառաժ ու անբեր կղզի մ'է :

Սուրբ Հեղինէ (7,000) հաս մեռաւ Նաբոլէոն Ա . 1821 ին .

Մորիս կամ Գաղղիոյ կղզի (168,000)՝ առաջ Գաղղիացոց ձեռքն էր , 1814 ին Անգղիոյ անցաւ .

Ռոտրիկէզ , Գաղղիացիք Անգղիոյ ձգեցին .

Սէշելեան կղզիները (6,000) երկու խումբերու կը բաժնուին :

Գաղղիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 112,000 :

Պուրսոնի կղզի (110,000) Հնդկաց ծովուն մէջ , խաչմէն ու շաքարը ազնիւ է :

Մայոդա՝ Գոմորեանց մէջ , և Նոսի-Պէ ու Ս . Մառիա՝ Մատակասգարի մօտ , Գաղղիացոց ձեռքն են :

Բորդուքէզներուն ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 440,000 :

Ատրեան կղզիները (235,000) , գլխաւորներն են Գերշիյրա , Սուրբ Միքայէլ , Սուրբ Մարիալ , Բիքո և Փրոնես կղզին :

Մառերա (120,000) , զինին շատ անուանի է , առեւնով բոլոր կղզին անտառ էր , Բորդուքէզները 1431 ին այրեցին , հիմա շատ բազրեր է :

Գալարի գլխոյ կղզիները (80,000) , Ս . Մատրէոս , Ս . Թովմաս , Իշխանի կղզի :

Սպանիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 237,000 :

Գանարեան կղզիները (290,000) գլխաւորներն են Գանարիա , Գեներիֆիա , Բարնա , Երկարի կղզին , Փորթվներուրա , որոց գլխաւոր բերքն է ազնիւ զինի .

Անև-Պոնա (1,200) Կուինէայի ծոցին մէջ :

Երոսպոսոս ձեռքը չեղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 3,300,000 :

Մատակասար (3,000,000), Ախրիկէի կղզիներուն մեծն է, ծովեզերքը միայն ծանօթ է, օղը թաց և մնաստար : Կսեն թէ ներսերը աղէկ մշակած է : Ծանօթ գլխաւոր քաղաքներն են Գանակարիոյ Մուգակայէ, Խօնկէրօք, Փուշ-Բուէն, Գամադալ և Անտիլուրանդ :

Սոքորոս (100,000) բնակիչները Արարայի են : Զանգեպար՝ Զանգեպարին ծովեզերքն է, գլխաւոր վաճառքն է խէժ և փղոսկր, մայրաքաղաքը Զանգիպար՝ 10,000 բնակիչ ունի :

Քամորեան կղզիները (20,000) Արարացոց ձեռքըն են :

ՏԵՐՐԻԹԻՒՆՔ ԱՄԵՐԻԿՈՅ

240. Ամերիկան երկար ատեն անծանօթ էր հին աշխարհի բնակչաց, Քրիստոսիոր Գոլումբոս ձենովայի նաւապետը Սպանիոյ թագաւորութեան կողմանէ յայտնեց, նախ 1492 ին հոկ. 12 գտաւ Կուանաւանի կամ Սանսալվատոր կղզին, որ Լուգայեան կղզիներուն մէկն է, ետքը Ամերիկոս Վերուչչի Խալապին այն երկրին մէկ մասը պորտեղով անոր ստորադրութիւնը հրատարակեց և իր անուամբը այս նոր աշխարհը ըսուեցաւ Ամերիկա :

Ամերիկան Եւրոպայի արեւմտեան կողմը կիցնայ, հիւսիսէն պատած է հիւսիսային սառուցեալ ծովը որ կը միացնէ իրարու Ատլանտեան և Խաղաղական օվկիանոսները, արեւելքէն Ատլանտեան Ովկիանոսը, հարաւէն Հարսուային Ովկիանոսը, արեւմուտքէն Խաղաղական Ովկիանոսը : Եւ կը տարածուի արեւմտեան երկայնութեան 20° էն մինչև 171° և հիւսիսային լայ-

Անգղիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 218,000 :

Ֆերնանտորոյ (30,000) Կուինէյի մէջ .

Ղերափոխումն (7,000) ապառաժ ու անբեր կղզի մ'է :

Սուրբ Հեղինէ (7,000) հոս մեռաւ Նարուէոն Ա . 1821 ին .

Մորիս կամ Քաղղիոյ կղզի (168,000)՝ առաջ Քաղղիացոց ձեռքն էր , 1814 ին Անգղիոյ անկաւ .

Բոտրիկէզ , Քաղղիացիք Անգղիոյ ձգեցին .

Սեչելան կղզիները (6,000) երկու խումբերու կը բաժնուին :

Քաղղիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 112,000 :

Պուրպուրի կղզի (110,000) Հնդկաց ծովուն մէջ , խաչվէն ու շաքարը ազնիւ է :

Մայոդա՝ Քոմսրեանց մէջ , և Նոսսի-Պէ ու Ս . Մարիալ՝ Մատակասգարի մօտ , Քաղղիացոց ձեռքն են :

Բորդուբէզներուն ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 440,000 :

Ատրեան կղզիները (235,000) , գլխաւորներն են Գերշիրա , Սուրբ Միքայէլ , Սուրբ Մարիալ , Բիքո և Փրոնս կղզին :

Մատերա (120,000) , գինին շատ անուանի է , առեւնով բոլոր կղզին անտառ էր , Բորդուբէզները 1431 ին այրեցին , հիմա շատ բարեբեր է :

Գուարի գլխոյ կղզիները (80,000) , Ս . Մատրէոս , Ս . Թովմաս , Իշլանի կղզի :

Սպանիացոց ձեռքը եղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 237,000 :

Գանարեան կղզիները (290,000) գլխաւորներն են Գանարիա , Գեներիֆիա , Բալմա , Երկարի կղզին , Փորթ-Վենթուրա , որոց գլխաւոր բերքն է ազնիւ գինի .

Անկա-Պոնա (1,200) Առինէայի ծոցին մէջ :

Երրորդացոց ձեռքը չեղած կղզիներուն բնակչաց թիւն է 3,300,000 :

Մատահապար (3,000,000) , Ալիրիկէի կղզիներուն մեծն է , ծովեզերքը միայն ծանօթ է , օդը թաց և քնասակար : Ասեն թէ ներսերը աղէկ մշակած է : Ծանօթ գլխաւոր քաղաքներն են Գանանարիոյ Մուզակայէ , Բոկայէրօք , Փուլ-Բուէէ , Գամադալ և Սետիվուրանդ :

Սոքոտրոս (100,000) բնակիչները Արարացի են : Զանգեպար՝ Զանդեպարին ծովեզերքն է , գլխաւոր վաճառքն է խէժ և փղոսկր , մայրաքաղաքը Զանգիպար՝ 10,000 բնակիչ ունի :

Քամորեան կղզիները (20,000) Արարացոց ձեռքըն են :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ԱՄԵՐԻԿՈՅ

240. Ամերիկան երկար ատեն անծանօթ էր հին աշխարհի բնակչոց , Քրիստոսիոր Գոլոմպոս Ճենովացի նաւապետը Սպանիոյ թագաւորութեան կողմանէ յայտնեց , նախ 1492 ին հոկ. 12 գտաւ Ալուանաձանի կամ Սանսալվատոր կղզին , որ Լուգայեան կղզիներուն մէկն է , ետքը Ամերիկոս Աւերուչչի Իտալացին այն երկրին մէկ մասը պտըտելով անոր ստորազրութիւնը հրատարակեց և իր անուամբը այս նոր աշխարհը ըսուեցաւ Ամերիկա :

Ամերիկան Եւրոպայի օրեմտեան կողմը կիցնայ , հիւսիսէն պտտած է հիւսիսային սառուցեալ ծովը որ կը միացնէ իրարու Ատլանտեան և Խաղաղական ովկիանոսները , արևելքէն Ատլանտեան Ովկիանոսը , հարաւէն Հարաւային Ովկիանոսը , արևմուտքէն Խաղաղական Ովկիանոսը : Եւ կը տարածուի արևմտեան երկայնութեան 20° էն մինչև 171° և հիւսիսային լայն-

նութեան 78° էն մինչև հարաւային լայնութեան 56° ընդ մակերևոյթն է 40,000,000 քառակուսի քիլոմէթր , և իր բնակչաց թիւը 75,000,000 :

Ա. ՌՌԻՍԻ ԱՄԵՐԻԿԱՅ

241. Ռուսի Ամերիկան , Ռուսաց կայսրը վաճառականներու ընկերութեան մը յանձնած էր , բայց հիմայ միացեալ նահանգաց կառավարութեան ծախեց : Բնակչաց մեծ մասը գեռ ինքնագլուխ են , ասոնց մէկ ցեղին շրթունքը երկուքի ճեղքուած անասնաբարոյ մարդիկ են :

Ամերիկային այս մասին միայն ծովեզերքը յայտնի է , ան ալ գրէթէ միշտ ձիւնով ծածկած ներսերը անծանօթ : Տարածութիւնն է 1,400,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 50,000 , կոապաշտ : Գլխաւոր վաճառքն է տեսակ տեսակ մորթ ու պալենա ձուկը : Գլխաւոր քաղաքն է Նոր Արքանկեյ (1666) , Սիդքա կղզիին մէջ :

Բ. ԿՐԵՆԼԱՆՏԻԱ

242. Կրենլանտիան Ամերիկայի հիւսիսային ծայրն է , բոլորովին սառնապատ , միայն ծովեզերքը ծանօթ : Տարածութիւնն է 2,000,000 քառակուսի քիլոմէթր . բնակիչը 22,000 , գրեթէ ամենքն ալ քրիստոնեայ : Օղբ ցուրտ , մինչև երեք ամիս շարունակ գիշեր և շարունակ ցորեկ կունենայ : Բերքն է ամիանդ , հանքային ածուխ , կրանիդ և ուրիշ քարեր : Բնակիչները Եսքիմացիք կըսուին , որ հասակով պղտիկ մարդիկ են , որսորդութեամբ կապրին , ձմեռը գետնափոր տեղուանք կը բնակին խսկ ամառը ծովու շան կաշիէ շինած վրանի տակ : Այս երկիրը՝ Տանիմարգայիք գրասան 983 ին , բայց հիմայ կէսը Անգղիացեաց ձեռքն է :

Գ. ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ

243, Նոր Բրիտանիայի մեծ մասը առաջ Փառչդիացոց ձեռքն էր, 1760 ին Անգղիացիք առին անունն ալ դրին Նոր Բրիտանիա, որոյ մեծ մասը անծանօթ է : Տարածութիւնն է 9,700,000, շատը Եւրոպացի Հրոտովկական . մնացածն ալ տեղացի կուսպաշտ, օլըր ցուրտ միայն հարաւի կողմը բարեբեր է : Գլխաւոր քաղաքներն են Փիկէք (40,000), Քանատային մէջ : Մոնրէյալ (44,000), մորթի վաճառք ունի . Հէրիքսֆէքս (15,000) նուազանդիստ է. Ֆրենտրիքդըն . Ս. Յովհաննէս, Սիստեյ և Լուիզպուրկ :

Դ. ՄԻԱՅՆԱՒ. ՆԱՀՍՆԳ

244. Միայեալ նահանգներուն արևելեան մասը առաջ Անգղիացոց էր, 1773 ին գաղթականները խռովութիւն հանեցին և Պաղղիոյ ու Սպանիայի թագաւորաց պաշտպանութեամբը 1782 ին իրենց անկախութիւնը ճանչցաւ Անգղիան, ետքը ուրիշ նահանգներ ալ աւելցնելով Հիմայ 33 նահանգի և 5 գաւառի հասարակապետութիւն կազմած են իրարու դաշնակից, անանկ որ իրաքանչիւր նահանգ իրեն առանձին վարչութիւն ունի և ընդհանուր գործոց համար 4 տարին անգամ մը փոփոխելի նախագահով և ժողովքով մը կը կառավարուին : Հոս կրօնքն ազատ է, բայց ընդհանրապէս բողոքական են զանազան տեղակ : Քաղաքականութիւնը և արուեստները և երկաթուղիները շատ յառաջ գացած են :

Այս ընդարձակ երկիրը, որ Ստլանտեան Ովկիանոսէն մինչև մեծ Ովկիանոս, Մեքսիկոյի նեղուցէն ալ մինչև Ս. Լաւրէնտիոսի գետը կերթայ, ունի

տարածութիւն 8,000,000 քառակուսի քիլօմէթր , և բնակիչ 32,000,000, շատը Եւրոպայի զաղթական : Օղջ տեղ տեղ ցուրտ և տեղ տեղ ալ տաք է , և հարաւային կողմի օղջ խոնու ու մլնասակար է : Բերքն է բամպակ , շաքար , ծխախոտ , քաքայոյ , լեզակ : Այս երկրին հետ միացաւ Ռուսի Ամերիկան :

Պլիսաւոր քաղաքներն են ,

Վաշինգթոն (40,000) ֆօրտնագի վրայ . Նոր-Եորգ (623,000) Հուստօնի քերանը . Ֆիլատէլֆիա (419,000) Տէրափարի վրայ . Պարքը (140,000 հօս ծնած է Ֆրանգլին բնագէտը՝ որ Ամերիկայի ազատութեան հիմարկուներէն մէկնէ . Պալլիսնոր (170,000) նաւահանգիստը 2000 նաւ կրնայ առնել . Նոր-Սթրէան (135,000) բնակչաց մեծ մասը զաղղիսայի են :

Սան-Ֆրանչէսկոյ (60,000) գեղեցիկ ծոցի մը վրայ էոր շինուած քաղաք է , որոյ բնակիչները շուտով կը շառնան :

Ե. ՄԵՔՍԻԿՈՅ

245, Մեքսիկոյի երկիրը 1521 ին Սպանիոյ ձեռքն անցաւ , բայց 1820 ին զստ հասարակապետութիւն եղան իրարու դաշնակից . 1864 ի Պալլիոյ բանակին զօրութեամբը կայսրութիւն եղաւ , որոյ ինքնակալ ուրշուեցաւ Աւստրիոյ Մաքսիմիլիանոս իշխանը : Տարածութիւնն է 2,000,000 քառակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 8,000,000 Հոռլմէական : Երկիրը ընդհանրապէս լեռնոտ և շատ հրաբուխներ ունի : Բերքն է արծաթ , ոսկի , բամպակ , շաքար ; ծխախոտ , ցօրեն , լեզակ , սրգնուկ՝ որ ծիրանի ներկ կըլլայ : Օղջ ներսերը ըսրեխառն , իսկ ծովեզրը տաք , թաց ու մլնասակար :

Պլիսաւոր քաղաքներն են ,

Մեքսիկոյ (250,000) Ամերիկայի ամենէն մեծ և

ամենէն զեզեցիկ քաղաքն է , մայր եկեղեցին մեծագործ ու հարուստ , փողերանոցը շատ երեւելի , ասոր մօտ եղած լճերուն վրայ եզեզներով շինած շարժական սարսեղաներ կան :

Բուհարա Տէրա Սեճեկէս , Կուսնա Խուսարոյ , Քերէրարոյ , Ռախազա , Ս. Լախա Բոդուսի , Վանքէլէ , Զոշուրա , Վերա Գրուսն :

Զ. ԿՈՒԱՂԵՄԱՆ ԿԱՄ ՄԻԱՔԱՆԵՍԱԼ ՆԱՀԱՆԳՔ ՄԻՋԻՆ ԱՄԵՐԻԿՈՅ

246. Կուաղեմաւան երկար ատեն Սպանիացոյ ձեռքն էր . 1821 ին զատ հասարակապետութիւն եղաւ 5 անկախ տէրութիւններէ ձեացած , Կուաղեմաւա , Սան-Սալվատոր , Հոնտուրաս , Նիգարակուա , Գոսպատիգա : Այս հասարակապետութիւնը Մեքսիկոյէն մինչև Բանամայի սարանոցը կերթայ : Տարածութիւնն է (500,000) քառակուսի քիլոմետր , բնակիչը (2,000,000) Հռոմէական : Երկիրը լեռնոտ է , հողը բարեբեր , օդը բարեխառն՝ բայց վնասակար , շատ հրաբուխներուն համար գետնաշարժն անպակաս է : Բերքն է մարայօրեն , բամպակ , շաքար , լեդակ և ազնիւ փայտեր :

Պլիսատր քաղաքներն են .

Կուաղեմաւա (60,000) ասոր տեղ ուրիշ քաղաք մը կար նոյն անունով , որ 1777 ին ղետինը անցաւ : Վերարագ կամ Գորան (12,000) տարին ինը ամիս միակերպ կանձրեւէ . Գորդակոյ (20,000) ծովեզերքէն տասկ մը օտարէ կելլէ , որ փորուն մէջ կարմիր ներկ ունի .

7. ԳՈՒՈՄՊԻԱ

247. Գորմուչիացիք 1811 ին Սպանիացիներէն գը .

քուխ քաշելով երեք հասարակապետութիւն եղան իւրարու դաշնակից . Եւր Արանատա , Վենեցուռնիա և Քիւրոյ :

Գոլլանդիան Բանամայի Պարանոցին մինչև Առյուստան ու Բերու կերթայ և իր Տարածութիւնն է 2,800,000 քառակուսի քիլովեթր , բնակիչը 4,800,000 կրօնքը Հռովմէական . Երկիրը լեւնոտ է ու շատ հրաբուղիներ ունի : Օղբ բարեխառն տեղ տեղ ալ ցուրտ , ծովեզերքի օղբ մնասախար : Բերքն է ոսկի , արծաթ , սիլագին , սղլինձ , ազնիւ քարեր , քսքայոյ , ծխախոտ ու քինա :

Պլիսաւոր քաղաքներն են .

Պոկոյա (40,000) գիրքը խիտ բարձր է , օղբ բարեխառն , մօտերը մեծ ջրվէժ մը կայ որ 55) տոնաշափ բարձրութենէն վար կկցնայ :

Քիւրոյ (70,000) աշխարհիս մէջ ամենէն բարձր գիրք ունեցող քաղաքն է , ծովուն երեսին 2885 մեթր բարձր գեղեցիկ ձորի մը մէջ շինած , անոր համար օղբ տաք չէ՛ թէպէտև գրեթէ հասարակածին տակ կկցնայ : Գարդաճնևա , Գարագաա , Բանամա , Վարիևա :

Ը. ԿՈՒՅՈՆՍ.

248. Առյուստան Ռրևօք ու Կմագոնաց գետերուն մէջ կկցնայ : Տարածութիւնն է 400,000 քառակուսի քիլովեթր , բնակիչը 326,000 , կրօնքը Հռովմէական : Ծովեզերքը շատ լճեր կան , Օղբ բարեխառն է . տաքին ութ ամիս միակերպ անձրև գալին ետքը , չորս ամիս անանկ չոր ու տաք կըլլայ , որ կենդանեաց շատը անօթի ծարաւ կը ջարդուին : Բերքն է խահլէ , շաքար , խէժ , բոքոյ , բամպակ ու սղղեղ : Երկրին մեծ մասը Գոլլանդիոյ ու Պրագիլի կտորը կը համար-

ուի, մնացածին մէկ կտորը Հոլանտացոյ ձեռքն է :
մէկը Անգղիացոյ, մէկն ալ Քաղզիացոյ . ներսի կողմերը դեռ անծանօթ են :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Բարսաւարիպոյ (20,000) Հոլանտացոյ գլխաւոր քաղաքն է : յորձորովն կամ Սրասրուք (20,000) Անգղիացոյ ձեռքը վաճառաշահ քաղաք է . Քայէն (5,200) Քաղզիոյ ձեռքը՝ համանուն կղզիին մէջ, առուտուրի քաղաք է :

Թ. ՊՐԱՉԻ,

249. Պրազիլը մինչև 1822 Բորդուգէզներուն ձեռքն էր, ետքը Բորդուգալի թագաւորին տղան ինքնագլխի կայսր եղաւ . բայց 1835 էն ի վեր Սահմանադրական կառավարութիւն եղաւ :

Պրազիլի երկիրը հարաւային Ամերիկայի արեւմտեան կողմը կիցնայ . տարածութիւնն է 7,800,000 քառակուսի քիլոմէթր, բնակչը 8,000,000 Հոլովապահան : Այրեցեալ զգտոյն տակն ըլլալուն համար խիստ տար է . բայց ամիսներով կանծրն է : Հողը շատ սլաքաբեր, բերքն է ոսկի, պղինձ, ադամանդ, և ուրիշ ազնիւ քարեր ու փայտեր, մանաւանդ Պրազիլի փայտը քսուածը՝ որ աղէկ կարմիր ներկ կըլլայ . նաև բրինձ, բամբակ, ծխախոտ, շաքար, կապիկ, կոկորդիլա, ջայլամ, օձ ու գեղեցիկ թիթեանիկներ :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Ռիո-Եանէյրօ, Պահիա, Բեռնամպուզոյ, Վիլլատիլա, Ս. Պօլոս :

Ժ. ԲԵՐՈՒ

250. Ամերիկան գտնուելէն առաջ Բերուի թա-

գաւորութիւնը շատ զորաւոր ու հարուստ եղած է ,
1824 ին Բերուի բնակիչները ապստամբելով Սպա-
նիացիներէն՝ զատ հատարակապետութիւն եղան :

Բերուն Պոլումպիոյ հարաւակողմը մեծ Ուկիա-
նտսին ծովեղերքն է : Տարածութիւնն է 1,400,000 քա-
ռակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 2,500,000 Հռովմէա-
կան , բոցց կուսապաշտ լեոնցիներ ալ կան : Երկիրը
շատ տեղ աւազուտ է , ոչ անձրև կուգայ և ոչ կորու-
սոյ : Բերքն է ոսկի , արծաթ , սնդիկ , զմրուխտ , գի-
նի , օղի , շաքար , բինա , բուրդ , լամա ըսուած վայ-
րի կենդանին ոչխարի նման : Ասոնաւ տեղերը ահա-
բին օձեր ու անթիւ ձճիներ կը գտնուին . տեսակ մը
ձճի ալ կայ Սուսէլլո ըսուած՝ որ թղթի նման բոյն
կը շինէ :

Պիսաւոր քաղաքներն են ,

Լինս (70,000) : ասկէ երեք փարսախս հեռու է իր
նուաճանգիստը Քալլաս , Գուսոյ՝ Բերուի թագաւո-
րութեան հին մայրաքաղաքն է , Բրեքիլաս , Գրուխի-
լոյ , կուսեքապելիգա :

ԺԱ. ՊՈՒԻՎԻԱ ԿԱՄ ՎԵՐԻՆ ԲԵՐՈՒ

251, Պոլիպիան 1825 էն ի վեր ինքնազլուխ հասա-
րակապետութիւն մըն է : Տարածութիւնն է 100,000
քառակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 2,000,000 Հռովմէ-
կան : Երկրին մէջ տեղերը լեոնոտ , անրևեւեան կողմը
բարերեր , արեւմուտքը անընակ անապատ է : Բերքն է
զինի , ձէթ ու ազնիւ փայտեր :

Պիսաւոր քաղաքներն են ,

Լարրարս կամ Չուքիասքա՝ քովերը հարուստ ար-
ծաթաճանք կայ . Լա փասն՝ ոսկեճանքն անուանի է .
Բադուսի՝ աշխարհիս մեծագոյն արծաթաճանքներէն
մէկն է :

ԺԲ. ԲԱՐԱԿՈՒՄ

252. Բարակուան ատենով Սպանիացոյ ձեռքնէր, այս երկրիը հնդկաց մեկ մասը կարակի ըսուած Յիսուսեան քարոզիչներուն ձեռքով շատ կրթուեցան 1767 ին. երբոր անոնք հեռացան՝ ժողովուրդը շատ սրակեցաւ : Հիմա ինքնազուիս հասարակապետութիւն է : Տարածութիւնն է 230,000,000 քառակուսի քիլովէթր, բնակիչը 13,000,000 Հռովմէական : Երկրիը դաշտային ու խիտ բարեբեր. Բերքն է շոյ, ծխախոտ, բամպակ, շաքար : Գլխաւոր քաղաքն է Վերայիտամն :

ԺԳ. ԼԱՅԼԱԹՄ

253. Լարլաթայիք 1810 ին Սպանիացիներէն աւարտամբելով ինքնազուիս հասարակապետութիւն եղան Պրժանդինա անուամբ : Տարածութիւնն է 2,250,000 քառակուսի քիլովէթր. բնակիչը 2,000,000 Հռովմէական : Երկրին մեծ մասը թաց է. օդը տաք. բերքն է գինի, ձէթ, բամպակ, շաքար, և լամայի ազնիւ բուրդ : Գլխաւոր քաղաքներն են,

Պուէնոս Սըրէս (90,000) Բշարս գետին վրայ օդը դեղեցիկ. վաճառաչահ քաղաք է. Մենտոզա՝ ազնիւ գինի ունի, Գորտոփա՝ մեծ վաճառականութիւն ունի :

ԺԴ. ՈՒՐՈՒԿՈՒՄ

254, Ուրուկուան Սպանիոյ իշխանութեան տակ Լարլաթայի փոխարքայութեան մաս էր : Պրազիլայիք 1821 ին առին բայց քանի մը տարիէն կորուսին. 1828 ին հասարակապետութիւն մը կազմեցին : Կը բաժ-

գաւորութիւնը շատ զորաւոր ու հարուստ եղած է ,
1821 ին Բերուի բնակիչները ապստամբելով Սպա-
նիայիներէն՝ դատ հասարակապետութիւն եղան :

Բերուն Պոլումպոյ հարաւակողմը մեծ Ուկիա-
նոսին ծովեզերքն է : Տարածութիւնն է 1,400,000 քա-
ռակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 2,500,000 Հոովմե-
կան , բայց կուսալաշա լեւնցիներ ալ կան : Երկիրը
շատ տեղ աւազուտ է , ոչ անձրևե կուզայ և ոչ կորո-
տայ : Բերքն է ոսկի , արծաթ , սնդիկ , զմրուխտ , գի-
նի , օղի , շաքար , բինա , բուրդ , լամա ըսուած վայ-
րի կենդանին ոչխարի նման : Ատոնաւ տեղերը ահա-
բին օձեր ու անթիւ ձճիւններ կը գտնուին . տեսակ մը
ձճի ալ կայ Սուրէլլօ ըսուած՝ որ թղթի նման բոյն
կը շինէ :

Պլիսաուր քաղաքներն են ,

Լինա (70,000) : ասկէ երեք փարսախ հեռու է իր
նաւահանգիստը Գալլաօ , Գուադոյ՝ Բերուի թագաւո-
րութեան հին մայրաքաղաքն է , Արեփիլա , Գրուիփի-
ոյ , կուսեքապելիգա :

ԺՍ. ՊՈՒԻՎԻՍ. ԿԱՄ ՎԵՐԻՆ ԲԵՐՈՒ

251, Պոլիպիան 1825 էն ի վեր ինքնազլուխ հասա-
րակապետութիւն մըն է : Տարածութիւնն է 100,000
քառակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 2,000,000 Հոովմե-
կան : Երկրին մէջ տեղերը լեռնոտ , աերևելեան կողմը
բարերեր , արևմուտքը անբնակ անապատ է : Բերքն է
գինի , ձէթ ու ազնիւ փայտեր :

Պլիսաուր քաղաքներն են ,

Լարրարա կամ Չուփիսաքա՝ քովերը հարուստ ար-
ծաթահանք կայ . Լա փասն՝ ոսկեհանքն անուանի է .
Բադուս՝ աշխարհիս մեծագոյն արծաթահանքներէն
մէկն է :

ԺԲ. ԲԱՐՍԵՈՒԱ

252. Բարակուան առեկով Սպանիացոյ ձեռքնէր, այս երկրիւ Հնդկաց մեկ մասը կարանի ըսուած Յիսուսեան քարոզիչներուն ձեռքով շատ կրթուեցան 1767 ին. երբոր անոնք հեռացան՝ ժողովուրդը շատ պակսեցաւ : Հիմա ինքնազուլի հասարակապետութիւն է : Տարածութիւնն է 230,000,000 քառակուսի քիլովէթր, բնակիչը 13,000,000 Հռովմէական : Երկիրը դաշտային ու խիտ բարեբեր . Բերքն է շալ, ծխախոտ, բամպակ, շաքար : Պլխաւոր քաղաքն է Վերակրուս : Կրտսիտիտուն :

ԺԳ. ԼԱՖԼԱԹԱ

253. Լարլաթայիք 1810 ին Սպանիացիներէն ապստամբելով ինքնազուլի հասարակապետութիւն եղան Պրժանդիկա անուամբ : Տարածութիւնն է 2,250,000 քառակուսի քիլովէթր . բնակիչը 2,000,000 Հռովմէական : Երկիրն մեծ մասը թայ է . օդը տաք . բերքն է գինի, ձէթ, բամպակ, շաքար, և լամայի ազնիւ բուրդ : Պլխաւոր քաղաքներն են ,

Պուկնոս Սրէս (90,000) Բարս գետին վրայ օդը դեղեցիկ . վաճառաշահ քաղաք է . Մենտոգա՝ ազնիւ գինի ունի, Գորտովա՝ մեծ վաճառականութիւն ունի :

ԺԴ. ՈՒՐՈՒԿՈՒԱ

254, Աւրուկուան Սպանիոյ իշխանութեան տակ Լարլաթայի փոխարքայութեան մաս էր : Պրազիլայիք 1821 ին առին բայց քանի մը տարիէն կորուսին . 1828 ին հասարակապետութիւն մը կազմեցին : Կրտսիտ

նուի 9 դաւառներու : Տարածութիւնն է 260,000 քա-
ռակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 300,000 , որուն մէկ ու-
թերրորդը հազիւ Եւրոպացի են : Պլիսաւոր քաղաքն
է Փօնթէ-Վիսօ (30,000) Բլաթա գետին ձախ կողմը
իր բերնին մօտ , գեղեցիկ նաւահանդիստ է , 20 տա-
րէն ի վեր է որ Պուէնոս-Սյրէսի հետ կը մրցի :

ԺԵ. ՓԻԼԻ ԿԱՄ ՉԻԼԻ

255. Քիլիի ժողովուրդը 1818ին զատուեցան Ա-
պանիացիներէն և հասարակապետութիւն եղան : Քի-
լին Բերուի հարաւայտովը՝ Պորտիլեան լեռներուն և
Խաղաղական Ուլիլանոսին մէջ կիլնայ : Տարածութիւնն
է 300,000 քառակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 1,500,000
Հռօմէական : Երկիրը լեռնոտ ու ջրատ է . օդը բա-
րեխառն , բերքն է պղինձ , սակի , արծաթ ու ազնիւ
քարեր :

Պլիսաւոր քաղաքն է Սանդիակոյ (80,000) որոյ
նաւահանդիստն է Վալպարաիզոյ , Վալդիվիա՝ գեղեցիկ
նաւահանդիստ է :

ԺԶ. ԲԱՂԱԿՈՆԻԱ

256. Բաղակոնիան Ամերիկոյ հարաւածայրն է ,
բերթ է բոլորն ալ անձանօթ : Տարածութիւնն է 1,000,
000 քառակուսի քիլօմէթր , բնակիչը 200,000 բարձրա-
հասակ և հիւրասէր մարդիկ , բնակութեան քաղաք չու-
նին , խումբ խումբ դաշտերու մէջ կը կենան : Արևելեան
ծովեզերքը տաք ու աւազուտ է և անուշ ջուր ունի :

ԺԷ. ԱՆԴԻԼԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

257. Անդիլեան կղզիները , որ Արևմտեան Հրեղ-

կատուան ալ կըսուի, քիչ քիչ Սպանիացոյ ձեռքն ան-
ցաւ . որոնք 10 տարուան մէջ մեծ Անդիլեաններուն
բնակիչները ջնջեցին, որ երկչոտ մարդիկ էին : Փոքր
Անդիլեաններուն բնակիչները, որ Քարսիպ կըսուէ-
ին, կտրիճ ըլլալով՝ Սպանիացոյ դէմ դրին, մինչև
1600 ին ատենները ուրիշ Եւրոպացիներ զանոնք ալ
ջնջեցին :

Անդիլեան կղզիները հիւսիսային և հարաւային Ա-
մերիկոյ մէջ տեղը կկցնան, որոնք երեք գլխաւոր խմ-
բերու բաժնուելով կը զատուին, Մեխիկո, Սեպուլկու, Փո-
քր Անդիլեանք և Լուքայեան կամ Պանամա կղզիները :

Մեծ Անդիլեաններն են Գուպա, Ճանայիգա, Հա-
յիյի կամ Ս. Գալևիկոս և Բորբո-Ռիոյո :

Փոքր Անդիլեան կղզիացի գլխաւորներն են, Ս. Խուչ,
Ս. Բարրոյոմէնս, Ս. Լուչիս, Ս. Վիլեկիս, Կրանա-
տա, Կուստաշուրա, Մայայիկիկէ, Ս. Եւստաքէնս և Քու-
րասայո :

Լուգայեան կղզիները մանր են Անդիլեացոյ ձեռ-
քը, որոյ մէջ անուանի է Կուսակահալ կամ Սան-Սալ-
վատոր կղզին որ Գալուսիոսի առջի գտած տեղն է :

Տարածութիւնն է ընդ ամենը 240,000 քառա-
կուսի քիլոմէթր, բնակիչը 3,650,000 : Երկիրը ընդ-
հանրապէս լեռնոտ է, շատ հրաբուխներ ունի : Օղջ
տաք ու թաց է, հսկանմաներէն մինչև ասորիւ չոր կըլ-
լայ, մնացած ամիսները միակերպ կ'անձրևէ : Սա-
տիկ մորիկներ շատ կըլլայ այս կղզիներուն մէջ, մինչև
իրենց տուները և շենքերը կը բլրցնեն :

Հողը շատ ստոգարեր է, բերքն է լեզակ, բամպակ,
չաքար, ծխախոտ, խնկեղէն, Ափրիկէի և Ասիայի
ամեն բերքերը, Եւրոպայի բոյսերն ու կենդանիները
հոն երթալով քիչ ատենի մէջ ցեղերնին կը փոխեն :

Գլխաւոր քաղաքներն են,

Հաւանա (112,000) Գուպա կղզիին մէջ . ֆիլիպ-
 րըն (33,000) Ճամայիգայի մէջ . Բորդո-Ֆրէնս 'Հայիդի
 կայսերութեան մայրաքաղաքն էր , աղէկ է նաւահան-
 գիստը և բանուկ վաճառականութիւն ունի , Ս . Պետ-
 րոս ' Մարթինիքայ կղզիին մէջ . Սորթ Գամիէիկոս ' Հա-
 յիդիի մէջ Գոմինիկեան հասարակապետութեան մայ-
 րաքաղաքն է , այս քաղաքը Գոլոմպոսի եզրայրը շինեց :
 Բուէնդ-ա-Ֆիրրը ' Կուատալուբայի մէջ , նաւահան-
 գիստը բանուկ 1842 ին երկրաշարժէն մեծ մասը կոր-
 ծանեցաւ :

Ֆոր-Ֆուպալ ' Մարդինիկէի մայրաքաղաքն է :

ՏԵՐՈՒԹԻԻՆՖ ՈՎԿԻՍՆԻՈՅ

258. Ովկիանիան Եւրոպացոյ ծանօթացաւ զրե-
 թե Ամերիկայի հետ , որիէ առաջ 1100 ին ատեննե-
 րը Արաբացիք ասոր Հարաւային Ասիա ըսուած կողմը
 գացեր ու իրենց հաւատքը տարածեր էին , բայց Բոր-
 դուգեզները զիրենք հաղածեցին : Ետքը Հոլանտացիք
 Սպանիացիք և Անգղիացիք այլ և այլ գաղթականու-
 թիւններ հաստատեցին հոս :

Ովկիանիա կըստի հարաւային Ովկիանոսին մէջ
 ցրուած կղզիները , որ ամենը մէկէն Եւրոպայէն մէծ է :
 Տարածութիւնն է 10,500,000 քառակուսի քիլոմէթր :
 բնակիչը 30,000,000 շատը սև , վայրենի , անկիրթ , ու
 սպակասամիտ , մինչև գետին բանելն ալ չեն գիտեր .
 հիւղերու մէջ կը բնակին , որսորդութեամբ կապրին ,
 ոմանք ալ մարդակեր են : Օղը ընդհանրապէս տաք է ,
 բայց ծովեզերքը բարեխառն . Մեծ մասը լեռնոտ է ,
 ծովեզրն ալ շատ տեղ ժայռերով լեցուն . գլխաւոր
 բերքն է հացի ծառ , քոքոյ , գետնախնձոր և ամեն
 տեսակ խնկեղէն :

Ովկիանիայի մեծ մասը զրեթէ Եւրոպացոյ ձեռքն է :

ԿԱԼՈՒՈՒԹՔ ՀՈՒԱՆՏԱՅՈՑ

Ճափա (14,000,000) Ուկրաինայի ամենէն բազմա-
մարդ և ամենէն ծաղկած կղզին է, և գրեթէ բոլորը
Հոլանտացոյ իշխանութեան տակն է: Մայրաքաղաքն
է Պարալիս (115,000) որ Մալեզիայի մէջ Հոլանտա-
ցոյ ամէն կալուածոցը գլխաւոր տեղն է և կեդրոն վա-
ճառականութեան, ոչը մնասակար:

Ուրիշ երեւելի քաղաքներն են,

Չերաւ, Չերիպոն, Սանարակ, Սորուպայա, Չագ-
չուգարիս և Սորուգարիս, այս երկու քաղաքները՝ որ
կղզոյն ներսերն են, բնիկ Սուլթաններուն ձեռքն է,
բայց հարկատու Հոլանտացոյ, կրօնքնին մահմետա-
կան և կաթոլիկ:

Սունտարա (4,000,000) Սունտան նեղուցով կը
բաժնուի Ճափայէն և երկու մաս ունի:

1° Սնկախ՝ որ հիւսիսի կողմն է և գլխաւոր քա-
ղաքն է Սելե, Սիագ:

2° Հոլանտացոյ ձեռքը՝ որ հարաւի կողմն է, գլու-
խաւոր քաղաքն է Բատակ, որ կը նստի Հոլանտացի
կուսակալը: Բախանկանկ՝ մայրաքաղաք համանուն տէ-
րութեան մը, զոր գրաւեցին Հոլանտացիք 1821 ին:

Ճափայի և Սումատրայի մերձակայ կղզիներուն
չափը Հոլանտացոյ ձեռքն է, որոց մէջ նշանաւոր են
Պակգա՝ անագի հարուստ հանգ ունի, Միլէրոն, Սում-
պափա, Փրորես և Գիմոր:

Պոնկէոյ (2,500,000) Պաղլիոյ երկու մեծութիւնը
ունի, մէկ մասին Հոլանտացիք կը տիրեն, մեծագոյն
մասը դեռ անկախ է. նշանաւոր է Պոնկէոյ (10,000)
ուր Սուլթան մը կը նստի, որ ատենով կղզիին մեծա-
գոյն մասին կը տիրէր:

Յէշեպու (3,500,000) գրեթէ բոլորովին Հոլան-
տացոյ տակն է :

Քեռնաք՝ փոքրիք կղզի յարեմուտս Ճելլոլլի , ուր
կը նստի Սուլթան մը հարկատու Հոլանտացոյ :

Պանտա՝ փոքր կղզի , ուր Հոլանտացիք Հնդկաս-
տանի ընկողը կը մշակեն :

Սնգոյնա՝ հոս կը նստի Մոլուզեան կղզեաց Հո-
լանտացի Կուսակալը , մեխակի ծառ ունի :

Բ .

ԿԱԼՈՒՄԾՔ ՍՊԱՆԻՍՅՈՅ

Փիլիպեան կղզիք (6,000,000) ըստ մեծի մասին
Սպանիացոյ իշխանութեան տակն են և կը բաղկանան
հազարաւոր մանր կղզիներէ , որոց գլխաւորներն են .

1. Լուտե (2,300,000) մեծադոյն մասը Սպանիոյ
տակ է , երևելի է Մակիյէ (100,000) մեծ քաղաք
բազմահարուտ և վաճառաչահ ծոցի մը մօտ , նաւելի
գետի մը վրայ :

2. Միկտանաս (1,200,000) որոյ գլխաւոր քաղաք-
ներն են Սանյոսնիակ՝ կղզիին արեմտեան կողմը Սպա-
նիացի ստացուածոց գլխաւոր տեղն է , Սարանկամ
(10,600) :

3. Բաչաւան՝ քիչ ծանօթ մեծ կղզի մ'է :

4. Մարիանեան կամ Քազակաց կղզիք (6000)
Միքրոնէզիոյ մէջ . Սպանիացոյ իշխանութեան տակն
են , երևելի են Կուսակալը հոս կը նստի , և
Քիսիկան : Այս կղզիներուն հիւսիսի կողմը ահագին
ժայռ մը կայ բրդաձև , որ Ղովտայ կին կըսուի :

Գ .

ԿԱԼՈՒՄԾՔ ԳԱՂՂԻՍՅՈՅ

Քանիդի կղզիք (135,000) որոց մէջ գլխաւոր են

Քահիկոյի, Թեքիւրօս, Հաւահիկէ և այլն :

Քարքիզեան կղզիք (40,000)՝ որոյ մէջ գլխաւորն է Նուքահիվա :

Նոր Քաշետոնիա (40,000)՝ Պաղղիայիք գրաւեցին 1853 ին :

Դ.

ԿԱԼՈՒԱԾԻ ԲՈՐԹՈՒԳԱԼԱՅ

Բորդուբեզներն՝ որ ամէն Եւրոպացի ազգերէն առաջ Ուկրանիոյ մէջ հաստատուեցան, հիմա միայն Քիևոր կղզոյն մէկ մասն ունին. որոյ գլխաւոր անդն է Տիլի (2000) և Փլոր կղզիին մէկ մասը :

Ե.

ԿԱԼՈՒԱԾԻ ԱՆԳՂԻԱՅՈՅ

Նոր Հոլանտա կամ Աւստրալիա (800,000)՝ այնչափ ընդարձակ է այս կղզին, որ շատ աշխարհագիրք նոր ցամաք կը համարին. ներսերը ըստ մեծի մասին դեռ անծանօթ են. և ծովեզերքի վրայ այլևայլ գաղթականութիւններ հաստատեցին Սնդղիայիքի՝ ինչպէս Հարաւային Նոր Կալիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Սիտնէյ (20,000) :

Վիկտորիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Մելբուռն (25,000) :

Հարաւային Աւստրալիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Ստրայիտէ (15,000) :

Սրեւնտեան Աւստրալիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Քերթ :

Վիկտորիա գաւառը քան զամէնն աւելի ոսկերեր է. բայց Նոր Ուէյլզի ու Հարաւային Աւստրալիոյ մէջ ալ ճոխ ոսկեհանք կան. վերջերս արեւմտեան Աւստրալիոյ մէջ ալ առատ ոսկի գտնուեցաւ :

Վան-Տիէմին կղզի (45,000)՝ առատ երկաթի հանք

Գէշեպես (3,500,000) գրեթէ բոլորովին Հոլան-
տացոյ տակն է :

Քեռնաք՝ փոքրիք կղզի յարեմուտս Ճելլոյնի , ուր
կը նստի Սուլթան մը հարկատու Հոլանտացոյ :

Պանտա՝ փոքր կղզի , ուր Հոլանտացիք Հնդկա-
սանի ընկող կը մշակեն :

Քանգոնա՝ հոս կը նստի Մուլուգեան կղզեաց Հո-
լանտացի Կուսակալը , մեխակի ծառ ունի :

Բ .

ԿԱԼՈՒՍԵՄԻ ՍՊԱՆԻՍՅՈՅ

Փիլիպեան կղզիք (6,000,000) ըստ մեծի մասին
Սպանիացոյ իշխանութեան տակն են և կը բաղկանան
հազարաւոր մանր կղզիներէ , որոց գլխաւորներն են .

1. Լուտե (2,300,000) մեծագոյն մասը Սպանիոյ
տակ է , երևելի է Մակիյէ (100,000) մեծ քաղաք
բազմահարուստ և վաճառաշահ ծոցի մը մօտ , նաեւի
գետի մը վրայ :

2. Քինտանա (1,200,000) որոց գլխաւոր քաղաք-
ներն են Սամպուանկան՝ կղզիին արեւմտեան կողմը Սպա-
նիացի ստացուածոց գլխաւոր տեղն է , Սպանկան
(10,600) :

3. Բաշաւան՝ քիչ ծանօթ մեծ կղզի մ'է :

4. Քարիանկան կամ Քազակաց կղզիք (6000)
Միբրոնէզիոյ մէջ . Սպանիացոյ իշխանութեան տակն
են , երևելի են Կուսակալը հոս կը նստի , և
Քիսիկան : Այս կղզիներուն հիւսիսի կողմը ահագին
ժայռ մը կայ բրդաձև , որ Ղովտայ կին կըսուի :

Գ .

ԿԱԼՈՒՍԵՄԻ ԳԱՂՂԻՍՅՈՅ

Քանիդի կղզիք (135,000) որոց մէջ գլխաւոր են

Քահիդի, Թեքիւրօս, Հաւահիկէ և այլն :

Մարքիզեան կղզիք (40,000)՝ որոյ մէջ գլխաւորն է Նուքահիվա :

Նոր Քաշետոնեա (40,000)՝ Քաղղիացիք գրաւեցին 1853 ին :

Դ.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԲՈՐԹՈՒԳԱԼԱՅ

Բորդուքեղներն՝ որ ամէն Եւրոպացի ազգերէն առաջ Ուկիանիոյ մէջ հաստատուեցան, հիմա միայն Քիմօր կղզոյն մէկ մասն ունին. որոյ գլխաւոր տեղն է Տիլի (2000) և Փյոր կղզիին մէկ մասը :

Ե.

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԱՆԳՂԻԱՅՈՅ

Նոր Հոլանտա կամ Աւստրալիա (800,000)՝ այնչափ ընդարձակ է այս կղզին, որ շատ աշխարհագիրք նոր ցամաք կը համարին. ներսերը ըստ մեծի մասին գեռ անծանօթ են. և ծովեզերքի վրայ այլևայլ գաղթականութիւններ հաստատեցին Սնգղիացիք՝ ինչպէս Հարաւայիկ Նար կաղիս՝ գլխաւոր քաղաքն է Սիտեկ (20,000) :

Վիկտորիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Մելբորն (25,000) : Հարաւայիկ Աւստրալիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Ստեյրայիտէ (15,000) :

Սրեւմտեան Աւստրալիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Բերդն : Վիկտորիա գաւառը քան զամէնն աւելի ոսկերեր է. բայց Նոր Ուէյլի ու Հարաւայիկ Աւստրալիոյ մէջ ալ ճոխ ոսկեհանք կան. վերջերս արեւմտեան Աւստրալիոյ մէջ ալ առատ ոսկի գտնուեցաւ :

Վան-Տիլմիկ կղզի (45,000)՝ առատ երկաթի հանք

ունի . գլխաւոր քաղաքն է Հոպարդ-Յօզփն (16,000) :

Նորֆօլք՝ ուր յանցաւորները կարսորուին :

Նոր Զեյսնտա կամ՝ Քասնանիա երեք կղզի են . երկուքը շատ մեծ որ Քուքի նեղուցով իրարմէ կը բաժնուին , Ենիւտուի , Գալայի-Ֆուկանեւ : :

Լայուան՝ պոռնկոյի հիւսիսային ափանցը մօտ չորք կղզի մ'է . զոր վերջերս Անգղիացիք գրաւեցին :

Զ .

ԱՆԿԱՆԻ ԿՂԶԻՔ

Նորագլայի մէջ Սուրա կղզիք , ասոնց Սուլթանը զիշխէ նաև Պոռնկոյ և Բարսուան կղզեաց մէկ մասին , և մօտաւոր քանի մը մանր կղզիներու :

Ասորայիցի մէջ Նոր-Կոյնէա կամ՝ Բարսուգիա (500,000)՝ կղզեաց խումբ մ'է , ուր կը գտնուի Քանկուտ , քնարահաւ , սև կարապ և դրախտահաւ : Նոր-Ֆրիստանիա և Նոր-Իրլանտան (65,000)՝ որոց միայն քանի մը ծովեղերեայ տեղերը ծանօթ են : Սորաննեան կղզիք (100,000)՝ որոնք կըսուին նաև կղզիք Արչուկուսեաց և Նոր Քէորգիա :

Արչուկուսեաց Լա Բերուգիոյ (50,000)՝ յորոց մէկուն քով նաւարեկեցաւ Լա Բերուզ գաղղիացի նաւապետը 1788 ին :

Նոր-Հերրիտք (150,000)՝ բնակիչները սև են , որոց մէջ մարդակերներ ալ կան : Ասոնց էն մեծը կըսուի կղզի Հօգոյն Սրոյ :

Մեգրոնեկիցի մէջ Մակելլանի Արչուկուսեաց (1000)՝ բաղմաթիւ կղզեաց խումբերէ կը բաղկանայ : Բիկել կամ՝ Բարսու կղզիք (10,000)՝ թաւ անտառներով ծածկուած են : Գարոյինեան կղզիք (50,000)՝ բաղ-

մաթիւ կղզեաց խումբեր են : Միւլիթալ կղզիք՝ որ երկու խումբ կը բաժնուին Քատաք և Քուլիք : Քինկակի մանր կղզիներ են :

Բոլինեզիայի մէջ Սանտուիչ կամ Հավայի կղզիք (150,000), ուր քաղաքականութիւնը և բրիտանեցութիւնը ծաղկած է, և կանոնաւոր կառավարութիւն, դպրոցներ ու ընդարձակ վաճառականութիւն ունին : Այս կղզիներէն մէկուն մէջ սպաննեցին Գուք նաւապետը :

Նաուորուաց կղզիք (160,000)՝ որ կըսուին նաև Հանուս կամ Պակիկիլի :

Վիդի կամ Փիճի կղզիք (85,000)՝ երկու մեծամեծ կղզիներ ունի :

Բոնկա կղզիք (200,000)՝ բրիտանեցութիւնը հոս յառաջ երթալու վրայ է . Գուք զասոնք կղզիք բարեկանաց կը կոչէ, բնակիչներէն տեսած մարդասիրութեանն համար :

Ստորիև կղզիք կըսուին հարաւայիև և վտանգաւոր կոչուած Արշիպելագոսները : որոց կղզիները մանր և ցած են և մեծ մասամբ անբնակ :

ՎԵՐՁ

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

1878

Նախադիտելիք 1

Մասն Բ. Օւսումնական Աշխարհագրութիւն

Սահման , Հաստատուն և շարժուն աստեղք . մու- լորակ , արբանեակ , գիսաւոր	1
Չև երկրի , Հորիզոն , Հողմունք երկրի , Եարժումն երկրի	4
Երկրի մտայածին գծերը , կէտերը , շրջանակ- ները	7
Լայնութեան և երկայնութեան աստիճանք , Բե- ւեռական աստեղք , Երջարնակ , Հակարնակ , Հակոտնեայ	10
Պօսիք , Դիրք գնաց	13
Լուսին , Երևոյթ լուսնի , Խաւարումն	15
Աշխարհացոյց տախտակք	16
Սրուեստական երկրագունտ կամ երկնագունտ	17
Երկրագնտին վրայ առաջարկութիւններ	19
Երկնագնտին » »	23

Մասն Բ. Բնական Աշխարհագրութիւն

Յամաք , Չուր , Օդ և Օդերևոյթք	26
Օդեղէն , Զրեղէն , Լուսեղէն , Հրեղէն մէտէո- րայք	33—39
Պուշակութիւն օդոյ	39—41
Յեղ մարդոյ , Աղբ , Աշխատութիւն , Կա- ռաւարութիւն , Կրօնք և Լեզու	42—48
Կենդանիք , Հանգ , Բոյս	48—53

Մասն Գ. Քաղաքական Աշխարհագրութիւն

Ա. Հանաւոր Տեսութիւն Երկրի

Եւրոպա և իր աշխարհները , Ծովը , Նեղուցը , Ծոցը	54—57
» » Աղզիք , Թերակղզիք , Պարանոցը	58—59
» » Հրուանդանք , Լերինք , Հըրա- բուղիք	59—60
» » Լիճք , Գետք , Վտակք	60—61
Ասիա և իր աշխարհները , Ծովը , Նեղուցը Ծոցք	61—63
» » Աղզիք , Թերակղզիք , Հրուան- դանք , Լերինք	63—64
» » Լիճք , Գետք , Վտակք	65—66
Ափրիկէ և իր աշխարհները , Ծովը , Ծոցք , Աղզիք , Հրուանդանք , Լերինք , Լիճք , Գետք	66—68
Ամերիկա և իր աշխարհները , Ծովը , Նեղուցը Ծոցք	69—71
» » Աղզիք , Թերակղզիք , Հրուան- դանք , Լերինք	71—72
» » Հրաբուխք , Լիճք , Գետք , Վտակք	72—73
Ովկիանիա և իր բաժանմունքը	74—75

Բ. Մասնաւոր Թանօթութիւնք

Ի վերայ Տէրութեանց Հինգ մասանց աշխարհի

Տէրութիւնք Եւրոպայ

Բրիտանիա , Տանիմարքա , Շուէտ , Ռուսիա	75—83
Գաղղիա , Պեղծիքա , Հոլանտա , Զուիցերի	83—89

Աւարիա , Բրուսիա , Պերմանիա	89—98
Բօրթուքալ , Սպանիա , Իտալիա , Տաճկան տան , Յունաստան	98—100

Տէրաքիւնք Ասիոյ

Ռուսի Ասիա , Հայաստան , Տաճկի Ասիա , Արարիա	110—133
Պարսկաստան , Աֆղանիստան , Պելուճիս տան , Թուրքաստան	133—136
Հնդկաստան , Չին , Ճարոն	136—143

Տէրաքիւնք Այրիկէի

Եգիպտոս , Պերսերիստան , ՍաՀարա , Սե նեկամպիա	144—158
Հիւսիսային Կուինէա , Նեկրիտիա , Նու պիա , Եթովպիա	148—150
Արևելեան Ալան , Հարաւային Կուինէա , Հոթենթացոյ երկիր	150—151
Գլուխ Բարեյուսոյ , Քաֆրաստան , Մոնո մոզարա	151—152
Թոզամպիք , Զանկեսար , Անձանթ աշ խարհ	153—
Կղզիք Աւրիկէի	153—

Տէրաքիւնք Ամերիկոյ

Ռուսի Ամերիկա , Կրենլանտիա , Նոր Բը րիտանիա	155—157
Միացեալ-Նահանգք , Մեքսիկա , Կուա թեմալա	157—159
Գոլոմպիա , Կոլանա , Պրագիլ , Բերու	159—
Պոլիպիա , Բարակուսոյ , Լարլսթա . Ուրու կուա	163
Ֆիլի , Բադակոնիա , Անդիլեան կղզիք	164
Ավիանիա	166

[The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is mirrored and difficult to decipher.]

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM1071

255.07.02.01.06.00/

